

שנינו יחד

סיפורם של שלומקו ופרנקה קנת

עצים כמו אנשים
צריכים בנחד.
צומחים חורשות ויערות
חיים את המגע היומיומי
של יד ביד, ענף בתוך ענף
חיים את הפריחה, והבשלת הפרי.

עדי אילת

מתוך "רסיסים של מלח"

ט"ו בשבט תשמ"א

פברואר 1988

בגבריות יש מן הגבורה וההתגברות.
היה גיבור ולא חדל להיות גיבור
גם כשמת
כמעט בלי לאבד את הכרתו.
צלול היה במלוא כאבו,
מבקש לחוש את החיים
בכל עוצמתם,
אם זה מה שהם,
הכאב הממלא את יתר התחושות
והמאבק על הנשימה.

סיפורו של שלומקו

מבוא – כך זה התחיל.

נולדתי בוילנה אשר בפולין בשנת 1921 להורי – מרים ויעקב קנטרוביץ. משפחות הורי חיו דורות רבים בוילנה, ורבים מבני משפחתם חיו שם. היתה לי אחות צעירה ממני בשלוש שנים בשם בתיה. אבי עבד בחנות גדולה לממכר בדים בסיטונאות, ואמי תפרה כפפות עור. מקצוע זה הפך לימים מוקד ההצלה של משפחתי בתקופת חיינו בגטו.

כמו בכל בית יהודי, גם בביתנו הקפידו הורי על חינוך יהודי ומסורתי, ועמדו על כך שנקבל חינוך יהודי טוב.

הציבור היהודי בוילנה התחלק לשני גושים גדולים: המחנה הציוני, והמחנה שהושפע מה'יבונד' האידישאי. אבי השתייך לאיגוד מקצועי של עובדים אשר היה בהשפעת ה'יבונד', ולכן שלח אותי ללמוד בבית-ספר תיכון ריאלי בוילנה שנקרא באידיש 'ישראל גימנזיע', ונחשב כבית ספר מתקדם וחדשני.

בתוך בית-ספר זה הייתי היחיד בכיתתי שהצטרף לתנועת 'השומר הצעיר'. כחבר תנועת 'השומר הצעיר' הצטרפתי עם סיום לימודי בבית-הספר התיכון, בשנת 1939, להכשרה, שהתיישבה בעיר קאליש, וקיבלה את השם 'הבוקעי'. חברי 'הבוקעי' היו חלק מחברי הקיבוצים שהיוו את ההשלמה הפולנית של קיבוץ 'בית-זרעי' ('הבוקעי', 'המעפילים' ו'הכובשי').

בבית-זרעי חיים עד היום חברים נוספים מקיבוץ 'הבוקעי' (שעיה-ישעיהו שייק, יוסף-יושו רורמן, פנינה זילברמן-קזימירסקי ואהרון פיגנבלום).

באותה תקופה אירגנה התנועה הציונית הכשרות במקומות שונים באירופה, במטרה להכין את הנוער הציוני לקראת עלייתם ארצה.

בהכשרה חייתי עם חברי מספר חודשים בלבד, כיוון שעם פרוץ מלחמת העולם השנייה וכיבוש פולין על-ידי הגרמנים ב-1 לספטמבר 1939, התהפך עלינו עולמנו.

מסיפורו של חברו, אהרון פייגנבלום.

את שלומקו היכרתי לראשונה בהכשרה בקאליש, כשהגיע עם קבוצת בחורים ובחורות מוילנה. השחיה שלנו במקום היתה לזמן קצר יחסית, כיוון שהגרמנים התקיפו את האזור מיד בתחילת ספטמבר 1939, פרוץ המלחמה (קאליש שוכנת במרחק 20 ק"מ בלבד מהגבול הגרמני).

קבוצתנו מנתה כ-60 איש – בחורים ובחורות בגילאי 18-19. כשהגיע שלומקו, הופתענו לשמוע אותו מדבר אידיש. רובנו דיברנו פולנית ולא היינו רגילים לשמוע צעירים מדברים אידיש. אביו של שלומקו היה חבר היבונד, ובביתם השפת המדוברת היתה אידיש, לכן שלחו אביו לבית-ספר בו כל מקצועות הלימוד נלמדו בשפה זו.

ההכשרה שלנו עמדה על עקרון הסוציאליזם והשוויון, לפיו – כל אחד תורם לקבוצה כמיטב יכולתו ומקבל לפי צרכיו. אין ספק שהיה בכך מעין הכנה לקראת חיי הקומונה שבקיבוץ.

עבדנו כדי להתקיים, וממה שחרווחנו התקיימנו. הסתפקנו במה שיש לנו ולא חיפשנו מותרות או פינוק יתר.

שלומקו היה בחור שקט ומופנם, אבל עשה הכל על-מנת לתרום את חלקו לקבוצה וחיפש עבודה.

תושבי קאליש היהודים נהגו להגיע להכשרה כדי לחפש כוח-עבודה לעסקיהם, כגון – בית-חרושת לעצירת שמן, מחסן עצים, העמסה ופריקה וכדומה. המשכורות נמסרו לגזבר ההכשרה ושימשו לצרכי ההכשרה.

שלומקו נשלח לעבודה במפעל לייצור תחרה ללבני נשים ולבגדים תחתונים. העבודה היתה בת 8 שעות וקשה למדי. המכונות שייצרו תחרה היו רעשניות וטורדניות, אך שלומקו עמד בזה בחריצות ובהתמדה, כיוון ששמח שזכה בעבודה קבועה ולא היה תלוי בעבודות מזדמנות.

שלומקו השתלב בקבוצה מהר מאד, וקיווה לעלות ארצה באמצעותה. לא היה ביכולתה של משפחתו לממן את עלייתו ארצה כפי שנהגו משפחות שמצבן הכלכלי איפשר להן זאת. היו משפחות ששילמו מראש את לימודי ילדיהם ומגוריהם בארץ, או לחילופין, הוכיחו שיש ברשותם די כסף כדי לממן את עצמם בארץ, ואז זכו בהתר-עלייה מצד הבריטים. המאושרים פחות שעלו לארץ, נאלצו לחכות בתור ולקבל אשרת-כניסה לארץ מהתנועה הציונית.

היתה זו אחת התקופות היפות בחיינו, רומנטית במידה מסויימת. עבדנו וחיכינו לעלייתנו ארצה, ובינתיים קיימנו חיי חברה עשירים במסגרת התנאים שהיו לנו. שרנו במקהלות, אירגנו ערבי תרבות וערבי הרצאות, ובילינו יחד בהווי צעיר ותוסס, כיאה לצעירים שכל עתידם לפניהם. אמנם, לא פעם חשנו במחסור וחיינו אפילו רעבים מידי פעם, אך כדי להפיג את הרעב היינו רוקדים ושרים.

נפרדתי משלומקו בוילנה בשנת 1941, ופגשתי אותו שנית בארץ, כשהגעתי בפעם הראשונה לבית-זרע. קשה לתאר את שמחת פגישתנו המחודשת. שלומקו היה נוחג לומר בחומור, שהוא זה שקיבל אותי לקיבוץ בית-זרע.

שלומקו עם ידידים בוילנה

שלומקו בהכשרה בקליש, שנת 1939

שלומקו עם לנה, ידידה מוילנה

חיינו זה לצד זה בקיבוץ עד יומו האחרון של שלומקו. אני הייתי מהבודדים
שלחצו את ידו לפני שנפטר ועזב אותנו לתמיד.

(סוף סיפורו של אהרון פיינגבלום)

פרוץ מלחמת העולם השנייה, ספטמבר 1939.

מספר שבועות לפני פרוץ המלחמה הגיע אלינו להכשרה יוסף קפלן, שעמד בראש
אירגון 'ברית הקיבוצים' שמרכזו בורשה. יוסף סיפר לנו שהמצב באירופה קשה,
ותידרך אותנו לאפשרות שתפרוץ מלחמה. היה עלינו להכין מלאי מצרכים בסיסיים,
ובעיקר – להשתדל להחזיק מעמד בקיבוץ ולא לעזוב את המקום. המטרה היתה
לשמור על נקודת ההכשרה כאילו זו נקודת ישוב בארץ ישראל.

היינו כנראה תמימים למדי, ולא תארנו לעצמנו שתוך ימים ספורים תשטוף מכות
המלחמה הדורסנית הנאצית את מחצית פולין המערבית, כולל הערים קאליש, פוזנן,
לודז' וקראקוב, ותגיע אפילו לורשה. לא תארנו לעצמנו לאיזה עולם בלהות ומלא
סיוטים אנו עומדים להיזרק.

כאשר פרצה המלחמה, הצבא הפולני בכל הדרו החל לסגת מפני הצבאות
הגרמניים. אנחנו ראינו בצבא הפולני צבא מפואר על מדיו היפים וסוסיו האצילים,
והופתענו לראות כיצד הוא הופך פניו ונסוג ככלב מוכה כשזנבו בין רגליו.

המלחמה פרצה ביום שישי. ביום שבת ראינו כיצד עוברים פליטים רבים מאזורי
הגבול הסמוכים דרך קאליש, כשפניהם לכיון מזרח. אנחנו התלבטנו כיצד לנהוג,
ואחרי מספר דיונים החלטנו לשלוח את רוב חברות הקבוצה חזרה למקומות
מגוריהן. נשארנו מספר מצומצם של חברות וחברים במקום, כדי לראות כיצד יפול
דבר ואיך יתפתחו פני הדברים.

חיכינו עד יום ראשון. המצב הלך והחמיר משעה לשעה. האוכלוסיה המקומית
החלה להצטרף לים הפליטים שעבר במקום. גם אנחנו החלטנו שאין עוד טעם
להישאר במקום. כמה חברים וביניהם פנינה זילברמן, החליטו להשאר ולשמור על
הספריה שהיתה רכוש ההכשרה. היתה זו ספריה נהדרת ועשירה בספרים בשפות
עברית, פולנית ואידיש. היחס שלנו לספרים היה מלא כבוד, ולא יכולנו להפקיר את
הספריה בידי זרים. הבודדים שנשארו לשמור על הספריה נשארו שם תקופה קצרה
בלבד, תחת השלטון הנאצי, ולבסוף חזרו לבתיהם.

היציאה מקאליש לורשה.

את הדרך מקאליש לורשה עשינו בכמה שלבים. בשלב הראשון נסענו ברכבת צרה ואיטית. הרכבת היתה עמוסה באנשים, ומכל צדדיה ניתלו עליה אנשים שלא הצליחו להיכנס לתוכה. נסענו עד העיירה טורון, שם עלינו על אוטובוסים ונסענו ללודז'.

לודז' היתה עיר יהודית שורשית, ובה פעלה תנועה ציונית גדולה ורבת השפעה. תנועת 'החלוץ' החזיקה בלודז' הכשרה עירונית גדולה, והחלטנו להצטרף אליהם. בלודז' שהינו מספר ימים בלבד. השמועות שהגיעו לאוזנינו דיברו על התקדמות מהירה של הגרמנים, ולכן נאלצנו להצטרף לעשרות הנמלטים מזרחה מפני הנאצים. החלטנו להמשיך לורשה ברגל, כיוון שהתחבורה הציבורית כבר לא פעלה. מהגדוד הוילנאי שלי היו בהכשרה חמישה-ששה חברים, ביניהם ירחמיאל שניידר ז"ל, אליעזר בשן ואנוכי, אשר נשארנו בחיים. כל היתר נרצחו בידי הנאצים עוד בוילנה. הדרך לורשה ארכה מעבר למתוכנן ונמשכה מספר ימים. לא יכולנו ללכת במהלך היום, כיוון שהמטוסים הגרמנים לא הפסיקו להפציץ ללא רחמים, מבלי לעשות הבחנה בין פליטים אזרחים לבין חיילים במדים. כל הכבישים היו עמוסים בפליטים, חלקם הלכו ברגל, לחלקם היו עגלות רתומות לסוסים, וחלקם רכבו על אופניים.

אנחנו התחלנו להתקדם בשעות הלילה. בחסות החשיכה, ובתוך מרחבי הירק, התקדמנו כל לילה מספר קילומטרים בודדים. אני זוכר שעברנו בתוך עיר בשם לוביץ (עירו של חברי שעה), ועד היום, עשרות שנים אחרי הארוע, לא משה מעיני תמונת העיר הבווערת ואחוזת הלהבות. משני צדי הרחובות בערו בתים כלפידיים, וביניהם פגרי סוסים ובני-אדם הנערמים זה על גבי זה.

היתה זו הפעם הראשונה בחיי בה נתקלתי בזוועות מלחמה, ורשמים ראשונים אלה נחרתו עמוק בזכרוני עד שאין ביכולתי לשכוח אותם או למחכם. המשכנו בדרכנו לורשה. ההליכה היתה קשה, אוכל לא היה בידינו, ומים שתינו מבארות שמצאנו בצד הדרך. אספנו מעט עגבניות מהשדות וכך התקיימנו עד הגיענו לורשה.

היינו האחרונים שנכנסו לורשה. הרגשנו כיצד הגרמנים נושפים בעורפנו. ורשה היתה מכותרת כמעט כולה, ורק מכיוון אחד נשאר פתח כניסה לתוכו אפשר היה להיכנס – אך לא לצאת.

ורשה היתה הרוסה מתפצצות הגרמנים, ונראתה כעיר רפאים. בתיה הרוסים והמדרכות מכוסות בשברי זכוכיות. אף נפש לא נראתה ברחובות. אך למרות המצב הקשה, ראינו בה מעין חוף מבטחים לאחר הימים הקשים שעשינו בדרך אליה.

החיים בורשה.

בורשה לא היכרנו איש, אי-לכך, המקום הראשון אליו פנינו היתה ההנהגה הראשית של יהשומר הצעיר, ששכנה ברחוב לישנו 6. שם התקבצו כל פליטי ההכשרות שהספיקו להגיע לעיר אך לא הצליחו לצאת ממנה. במשך שלושה שבועות היינו במקום כשאנו סובלים מתנאים קשים, מרעב וממחלות. הרעב היה כל-כך כבד, עד שסוס שנפל מת ברחוב הפך תוך מספר דקות טרף לרעבים, אשר חתכו בבשרו חתיכות וברחו עם שללם שהיה למזונם היחיד זה ימים רבים. היינו צריכים ללכת מרחק רב על-מנת להביא מים בדליים מתוך נהר הויסלה, כדי שנוכל לשתות ולהרוות את צמאוננו. אני הייתי בן 18 בלבד, בחור צעיר מאד, ולא הייתי מורגל במראות הזוועה שנחשפתי אליהם, ולכן גם אינני יכול לשכוח אותם עד היום.

עם הפנים לוילנה.

עם כניעתה של ורשה, הודיעו הגרמנים באמצעות כרוזים שפיזרו ברחוב ובאמצעות הרדיו, שתושבי השטחים המזרחיים של פולין רשאים לצאת מהעיר ולחזור למקומותיהם. יצאתי עם כל חברי מהקבוצה הוילנאית במטרה לחזור לוילנה, אך לא הצלחנו לעבור את טבעת המצור של הצבא הגרמני שעדין הקיפה את העיר בצורה הדוקה. חיכינו כיומיים. המתח היה רב. לא ידענו אם יאפשרו לנו לעבור.

כשניתנה סוף-סוף הרשות לעבור, התחלנו לצעוד ברגל לכיוון וילנה. המרחק היה גדול, ותחבורה מסודרת לא פעלה. בינתיים הגיעה לאוזנינו השמועה שהגבול בין הצבא הרוסי והצבא הגרמני התייצב על נהר הבוג. שאיפתנו היתה להגיע לאזור הסובייטי שעירי וילנה היתה חלק ממנו.

... 1609/1917

בשנת 1939 כשפרצה מלחמת העולם השנייה והגרמנים כבשו את פולין – הוחלט ביום ה-17 של המלחמה במפגש רוסי-גרמני (מולוטוב-ריבנטרוף) לחלק את פולין בין שתי המדינות, כשנהר הבוג משמש גבול בין שני החלקים. פולין נמחקה כמדינה מעל מפת העולם. כמו-כן התחייבה גרמניה על-פי הסכם זה לא להיכנס למצב מלחמתי עם רוסיה ולא לעבור את גבולותיה.

◆◆◆

מסיפורו של חברו, אליעזר בשן.

דרכי עם שלומקו הצטלבה עוד בילדותנו בוילנה. אני הייתי חבר בתנועת הנוער עוד מגיל 12, ושלומקו הצטרף אלינו רק בגיל 15. הצטרפותו המאוחרת נבעה מכך שלא למד אתנו בבית-הספר, אלא למד בבית-ספר אנטי-ציוני, ונדיר היה למצוא תלמידים מבית-ספר זה בתנועות הציוניות. אין ספק כי שלומקו היה יוצא-דופן בהתייחסותו לציונות על-אף החינוך שקיבל בבית-הספר.

שלומקו הצטרף אלינו והשתלב במהירות בקבוצה המגובשת. יחד הגענו להכשרה בקאליש במאי 1939.

שלומקו היה בחור מוכשר וצנוע. כולנו ידענו שיש ביכולתו למלא תפקידים משמעותיים בקבוצה, אך הוא, משום-מה, סירב להתבלט, ועשה הכל בשקט ובצנעה.

כאשר פרצה המלחמה, בספטמבר 1939, שובשו כל חיינו. מרגע זה החל מסע ההישרדות שלנו. את כל אותה תקופה קשה עברנו שלומקו ואני יחד. יחד עזבנו את קאליש לורשה, ויחד חזרנו בדרך האימים לוילנה.

במסענו מזרחה לכיוון וילנה הלכנו בכבישים, כשלא אחת נתפסנו בידי הגרמנים, שהחזירו אותנו כ-20-30 ק"מ חזרה, רק כדי להקשות עלינו ולהתעלל בנו.

באחד הימים, כשהיינו במרחק של כ-20 ק"מ מורשה, נכנסנו לעיירה רזימי ומצאנו בה בית-כנסת יהודי, ובו מתפללים שדאגו לנו למזון, ואיפשרו לנו ללון על ספסלי בית-הכנסת. בעודנו נחים מחדך הקשה, פרצו לבית-הכנסת שלושה גרמנים שקראו בקולות רמים: "יודן ראוס (יהודים החוצה)!" ולקחו אותנו למקום בו היתה ערימת עצים. כל אחד מאיתנו נדרש לקחת שני גזרי-עץ וללכת לכיוון שנאמר לו. אחד הנחורים, שרצה להיות חרוץ במיוחד ולקח שלושה גזרי-עץ, קיבל מכות רצח על שהפר את ההוראה שניתנה לו. לבסוף התברר שמטרת נשיאת העצים היתה בסך-הכל על-מנת לשמש כחומר בעירה לתור שבמאפיה.

עם תום משימה זו החזירונו לבית-הכנסת והודיעו לנו שמחר יקחו אותנו שנית. החלטנו לברוח ולא להישאר קורבנות בידי הגרמנים. על-מנת לאפשר בריחה בטוחה יותר, התחלקנו לזוגות. כך נפרדתי משלומקו ופגשתי בו רק כשהגענו לוילנה, אחרי כחודש וחצי.

(סוף סיפורו של אליעזר בשן)

◆◆◆

הדרך לויילנה היתה רצופה בקשיים וחוויית קשות ונמשכה כשבועיים. לנו כל לילה במקום אחר ולמחרת התקדמנו לכיוון היעד. באחד הלילות, כאשר לנו בבית-כנסת, הגיעו למקום הגרמנים, לכדו אותנו ושלחו אותנו לעבודות-כפיה. היינו בטוחים שהם מתכוונים להוציאנו להורג. הפחד היה נורא. השמועות על-כך שהגרמנים מוציאים להורג ללא חשבון יהודים חסרי-בית הגיעו גם לאוזנינו.

לאחר יום עבודה מפרך, כשחזרנו לבית-הכנסת, החלטנו לברוח מהמקום בשעות הלילה. היתה זו הפעם האחרונה והיחידה שנתקלנו בגרמנים עד הגיענו לשטח הכיבוש הסובייטי. מאז אותו מקרה השתדלנו ללכת בדרכים צדדיות ולעקוף את הכבישים הראשיים עליהם נעו הגרמנים. את המזון הישגנו באמצעות משא-ומתן שניהלנו עם רוכלים שפגשנו בדרך. אנחנו מסרנו להם בגדים שהיו בידינו תמורת מעט מזון שיעזור לנו לשרוד עד הגיענו לנהר הבוג.

המעבר לצדו השני של הנהר.

בנהר הבוג נתקלנו בבעייה כיצד לחצות אותו ולעבור לצידו השני. קשה היה להשיג סירה על-מנת לעשות זאת. למזלנו מצאנו כפרי שהסכים להעבירנו בסירתו. הגענו לצידו השני, לעיירה מלקניה, וכשירדנו בחוף הרגשנו כיהודים המגיעים לאדמת מולדתם וכל רצונם הוא לנשק את האדמה. כשראינו את החייל הסובייטי הראשון עם סמל הכוכב האדום, לא ידענו את נפשנו מרוב שמחה. היתה זו הרגשת הקלה עצומה לאחר ימים רבים של פחד ומתח. קיינו שהגענו אל המנוחה, אל השקט והביטחון – מעין גן-עדן. חשנו שיצאנו לאור-יום שכולו שמש זורחת. קשה לתאר במילים את התחושות האלה היום, אחרי כל-כך הרבה שנים, אבל ללא-ספק אינני יכול שלא לזכור אותן במלוא עוצמתן.

החזרה לווילנה, מחוז חפצנו.

באזור הכיבוש הסובייטי היתה התקדמותנו הביתה לכיוון וילנה קלה ומהירה יותר. עלינו על הרכבת שהובילה אותנו לביאליסטוק ומשם ברכבת נוספת עד וילנה. הפגישה עם המשפחה והחברים היתה מרגשת ביותר. עד היום זכורה לי קריאתו של אבא שחיכה לי בתחנת הרכבת. הוא רץ אלי וצעק בקול: "שלוים מליה שלי הגיעו!" גם הפגישה עם החברים היתה מרגשת. כשהגענו, נודע לנו שגם הבחורות מהקבוצה הספיקו להגיע בשלום לאחר תלאות רבות. בווילנה התחילו החיים לחזור למסלולם.

כיהודים, הרגשנו בטוחים ורגועים תחת השלטון הסובייטי. בווילנה התחילו להתקבץ חברי התנועה מאזורי הכיבוש הגרמני והסובייטי. באותה תקופה היתה וילנה תחת שלטון הרפובליקה הליטאית העצמאית, וכך התהווה הגוף שנקרא 'ריכוז וילנה'. שם התרכזו לא רק חברי 'השומר הצעיר' כי אם חברים מכל התנועות הציוניות ברחבי פולין – 'דרור', 'החלוץ', 'בני-עקיבא' ו'ביתר'. אנחנו היינו הגוף הבוגר של התנועה, אך רובנו פנינו ללימודים. חלק סיימו את הלימודים בבית-הספר התיכון וחלק המשיכו גם בלימודים גבוהים באוניברסיטה או בטכניון היהודי-פולני. אני עצמי למדתי בשנים 1941-2 בטכניון.

החברים התרכזו במקום אחד, ומשם יצאו לעבודות השונות כמו: חטיבת עצים, עבודה במפעלים שונים באזור או כל עבודה גופנית אחרת. הכסף נאסף במרוכז והחיים נוהלו כקומונה. היה סדרן עבודה, מטבח, מכבסה וחדר אוכל משותף, כמו שנחוג היה בקיבוצים בארץ.

אני גרתי בבית הורי, אך נהגתי ללכת ערב-ערב ולהשתתף בפעילויות השונות של הקבוצה. המדריך הנערץ עלי היה אבא קובנר, שהיה דמות משכמו ומעלה, אדם כריזמטי ומלא שאר-רות. הוא הקרין סמכות והיה אמן, צייר ומשורר. היו בו תכונות נבואיות ואנחנו הערצנו אותו בלי שום תנאים. ינקנו ממנו כל מילה שאמר. הוא חינך אותנו לדגול ולדבוק ברעיונות החלוציים ורעיון השיוויון והחופש.

אנחנו, שזכרנו את גילויי האנטישמיות הפולנית שלפני המלחמה, שבאה לביטוי בבריונות ובהתקפות אלימות, נהנינו בתקופת השלטון הסובייטי משנים רגועות וטובות, ללא גילויי אנטישמיות.

היתה זו תקופה קצרה של שלטון ליטאי. היה זה שלטון פיקטיבי, למעשה, כי הצבא האדום חנה על אדמת ליטא והסובייטים הכינו בהדרגה את סיפוחה של ליטא לברית הרפובליקות הסובייטיות.

באותם ימים של עצמאות ליטאית פיקטיבית, הגיע יריכוז וילנה' למימדים הגדולים ביותר, והחלה העלייה לארץ ישראל בדרכים שונות. חברים שהחזיקו בידם תעודות-בגרות הצליחו להשיג אשרות כניסה לארץ ישראל כסטודנטים של האוניברסיטה העברית ושל הטכניון בחיפה. הם זייפו תעודות ומימנו את עלייתם ארצה בעזרת קרנות תנועתיות ופרטיות ובעזרת הגיוינט'. הוילנאים היו האחרונים בתור לעלייה, כיוון שלא נחשבו פליטים. הם חיו בבתיהם עם משפחותיהם, וסביר היה להעלות לארץ לפניהם את אלו שבאו מאזורי הכיבוש הגרמני והסובייטי. באותה תקופה עלו ארצה רבים מחברי ההשלמה שלנו והצטרפו לקיבוץ בית-זרע. העלייה מוילנה נמשכה כמעט עד פרוץ המלחמה בין גרמניה לבין ברית-המועצות, בשנת 1941.

פרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה 22.6.41 הפרת חוזה מולוטוב-ריבנטרופ.

היה זה יום ראשון. אני גרתי בפרבר ששכן ליד פסי-הרכבת, וכבר באותו יום בו הופר החוזה והחלה כניסת גרמניה לשטח הרוסי, החלו משפחות נציגי השלטון הסובייטי לעזוב את העיר.

למחרת, ביום ב', החלה בריחה גדולה של תושבי העיר. וילנה היתה רחוקה למדי מהגבול הגרמני ולא האמנו שכבר ביום הרביעי להכרזת המלחמה ייכנסו הגרמנים לעיר. אני זוכר כיצד עמדתי ליד שער ביתנו הבטתי בהמוני האנשים הצועדים כשהם נושאים חבילות על גבם. היו אלה בעיקר יהודים. גם ידידי ירחמיאל עבר לידי וקרא לי להצטרף אליו ולעזוב את העיר. אני התלבטתי קשות, כיוון שלא רציתי לעזוב את הורי מאחור. עם הורי גרו באותה תקופה גם דודתי יהודית, סבתי מצד אבי ואחותי בתיה.

יום רביעי בבוקר. וילנה כעיר רפאים. היה באוויר שקט מאיים ונורא, ואז שמענו את ראשוני הגרמנים נכנסים מאותה דרך בה יצאו אחרוני הפליטים. כך התחילה התקופה הנוראה ביותר של הדיכוי, והרצח השיטתי והמתוחכם של יהודים, תקופה שאף אחד, בחלומות הסיוט האיומים ביותר שלו, לא יכול היה לתאר.

הגיהנום בוילנה, יוני-ספטמבר 1941.

בשלב הראשון בוודו הגרמנים את היהודים משאר תושבי העיר הנוצרים. הגרמנים דרשו מכל היהודים לענוד על השוול סרט ובו המילה 'JUDE', יהודי. בשלב מאוחר יותר נדרשו לחבר לחזה ולגב את הסימן 'JUDE', ולבסוף הגיע הטלאי הצהוב אותנו היינו חייבים לתפור על החזה ועל הגב. הטלאי הצהוב היה רק אחד האמצעים בתהליך של השפלת היהודים ודיכויים.

על היהודים חל איסור מוחלט ללכת על המדרכות. נאלצנו ללכת על הכבישים ולהסתכן בפגיעת מכוניות וסוסים; היהודים נדרשו להוריד את כובעם בפוגשם גרמנים ברחוב; נאסר עלינו לקנות בחנויות של נוצרים, וכמובן נאסר על הנוצרים לסחור איתנו. אבי, שעסק במסחר (הוא ניהל חנות בדים), נפגע מאיסורים אלו כלכלית ולא יכול היה לפרנס את המשפחה.

כל האיסורים וההשפלות כוונתם היתה לדכא את כבוד האדם היהודי כפרט, ולשבור את רוחו. הגרמנים עשו הכל כדי לטעת בסובבים את ההרגשה כי היהודים אינם בני-אדם, ולכן דמם מותר.

היום, בראייה לאחור, כשסוקרים את כל התהליך הזה, מסתבר שהיה זה אחד השלבים בתוכנית מתורכמת ושטנית מאד, שיעדה הסופי היה השמדה טוטאלית של היהודים, תוכנית שהכשירה גם את הסביבה הנוצרית להתייחס באדישות ובדרך-כלל אף לעזור בתהליך ההשמדה. הפולנים היו ידועים כשונאי יהודים מובהקים, וההסטוריה שלהם רצופה במאורעות מזעזעים שהאוכלוסיה הנוצרית עוללה ליהודים.

אין זאת אומרת שלא היו יוצאי-דופן אשר חרפו נפשם וסיכנו את עצמם ומשפחותיהם בנסיון לעזור ולהציל יהודים.

נוסף לכל אלה, גברה בעיר המצוקה הכלכלית. ליהודים לא היו כל מקורות הכנסה ומקומות עבודה. היהודים שעסקו במסחר יכלו לסחור רק בינם לבין עצמם. החנויות הגדולות שבבעלות היהודים נסגרו והולאמו – המצב העגום והקשה הידרדר מיום ליום.

אם לא די בכך, נוסף לכל החלה תופעה שנקראה באידיש 'חאפערס' – נערים וגברים שהיו מסתובבים ברחוב נתפסו, הובלו לעבודת-כפיה אצל הגרמנים, ורק בערב הוחזרו לביתם. גם אותי ואת ואבי נתפסו במסגרת המבצע השטני הזה. הובילו אותנו לתחנת הרכבת ושם נאלצנו לפרוק קרונות עמוסים בשקי מלט. כל-זאת תוך-כדי הוראות שניתנו בצעקות ובתוספת מכות. מי שלא היה זריז מספיק לדעתם, הרגיש זאת היטב בגבו ובכל חלקי גופו.

באחת הפעמים נתפסנו והובלנו לחווה חקלאית, כ-10 ק"מ מוילנה. שם עבדנו בהוצאת עגבניות מהאדמה. זו היתה עבודה קלה יותר, אך עדיין נעשתה בלחץ

ובלוויית מכות, קללות וצעקות. יתרון עבודה זו היה בכך שיכולנו להצטייד במעט מזון.

עם הזמן התחלנו להתחכם ולא יצאנו לרחובות. בבקרים הסתגרנו בביתנו, נעלנו את הדלתות במנעולים וחיכינו עד שיאוספי הפועלים ייעלמו מהשטח. לא כולם הצליחו להתחמק מידי היחאפערס, והלנו כל בוקר לעבודה. עם הזמן קרה, שחלק מהיוצאים לעבודה לא שבו לביתם בערב. המשפחות שיקריהם לא חזרו החלו לשאול ולדרוש תשובות מוועד הקהילה. התשובה שנמסרה להם בשם הגרמנים היתה שהחזית התרחקה והעובדים היהודים נשלחו להקים מחנות עבור הצבא הגרמני המתכוון לחורף.

תשובה זו לא סיפקה את הציבור היהודי שחרד לגורל יקיריו. הגברים הפסיקו לצאת לרחוב ועל הנשים חוטל כל כובד הפרנסה. הגרמנים, שחשו בהעלמות הגברים, החלו לעבור בבתי היהודים ולהוציאם בכוח, בעזרת התושבים.

הליטאים היו ברובם אנטי-קומוניסטים ונטו לפאשיזם, וכך לא התקשו הגרמנים להקים מתוכם משטרה של משתפי-פעולה. מלבדם היו גם פולנים וביילורוסים ששיתפו פעולה עם הגרמנים. אותם משתפי-פעולה הלשינו על היהודים שהסתגרו בביתם, וסימנו לגרמנים היכן כדאי לפרוץ דלתות בכוח ולהוציא את היהודים לעבודה.

אט-אט החלו להסתגן ידיעות כאילו הובלו היהודים לעבודות בחזית ושם נהרגו. עדיין לא ידענו כי למעשה ההוצאה להורג, הרצח האכזרי בדם קר מתבצע לא-הרחק מוילנה – ביפונאריי הידוע לדיראון, והרווי בדמם של יהודי וילנה.

הגטאות, חלק מתוכנית 'הפתרון הסופי'.

יחד עם הצבא הגרמני התקדמו גם יחידות ה'אס.אס. המיוחדות שתפקידן היה להוציא לפועל את הפתרון הסופי של השמדת היהודים.

בוילנה והסביבה הוקמו מחנות עבור הגרמנים, והחלו לחביא נשק. וילנה היתה צומת רכבות בה פרקו והעמיסו אספקה לצבא הגרמני. בסביבות העיר היו חוות חקלאיות שאליהן גוייסו היהודים לעבודת-כפיה. הורגשה רגיעה מסויימת בין העלמות הגברים ובין הכליאה בגטו. אני ואבי המשכנו לצאת לעבודה, והנשים – סבתי, דודתי, אמי ואחותי – נשארו בבית. הצווים המשפילים שנקבעו נגד היהודים היו בתוקפם.

במחצית הראשונה של חודש אוקטובר הוכנסו יהודי וילנה לגטאות. בתחילה היו שני גטאות: הגטו הגדול והגטו הקטן. לקראת הקמת הגטאות בדו הגרמנים עלילת-דם. הם הודיעו בכרזות פומביות כי שני גרמנים נהרגו בלב הריכוז היהודי בעיר, והעונש על-כך יהיה חמור ביותר. כעונש, במשך לילה אחד רוקנו הבתים והתושבים היהודים נלקחו לבית-הסוהר העירוני שנקרא 'לוקישקי'. משם הוציאו אותם לאתר מכן קבוצות-קבוצות לעבר 'פוטארי'. עדיין לא ידענו בוודאות כי מדובר במקום הוצאה להורג, אך השמועות כבר פרחו והפחד ריחף באוויר. אווירת אי-הוודאות הישרתה דיכאון עמוק על כולנו.

אנחנו הולכים לחיות בגטו.

בשבת בבוקר חולקו בעיר כרוזים המודיעים שתוך מספר שעות חייב כל יהודי לקחת חבילה קטנה מרכושו, לעזוב את דירתו, לנעול אותה, להשאיר את המפתחות אצל השוער ולעבור לגטו.

כל אחד מאיתנו לקח עמו חבילה עם החפצים הנחוצים ביותר. אני לקחתי את מכשירי השרטוט שלי שהיו יקרים לי מאד והחנאתי אותם מעל התנור. בתמימותי, חשבתי שנחזור הביתה ואוכל לקחת אותם חזרה.

מלווים בחיילים גרמנים וחיילים ליטאים יצאנו בשיירות ארוכות ונכנסנו לגטו. משפחתנו נכנסה לגטו הגדול, שרק רחוב צר הבדיל בינו לבין הגטו הקטן. בגטו הגדול מצאנו בתים ריקים. הוכנסנו לבתים בצפיפות נוראית. הגטו רחש כמו קן נמלים, אי-אפשר היה לעבור ברחובות הצרים של הגטו מבלי להיתקל בעוברים ושבים.

בקושי מצאנו חדר אחד, בו גרו כ-12-10 נפשות. אי-אפשר היה לזוז בחדר מבלי לדרוך על מישהו. ההלם שבו היינו נתונים היה עצום. התהלכנו כמו סהרורים. המעבר ממצב של עצמאות למצב של אי-וודאות ופחד, ערער את בטחוננו ואת נפשנו. בגטו שמרו, מלבד הגרמנים, כל משתפי הפעולה – ליטאים, פולנים ואוקראינים. בינתיים ציוו עלינו לבנות גדר סביב הגטאות. הגטאות התמלאו מעבר ליכולתם, והמאחרים להגיע כבר אולצו לגור ברחובות. אמנם, החורף הקשה עוד לא הגיע, אבל גם בחודש אוקטובר קשה לחיות ללא קורת-גג.

לגטו הגעתי עם אבי, אמי, סבתי, אחותי, דודים, חודות ובני-חודים. כשהמצב בגטו התייצב מעט, וכל אחד מצא את מקומו, התחלנו לצאת לעבודה מחוץ לגטו. הגרמנים הוציאו קבוצות-קבוצות לתחנת הרכבת לעבודות פריקה וטעינה. אבא ואני, במשותף עם משפחה נוספת שגרה איתנו בחדר, ניסינו לארגן מאפייה ביתית, ואפינו בה לחם. את הקמח הברחנו מחוץ לגטו פנימה בתוך כיסים שתפרנו בבגדים התחתונים.

לקראת החורף התארגנו גם הענפים היהודים המובהקים שהיו מפותחים בוילנה עוד לפני המלחמה – ענף הפרוונות, ענף תעשיית כפפות-עור וענף התפירה. הגרמנים אירגנו מפעלים לצורך תעשייה זו מחוץ לגטו, ולעובדים במקום ולמשפחותיהם סודרו מקומות לינה טובים לאין-ערוך בהשוואה לגטו. אמי היתה מומחית בתפירת כפפות והודות לכך ניצלה כל משפחתי. על כך עוד אספר בהמשך.

הצטרפותי למחתרת בגטו.

עם כניסתנו לגטו התחלנו, אחותי ואני, לחפש חברים מה'שומר הצעיר'. פגשנו מספר חברים: סימה, רבקה-ליה, ליוה, דשקה, יעקב, משה, חיים ואחרים. התחלנו להיפגש מידי יום ולשמור על קשר.

בתקופה הראשונה של החיים בגטו ערכו הגרמנים 'אקציות' והרגו יהודים רבים. בפגישות בינינו שוחחנו רבות על אפשרויות ההתגוננות מפני תהליך ההשמדה. באותה תקופה היתה מפותחת מאד 'תעשייה של מסמכים' שנועדו לאלו שמראם הארי איפשר להם להתחזות לגויים ולברוח מהגטאות.

הנהגת התנועה בגטו החלה לשלוח שליחים לערים כמו גרודנו, ורשה וביאליסטוק, כדי לברר מה נעשה שם. גם לצורך כך זוייפו מסמכים על-ידי גרפיקאי שהתמחה בנושא, והיה אחד מחברי הקבוצה.

במקביל, במהלך השיחות שהתקיימו בינינו, הגענו למסקנה שמילוט מהגטו אינו פתרון, כיוון שלכל מקום אליו נימלט תשיג אותנו בסופו של דבר יד הגרמנים, בשל הסביבה העויינת ששמחה להסגיר את היהודים בשל שנאתם לעם היהודי, או בגלל בצע כסף.

למרות זאת, היו כאלה שבחרו להימלט עם מסמכים מזוייפים, אך רוב הצעירים החליטו להילחם בגרמנים מתוך הגטו. בעקבות זאת, התחלנו להתארגן להקמת מחתרת בגטו וילנה.

היו שמועות על-כך שהגרמנים מובילים יהודים ליפונארי ורוצחים אותם שם. בחודשים אוקטובר-נובמבר החלו הגרמנים לרוקן את הגטו מתושביו. מלאכתם היתה קלה. ליהודים לא היה לאן לברוח, וכל מה שנדרש מהגרמנים היה להיכנס לגטו, לתפוס את היהודים, ובמכות וקללות להוציא אותם ולשלוח אותם ליפונארי. אחת היאקציות הקשות ביותר היתה ביום-כיפור. הגרמנים רוקנו בתים שלמים מיושביהם והוכיחו שוב את מגמתם הברורה – להשמיד את כל היהודים.

אקציית הגיילע שיינים, סוף 1941.

כפי שסיפרתי קודם, התמזל מזלה של משפחתי בזכות אמי, שעבדה בבית-החרושת 'קיייליס' וייצרה כפפות. בזכות זאת קיבלה את רשיון העבודה הנכסף שנקרא 'גיילע שייך', ויועד ליהודים שעבדו במקומות עבודה חיוניים לגרמנים. כל מי שהצטייד בכרטיס חיים זה, הציל את עצמו ומשפחתו.

אחת היאקציות הגדולות אחרי זו של יום-כיפור נקראה 'אקציית הגיילע שיינים', והתנהלה לאור היום. השכם בבוקר הוקף הגטו במשמרות אס.אס. ומשתפי פעולה שלא הירשו לצאת לעבודה. ברחובות הוכרז שכל אלה שבידיהם רשיונות עבודה צהובים ('גיילע שיינים') יכולים לצאת לעבודה עם משפחותיהם. החלה התרוצצות בגטו. אנשים החלו לחפש בעלי רשיונות ולבקשם לצרפם למשפחותיהם, כשהם מציעים כסף רב עבור כך.

ליד שער היציאה מהגטו עמדו אנשי אס.אס. עם וויס ומורר בראשם מצד אחד, ושוטרים יהודים מצד שני. היוצאים לעבודה היו צריכים להוכיח באמצעות תעודות שהנילווים אליהם באמת בני משפחתם. מי שלא יכול היה להוכיח זאת – הוחזר לגטו. אחרי יציאת בעלי רשיונות העבודה, נסגר הגטו. הגרמנים ומשתפי הפעולה פשטו על הגטו, הוציאו את כל הנותרים ממקומות מחבואם שהכינו לעצמם מבעוד מועד, הובילו אותם ליפונארי ורצחו אותם. בלכידתם השתתפה גם המשטרה היהודית (היודנראטי), שדאגה להצביע על כל מקומות המחבוא של היהודים, במטרה לשאת-חן בעיני הגרמנים, ובכך להציל את חייהם.

הגטו אחרי ה'אקציה'.

שהינו במקום העבודה של אמא כיום וחצי, וחזרנו לגטו. הגטו הריק נראה כמו עיר רפאים, זלזות הבתים היו פרוצות. החושך ששרר הזכיר בית-קברות. התחושה היתה קשה ביותר. זכר היהודים שעוד לפני יומיים הסתובבו חיים בגטו הישרה על כולנו תחושת אבל קשה מהולה בפרד מפני העתיד. חזרנו למקום מגורנו והתחלנו להסתגל למצב החדש. לאט-לאט החלו להגיע ממקומות המבוא (מלינות) אנשים שהצליחו להסתתר מעיני הגרמנים בזמן ה'אקציה', וכך ניצלו חייהם. היו ביניהם אמהות שחנקו את תינוקותיהן כדי שבכיים או שיעולם לא יגלה את המבוא. ראינו את אותם אומללים שהסתובבו כמשוגעים ולא מצאו להם מנוח. אחרי 'אקציה' זו חיינו בשקט יחסי בגטו במהלך שנה וחצי, עד לחיסולו הסופי באוקטובר 1943.

ההתארגנות הפרטיזנית בגטו – א.פ.א.ו.

באותם ימים החלה ההתארגנות המחתרתית בגטו. בליל ראש-השנה של שנת 1942 פירסם אבא קובנר כרוז ובו קרא למרד ולמאבק מזויין בחיה הנאצית. כרוז זה סימן את ראשיתו של האירגון המחתרתי א.פ.א.ו., שפירושו באידיש: 'פאראייניקטע פארטיזאנער אורגאניזאציע', ובעברית – 'האירגון הפרטיזני המאוחד'. יהודי וילנה שנשארו בגטו על כל קשת ההשקפות הפוליטיות, התאגדו ביחד במטרה ובמחשבה אחת ויחידה – לצאת למאבק ולהכות בגרמנים, ולא לצאת יותר כצאן לטבח. מתוך הקבוצה של הגדוד שלי מהישומר הצעיר, היו רק שניים שחשבו שלא זו הדרך, וכי צריך לחפש דרך אחרת כדי לשרוד. היו אלה יעקב גופזה וסימה גורלה. הם לא האמינו בסיכויי האירגון להיאבק מול המכונה הגרמנית. זכור לי שבאותו ליל חורף קר של ראש-השנה האזרחית התקבצנו כמה עשרות בחורים ובחורות בחצר המטבח הציבורי והאזנו לדברי אבא קובנר. היה זה הכרוז שלו שזקף את קומתנו, הרים את ראשו והראה לנו את הדרך להחזרת כבודנו האנושי. כל אחד מאיתנו הרגיש שהוא שותף למאורע הסטורי.

כעבור כמה חודשים, באביב של אותה שנה, 1942, הוחלט להקים קומונה לחברי התנועה, לגור יחד ולפעול כקבוצה.

כאשר סיפרתי להורי שאני עוזב את הבית והולך לגור עם חברי, השתמשתי בתירוצים שונים כדי לא להסגיר את המטרה האמיתית שנשמרה בסוד. אמרתי שלא נוח לי לגור עם המשפחה בצפיפות, וכי ברצוני לגור עם חברי. וכך עברתי לקומונה שמנתה כ-10 חברים.

השיתוף היווה למעשה את הגרעין הפעיל של המחתרת מטעם תנועתנו. אירגון הא.פ.א. היה מחולק לתאים של חמישה חברים, שלושה תאים כאלו יצרו יחידה, ושלוש יחידות יצרו פלוגה. בכל אירגון היו שלוש פלוגות ובראשן חבר המפקדה. בראש המחתרת עמד יצחק וויטנברג.

נכנסנו לפעילות, כשכל אחד מאיתנו קיבל תפקיד. אני התמניתי לפקד על תא של חמישיה, והוטל עלינו לייצר בקבוקי מולוטוב נגד אנשים.

לאחר זמן מה נתמניתי לאחראי על אחסנתנו ותקינותו של הנשק. חיפשנו מקומות ליסליקים עבור הנשק והייתי עסוק לילות שלמים בחיפוש מקומות מתאימים לכך. מרגע שמצאתי מקום כזה, היינו מכינים אותו לקליטת הנשק, ומפקידים שני שומרים לשמור עליו.

אחת מחברותנו, ליזה מגון, שהיתה אחראית על קשרים עם גורמים מחוץ לגטו, נתפסה באחת מפעולותיה, וכל נסיונותינו לשחד את הגרמנים לא צלחו. היא הוצאה להורג ב'פונארי'. אחרי מותה, אימצה המפקדה את שמה לצורך הסיסמא הקוראת לצאת לפעילות: 'ליזה-רופטי' (ליזה קוראת).

הפעילות המבצעית בגטו.

בצפיפות האיומה שהיתה בגטו היה קשה מאד לנהל את העבודה המחתרית. הפעלנו תחנת האזנה חשאית, הוצאנו מידי יום ביוליטין בעל-פה עם חדשות מהנעשה בחזיתות השונות וידיעות שקלטנו בתחנות הבי.בי.סי. והרדיו הסובייטי. הידיעות הועברו מפה לאוזן ונשמרו בסוד בין חברי המחתרת.

המצוקה העיקרית בה נאבקנו היתה המחסור בנשק. חיפשנו כל דרך להשגתו. אחד המקורות שלנו היה 'בויטה לגר', מקום עבודה אליו הובא נשק שלל רוסי ונשק גרמני פגום, שם תוקן והוחזר לשירות. חברים שלנו הצליחו לגנוב משם נשק ולהבריחו

לגטו. סיפור ההברחה היה סיפור הירוואי בפני עצמו והיה כרוך בסכנת נפשות. מקור נוסף להשגת נשק היו הגויים שמסרו לנו נשק תמורת תשלום כבד. עיקר מבריחי הנשק היו יהודים שהועסקו על-ידי הגרמנים בעבודות שהצריכו תנועה בכל שעות היום והלילה, ולכן קיבלו רשיונות מיוחדים לנוע בחופשיות. עם הזמן 'התעשרי' הסליק שלנו. היו ברשותנו שלוש מכונות ירייה רוסיות והיה קושי להחביאן, בשל הקנה הארוך שבלט החוצה. באחת הפעמים הבריח אחד מחברנו, ברוך גולדשטיין, נשק עם קנה ארוך. כשרצה להיכנס, פקד אחד מראשי הגסטאפו לבדוק כל אחד ואחד. ראינו שנקלענו לצרות, ואז אחד מחברנו, ישקה כץ, החל לרוץ לכיוון הגרמנים. כשנתפס והוכה נוצרה מהומה, אותה ניצל ברוך ונכנס פנימה עם הנשק היקר בידו.

חלק מהנשק הוחבא בתוך צינורות הביוב והוצא משם בשעת הצורך. במשך הזמן למדנו לנהוג כאנשי מחתרת ותיקים. קשרנו קשרים עם המחתרת העירונית הקומוניסטית ויצרנו קשר עם יתר הגטאות בשטח הכיבוש הנאצי (גרודנו, ביאליסטוק וורשה). שליחים ממקומות שונים הגיעו לגטו וילנה (חייקה גרוסמן וטוסיה אלטמן). היו גם פולנים שהגיעו לגטו, התנהגו באופן שונה לגמרי משאר הפולנים האנטישמים, והגישו עזרה תוך סיכון נפשם. נשים מופלאות כמו אירנה אדאמוביץ, וידויגה שפעלו בשליחותנו ברחבי פולין וליטא הן ללא ספק זכאיות לתואר 'חסידות אומות עולם'.

בין יתר הפעילויות שלנו במחתרת קיימו גם אימוני נשק. היינו מתאספים בחדר חשוך לאור נר ובהשגחת מדריך היה כל אחד מאיתנו מפרק את הנשק ומרכיבו בחזרה. לא יכולנו לירות אפילו כדור אחד, כיוון שהכדורים היו יקרים מפז ונועדו לפגוע באוייב. מלבד זאת, לא ניתן היה לקיים אימונים חיים מבלי שהדבר יתגלה. רק בתקופה מאוחרת יותר, באפריל-מאי 1943, הצלחנו להתקין מטווח באחד המרתפים בגטו.

במהלך שנת 1942 הייתי עסוק מאד בנושא המחתרת וגיוס הנשק. 'קראתי' הרבה ספרים בספריה, כיוון שאירגנתי שם 'סליק'. בגטו התארגן תאטרון והייתי מקפיד לבקר גם בו ולא לזנוח את מורשתי התרבותית. במשך היום הייתי עסוק במאפיה של אבא, ובלילות נעדרתי כיוון שחיפשתי מקומות הולמים להקמת 'סליקים' נוספים. מידי פעם ביקרתי את הורי, אך לא סיפרתי להם דבר על פעילותי.

ניסינו לשמור על אורח חיים 'נורמלי' בתוך אותו ים של טרוף אליו נשאבנו מתוקף הנסיבות.

הפעילות המחתרתית מחוץ לגטו.

כבר בשלב די מוקדם של הקמת האף.פ.או. הצלחנו ליצור קשר עם הפרטיזנים ביערות נארוץ וביערות בסביבות וילנה. היה זה חורף 1942. הפרטיזנים הראשונים היו חברי המפלגה הקומוניסטית שנשארו בשטח הכיבוש הנאצי למטרת אירגון תנועות התנגדות, או שבויים שברחו מהשבי, וכן תושבים שהצטרפו עם הזמן. אירגון האף.פ.או. החליט כי המידע על הגטאות ועל השמדת היהודים חייב להגיע לידיעת העולם המערבי שנלחם בגרמנים, וכן לידיעת הישוב בארץ ישראל. לשם כך הוטל על שתי חברות, צסיה וזנברג וסוניה מדיסקי, לצאת לכיוון החזית ולנסות לעבור את קווי הלחימה, להגיע למוסקבה ולמסור את המידע. הן הצליחו אמנם להגיע לקווי החזית מחופשות לנוצרות, אך נתפסו בידי הגרמנים. למזלן, הצליחו להתחמק ולחזור לגטו.

בראש הפרטיזנים ביערות נארוץ עמד אדם בשם מארקוב. הוא היה קומוניסט שנשאר בשטח אחרי נסיגת הצבא האדום. במגעים עמו דרש להוציא את אף.פ.או. ליער ומשם לנהל את המאבק נגד הגרמנים. אנחנו התנגדנו והסברנו שמטרותינו הן קודם כל לצאת במאבק מזויין בתוך הגטו, ורק אחר-כך לפרוץ ליער. אך במציאות קרה משהו שונה ששיבש את כל תוכניותנו: האף.פ.או. התחיל לשלוח קבוצות ליער, עוד לפני שהצלחנו להגיע לידי מאבק מזויין בגטו. החלטה זו נתקבלה לאחר המקרה הטרגי עם מפקד המחתרת, יצחק (איציק) וויטנברג, אשר השפיע בצורה מכרעת על המשך פעילותנו בגטו.

הסיפור הטרגי של יצחק וויטנברג, סוף מאי 1943.

יצחק וויטנברג, ראש המחתרת בגטו, היה בקשרים עם המחתרת הקומוניסטית בעיר. אחד מאנשי הקשר שלו נפל בידי הגסטאפו ולאחר עינויים קשים הזכיר את שמו כמי שעמד בראש אירגון מחתרת המתכנן מאבק מזויין בתוך הגטו. אנשי הגסטאפו פנו לגנס (ראש היודנראטי) ולדסלר, ראש המשטרה שהיה משתף פעולה עם הגסטאפו, ודרשו מהם להסגיר את וויטנברג.

השניים הזמינו את ראשי המחתרת, וויטנברג ביניהם, לשיחת לילה בבית היודנראטי. במהלך השיחה בה הציגו את דרישת הגרמנים, נכנסו שוטרים ליטאים

ועצרו את וויטנברג. כאשר נודע לנו דבר מעצרו, הקפנו אותו ואת שומריו, שחררנו אותו מידי השוטרים והסתלקנו.

היה ברור שתבוא תגובה על-כך מידי הגרמנים. המפקדה הכריזה על גיוס כללי של חברי המחתרת בעזרת הסיסמא 'ליזה רופטי' וחיכנו בדריכות לרגע ההתנגשות עם הגרמנים. אך אז קרה מקרה טרגי ומעציב ביותר.

הגרמנים המשיכו ללחוץ על הייזנראטי שישגיר את וויטנברג. גנס פירסם כרוז ושלח שוטרים יהודים להפיצו בין היהודים ולהסביר להם שבמידה וישגירו אותו – הגטו לא יחוסל. היה זה צעד מאד מחוכם. אחרי שנה וחצי של שקט יחסי, היה נוח לציבור להאמין כי על-ידי הסגרת וויטנברג ימשיכו החיים השקטים. אנחנו ראינו כיצד מתנפצת תקוותנו לגייס את כל יהודי הגטו למלחמה בנאצים.

הציבור היהודי עמד בינינו לבין הגרמנים. ראינו כיצד אנחנו נגררים למלחמת אחים. קבוצה של יהודים שהיו מעין 'העולם התחתון' של הגטו (עגלונים, סבלים וקצבים) התארגנו והחלו לחפש את וויטנברג, שנאלץ לברוח ממקום למקום מחופש בצורות שונות.

לאחר בירורים רבים והתלבטויות קשות, החליט וויטנברג להסגיר את עצמו, כדי שלא נגיע למצב אומלל של מלחמת יהודים ביהודים.

ואכן, וויטנברג הסגיר את עצמו. כדי למנוע מעצמו עינויים, בלע רעל שהיה בידו, אך למרבה הצער לא הצליח למות, וסבל רבות מיד חוקרי הגסטאפו, עד שמת בייסורים.

בעקבות מקרה זה נמוגה התקווה להילחם בגרמנים בתחומי הגטו והוחלט לשלוח את חברי הא.פ.א. ליער, להצטרף לשורות הפרטיזנים, ומשם לנהל את המאבק בנאצים.

פעילותי ביער בקרב הפרטיזנים.

אני נמנית עם הקבוצה הראשונה שנשלחה ליערות נארוץ להצטרף לגדודי הפרטיזנים בפיקודו של מארקוב. בקבוצה בראשות יוסף גלזמן היו חברים מכל התנועות הפוליטיות שהשתתפו בא.פ.א.ו..

כאן עלי לספר סיפור אישי מאד שמלווה אותי משנת 1943 ומעיק עלי ללא מנוח. יציאתנו ליער היתה צריכה להיעשות במחתרת מחשש הסגרה. זו הסיבה שלא סיפרתי לבני משפחתי שאני יוצא מהגטו. לא נפרדתי מהם וגם לא לקחתי תמונה או

מזכרת. רק מספר חודשים מאוחר יותר נודע לי כי נרצחו עם חיטול הגטו באוקטובר 1943. לא חשבתי שלא אראה אותם יותר. האמנתי שאחזור לראותם לאחר שאצליח לנקום בנאצים על מעשיהם. ממועקה זו כפי הנראה לא אוכל להשתחרר עד יומי האחרון.

יצאנו ליערות במסווה של פלוגת עבודה ההולכת ליער לכרות עצים בליווי שלושה חברים מחופשים לשוטרים יהודים. נשאנו עמנו גרזנים ומשורים כציוד עבודה. מעט נשק נמסר לנו על-ידי המפקדה, והוחבא על חלקיו המפורקים במקומות שונים על גופינו.

הוטל עלינו להיות הגרעין ההתחלתי ליחידה יהודית לוחמת במערך הפרטיזני הכללי, מסגרת לקליטת יתר החברים שיבואו אחרינו. במציאות התרחשו הדברים אחרת.

כאשר יצאנו מהגטו מהשער האחרון והתחלנו לנוע בדרכים הצדדיות בין הכפרים, הרגשנו כאסירים שיצאו לחופש. אחרי שנתיים בהן היינו כלואים בגטו נשמנו אויר צח של העולם האחר. ההרגשה היתה נפלאה והיינו כשיכורים. בהזדמנות הראשונה תלשנו מעלינו את הטלאי הצהוב – סמל ההשפלה והדיכוי, וחגגנו את היותנו אנשים חופשיים.

מספר נערים שהיו במקום ראו אותנו מרכיבים את הנשק ומורידים את הטלאי הצהוב, ואנחנו לתומינו חשבנו שאין צורך ליטפלי בהם. טעות זו המיטה עלינו אסון. השניים חזרו לכפר וסיפרו עלינו לתושבי המקום. בשעות הערב, כאשר חצינו את נהר וילוקה על גשר במבואות הכפר לורישקי, נפתחה אש חזקה מאד על קבוצת הסיוור הראשונה שמנתה חמישה חברים. כל החמישה נהרגו במקום.

היתה זו טבילת האש הראשונה שלי. החווייה היתה איומת. המעבר מתחושת התרוממות הנפש שהיינו מצויים בה כשיצאנו מהגטו, למפגש הקשה עם האוייב היה חד וכואב ביותר.

אחרי מכת האש שהכינו לנו הכפריים המקומיים התחלנו לרוץ חזרה, ובהגיענו לפאתי היער קראנו זה לזה כדי למצוא את עצמנו שוב יחד כקבוצה. כך גילינו שאיש מבין חמשת חברינו שעלו על הגשר לא נותר בחיים.

אחת ההצעות שהועלתה על-ידי אנשי מארקוב היתה שנתחלק לקבוצות קטנות ונועו באופן עצמאי. אנחנו סירבנו לתוכנית, גם אם היתה טובה במהותה. פחדנו מהצורך להתמודד לבד עם התקדמות בשטח לא-מוכר, ללא מפות וללא מצפן.

כך המשכנו יחד כקבוצה לחדור לעומק היער, מלווים בשני אנשי של מארקוב. לתדהמתנו נעלמו השניים בחסות החשיכה והותירו אותנו לבד, חסרי-אונים ומופקרים.

מרב יאוש, הדלקנו פנסים, והתחלנו לקרוא להם בשמותיהם ולבקש שיחזרו, אך ללא הועיל. בלעה אותם האדמה. החלטנו להיכנס לעובי היער ולהתחבא במקום מיסתור עד אור הבוקר.

יוסף גלזמן, ראש הקבוצה, האיש שסימל עבורנו את הסמכות בענייני צבא, נקלע כנראה למשבר נפשי עקב האסון והפסיק לתפקד כמפקד. עם שחר, כשנוכחנו כי אין סימנים למרדף אחרינו, ערכנו דיון בשאלה האם לחזור לגטו, או לנסות לפלס דרך למארקוב בכוחות עצמנו.

גלזמן איפשר לכל אחד מאיתנו להחליט על-פי הבנתו וכך התגבשו שתי קבוצות. האחת שהחליטה לנסות להגיע ליערות, והשנייה שהיתה ברובה מורכבת מחברות, החליטה לחזור לגטו. אני הייתי בין חברי הקבוצה הראשונה. לפנות ערב נפרדו שתי הקבוצות וכל אחת פנתה לדרכה.

את חברי הקבוצה השנייה לא ראיתי יותר. חלקם נתפסו בדרך והוצאו להורג, וחלקם הצליחו לחזור לגטו.

מאוחר יותר התברר לנו שבנגדי אחד החברים שנורה על הגשר נמצאו מסמכים ובהם שמות חלק מחברי הקבוצה. חיילי הגסטאפו לקחו את המסמכים ודרשו מה'ידונראטי' בגטו להסגיר את משפחות צעירים אלה. הם נתפסו והוצאו להורג ביפונארי".

המשך דרכנו לכיוון היערות.

הסימנים היחידים שאיפשרו לנו להתקדם לכיוון בסיסו של מארקוב היתה רשימת שמות הכפרים שעלינו לעבור דרכם. רשימה זו היתה מצויה בידי של יוסף גלזמן. נשארנו כ-14 איש והתחלנו ללכת בכיוון מנוגד לכפר אשר ממנו יצאו היורים במארב.

התקדמנו באיטיות. היינו תשושים ורעבים, עדיין תחת הרושם הקשה של הלילה הקודם. לפנות בוקר מצאנו מיסתור בחורשה והחלטנו לנוח שם. בשעות הצהרים הזדמן למקום איכר, וממנו התבררו לנו פרטים על המקרה שקרה לנו. הסתבר שבידי הכפריים היה נשק שקיבלו מהגרמנים, ומאחר שנודע להם על קיומנו ולא הצליחו להזעיק את הגרמנים, החליטו לעשות מעשה בכוחות עצמם ולהציב לנו מארב קטלני.

לא חזרנו על הטעות שעשינו עם הנערים, ולקחנו את הכפרי איתנו, ואילצנו אותו להעבירנו על פני נהר וילנקה הרחק מכל ישוב. האיכר, שהכיר את הסביבה, העביר אותנו במקום רדוד. חצינו ברגל את הנהר והמשכנו ללכת במהלך כל הלילה בדרכים-לא-דרכים. רק לפנות בוקר שיחררנו את האיכר ואפילו נתנו לו תשלום עבור שירותיו. המשכנו להתקדם עד שמצאנו לעצמנו מיסתור.

את המרחק לנארוץ עשינו במשך שבועיים. בשעות היום היו יוצאים שניים מהחברים שהיו בעלי מראה ארי (ואני ביניהם) לכפרים, שואלים שאלות, ומסמנים מקום מתאים לחניית יום, מנסים להשיג מזון על-ידי החלפת פריטי לבוש תמורת מוצרים, וחוזרים לקבוצה. בשעות הלילה התקדמנו למטרותנו. בכל אותו מסע לא תיפקד גלזמן ולא התערב בניהול הקבוצה. הוא לא הצליח להתאושש מאותו ארוע שפקד אותנו ביום הראשון למסענו.

המפגש עם הפרטיזנים.

במרחק של 10 ק"מ מיערות נארוץ פגשנו את הפרטיזנים. קשה לתאר את שמחתנו כשפגשנו את שני הסיירים הראשונים. סוף-סוף אחרי שנתיים של זוועות וחיים תת-אנושיים בגטו, ואחרי תלאות בדרך ליער, הגענו למחוז חפצנו ותקווה עצומה בלבנו, שהנה נוכל סוף-סוף לנקום ולו מעט בגרמנים על הרצח המתועב שביצעו בעמנו. בהגיענו ליער חל שינוי משמעותי ביוסף גלזמן, אשר כנראה התאושש, ובטחונו שב אליו. הוא התייצב בפני מארקוב כשליח וחבר המפקדה של הא.פ.א.ו..

מיד בפגישתנו עם מארקוב ביקשנו ממנו שיאפשר לנו להקים גדוד יהודי במסגרת החטיבה שלו, מתוך רצון להבליט את הצביון המיוחד של הלחימה היהודית. מארקוב לא קיבל את בקשתנו, אך הבטיח שבעתיד, אם קבוצת היהודים תגדל, ישקול את בקשתנו שנית.

בתוך היער הוקצה לנו שטח לבניית בסיס מגורים. בדרך-כלל נוצל המידרון הטבעי לבניית בקתות. הקירות והגג כוסו באדמה מהודקת ומוסווית בענפים ועצים. החיים נוהלו במשותף. לכל פלוגה היה מטבח משלה. החיים התנהלו בחוץ, ובבקתות השתמשנו ללינת לילה בלבד.

מלבד הפרטיזנים מצאנו ביערות גם פליטים יהודים שברחו מהעיירות לפני חיסולן. הם הקימו מחנות משפחתיים בקרב בסיסי הפרטיזנים ונתנו שירותים שונים ללוחמים כחייטים, סנדלרים, נפחים ועוד. לילות שלמים ישבנו איתם ושמענו מהם סיפורים שהיו דומים ברובם לאלו שקרו אותנו בגטו וילנה.

הקמת הגדוד היהודי 'נקמה' (מייסט).

עם הזמן החלו להגיע ליער קבוצות נוספות של חברי הא.פ.א.או והלחץ על מארקוב להקים גדוד יהודי הלך וגבר עד שנענה לו. כך הוקם הגדוד היהודי 'נקמה' (ברוסית – מייסט), בראשו הועמד מפקד יהודי אשר שהה זמן ממושך ביער והיה לו נסיון קרבי. אם חשבנו שתופעות האנטישמיות לא תתרחשנה במסגרת הפרטיזנית, טפחה המציאות מהר מאוד על פנינו. בטקס החגיגי בו הכרזנו על הקמת הגדוד היהודי, עלה על הבמה המאולתרת נציג החטיבה, גוי, ונאם נאום נלהב בדבר חשיבות אחוות הלוחמים ותרומת היחיד למען הקבוצה. תוך-כדי נאומו דרש מכל היהודים להתגייס למאמץ המלחמתי ולפשוט את מעילי העור, הנעליים והשעונים, ולמסור אותם על-מנת שניתן יהיה להמירם בנשק. כאשר סירבנו לעשות זאת, הופשטנו בכוח ונשארו המומים ומושפלים – וכל זאת במהלך טקס חגיגי שהכריז על הקמת הגדוד היהודי. ואם לא די בכך, הרי שכעבור מספר ימים ראינו את שעונינו ומעילי העור שלנו על מפקדי המטה החטיבתי.

תלאותינו לא פסקו, איפה, בבואנו ליער, וגם שם סבלנו כיהודים לא תם.

הפעילות המבצעית של הגדוד היהודי 'נקמה'.

הקיץ והסתיו של שנת 1943 היו תקופה של התעצמות תנועת הפרטיזנים ביערות נארוץ והאזור הפך לבסיס חזק של מלחמת גרילה אשר הסבה נזקים קשים לפולש הנאצי. במשך החודשים אוגוסט-אוקטובר 1943 גדל הגדוד היהודי 'נקמה', בשל תוספת חברי א.פ.א.או. מוילנה שהגיעו ליערות.

יוסף גלזמן התמנה קצין המבצעים של הגדוד. הצנחנים הליטאים פנו אליו והציעו לו לצרף חלק מהגדוד היהודי לקבוצת ליטאים שיקימו בסביבות וילנה בסיס פרטיזני. הרעיון קסם לכולנו כיוון שהרצון לחזור לוילנה, עיר מולדתנו, ולהלחם משם התאים מאוד לרוח הקרב שלנו ולצורך שלנו לנקום בגרמנים שפגעו במשפחותינו.

אך המציאות היתה שונה. בסוף ספטמבר תחילת אוקטובר 1943 החליטו הגרמנים לחסל את גטו וילנה באופן סופי.

תהליך ההשמדה במחנות השונים התנהל במלוא הקצב. הגרמנים נחלו תבוסות בחזית מול הצבא הרוסי, תנועת הפרטיזנים גדלה והסבה לגרמנים אבידות ונזקים קשים, והגרמנים החליטו לנקות את העורף מהיהודים. בגטו הבינו שמהו עומד להתרחש. היחס של תושבי הגטו לחברי הא.פ.א.ו. השתנה מן הקצה אל הקצה. אחרי תקופת שקט יחסי הם הבינו שאפסו כל הסיכויים לצאת בחיים מציפורני החיה הנאצית, ואם יש סיכוי כל-שהוא, הרי זה לעמוד מולם ולהילחם. המפקדה הרגישה בהלך הרוח שהשתנה, והבינה כי יש סוף-סוף סיכוי להשיג את אותה מטרה שמילאה את הווייתנו, להגיע להתנגשות וללחימה בנאצים בתוך הגטו, ביחד עם אותם יהודים אשר התפכחו מהאשלייה שהיו נתונים בה עד כה. המפקדה החלה להתארגן מחדש למאבק בתוך הגטו. באוקטובר 1943 החלו הגרמנים בחיסול גטו וילנה. הם החלו להוציא יהודים מהגטו ולשלוח אותם למחנות השמדה. חלקם נרצחו ביפונארי, וחלקם (הצעירים בעיקר) נשלחו למחנות עבודה באסטוניה, שהיו בעצם מחנות השמדה גם הם.

הלחימה בגטו וילנה והבריחה ליערות.

הרגע המיוחל הגיע, והחלה הלחימה בגטו וילנה. אני לא אספר על-כך כיוון שלא הייתי שם, וכל ידיעתי נובעת מסיפורי אלה שלחמו שם. אחרי יום או יומיים של התנגשויות עם הגרמנים בתוך הגטו, החליטה המפקדה להוציא את הלוחמים שנתרו מהגטו ליער.

היציאה התנהלה דרך תעלות הביוב ששימשו בעבר דרך להברחת נשק. הנימלטים הגיעו ליער הקרוב לוילנה – יער רודניקי, והקימו שם בסיס פרטיזני במטרה להמשיך את הלחימה בגרמנים.

במקביל, בסתיו אותה שנה, 1943, הוחלט ביערות נארוץ על פיזור הגדוד היהודי. אקט זה נבע מלחץ שהפעילו האנטישמים שבין הפרטיזנים על מארקוב.

כתגובה, פנה יוסף גלזמן אל הצנחנים הליטאים איתם היה בדין ודברים בעבר, וביקש לחזור איתם לסביבות וילנה ולהצטרף לגדוד הפרטיזני שהתארגן במקום לאחר הלחימה בגטו.

ואכן, יוסף גלזמן, יחד עם קבוצה קטנה של אנשים, הצטרף לליטאים ועזב מאחוריו אותנו, כעוסים ורוגזים. הרגשנו עצמנו נטושים על-ידי מפקדנו, כי בעינינו

הוא ייצג עדיין את המפקדה של הא.פ.א. בדיעבד, כתוצאה מאי-צירופי לקבוצתו, נותרתי בחיים, ואני יכול לספר את סיפורי. אנחנו צורפנו לגדוד חדש בשם 'גדוד הרוכבים הראשון של הקומסומול'. מצב חוחנו היה שפוף בשל צעדו של גלזמן, וכן בשל גילויי האנטישמיות והניתוק מהגטו ומהמתרחש בו.

התפנית בחזית הלחימה הגרמנית.

בשלהי שנת 1943 חל מהפך. הצבא הגרמני החל לנחול תבוסות בזו אחר זו והחל לסגת מערבה.

הגרמנים הבינו שסכנה גדולה נשקפת להם מהתגברות התנועה הפרטיזנית שישבה בטארוץ כמובלעת רוסית בתוך התחום הנאצי. מאחר שראו בהם סכנה, החליטו לחסל את בסיסם והחישו למקום תגבורת צבאית גרמנית. עוצבות שפניהן היו לחזית עוכבו ורוכזו בסביבות נארוץ כדי לטהר את היערות מהפרטיזנים שישבו בתוכם.

הגרמנים הטילו מצור על היערות העבותים שהשתרעו על-פני מאות קילומטרים, והקיפו אותם בחומה חיה של חיילים. הם נכנסו ליער ובשיטת מסרק החלו להתקדם מכיוון נארוץ לכיוון יערות קאזאן, מזרחה. בדרכם, 'טיהרו' את היערות מקני הפרטיזנים.

אנחנו קיבלנו הוראה לנוע לכיוון מזרח מבלי שנדע מה צפוי לנו. גם גלזמן וחברתו, שלא הספיקו לעזוב את יערות נארוץ, נאלצו להתקדם לכיוון צפון-מזרח יערות קאזאן. במהלך התקדמותנו עם הקבוצה פגש שתי חברות א.פ.א. (מירה, חברת יקום כיום, ושפרינצה החיה בתל-אביב), שהיו מאושרות למצוא מישהו מוכר שיציל אותן מהמצב הנואש בו נמצאו.

לתדהמתן, סירב גלזמן לצרפן לקבוצתו, והפקיר אותן לנפשן. ושוב, גם שתיהן כמוני, ניצלו ממוות בזכות החלטתו האגואיסטית של גלזמן. הן מצאו מיסתור וניצלו, ואילו הוא וקבוצתו הופתעו על-ידי הגרמנים בעת הסתתרותם בשדה חיטה וניספו כולם.

הגרמנים ממשיכים במצור וביטיהור'.

בזמן שהגרמנים צרו על היערות במטרה ל'טהר' אותם מהפרטיזנים, הצטרפנו – הלוחמים היהודים מגדוד 'נקמה' לגדוד החדש שהתארגן, גדוד בשם 'רוכבי הקומסומול'. עזבו את הבסיס והתחלנו לנוע בכיוון צפון-מזרח.

בתום היום הראשון אסף אותנו מפקד הגדוד וולודקה והודיע לנו שעלינו להתפצל ולהתקדם בקבוצות קטנות, כיוון שהסריקה שנעשית על-ידי הגרמנים מתחילה להיות צפופה ולסגור עלינו. את כל היהודים שהיו פזורים בין הפלוגות קיבץ המפקד והכריז עלינו כעל יחידה אחת. יתר הלוחמים חולקו ליחידות כשכל אחת מתקדמת ולוחמת כיחידה עצמאית.

למעשה, אנחנו היהודים ננטשנו, כשבידנו נשק מועט ביותר. בעצם, כל הלוחמים הגויים המשיכו יחד, והחלוקה שנעשתה קודם לכן היתה למראית-עין בלבד. כל מטרת ההתארגנות המחודשת הזו נעשתה בעצם כדי להפקיר אותנו כמו טרף קל לכלבי הצייד הגרמנים. שוב נתגלו הפרטיזנים הביילורוסים כאנטישמים, ולמרות הגורל המשותף נהגו בנו באכזריות ובגזענות.

למזלנו, נמצאו בינינו כמה יהודים שחיו ביערות הקרובים, ובהכירם את האזור יכלו להוביל אותנו לאי של קרקע מוצקה בלב אזור ביצות גדול. שביל שניבנה מקורות-עץ שהושקעו במים הוביל אותנו לאותו אי.

את כל הנשק שהיה ברשותנו ריכזנו מול השביל שהוביל אל האי, הסווינו עצמנו וחיכינו לבאות.

עברו עלינו ימים קשים של מתח וחרדה. שמענו יריות בלתי-פוסקות ואת הדי הפיצוצים, ושיערנו שהגרמנים הורסים את הבסיסים. חרדנו מאד לגורל היהודים שחיו בבסיסים המשפחתיים. רבים מהם נתפסו ונטבחו באכזריות. היו אלה ימים קשים שרישומם יהיה חקוק בזכרוני עד יומי האחרון.

למזלנו, פסחו הגרמנים בסריקתם על אזור הביצות. נראה לי שלא האמינו שניתן להגיע ללב הביצות ולשרוד שם, והעדיפו לרדוף אחרי הפרטיזנים הנסוגים. כך שהיינו בלב הביצות קרוב לשבוע ימים.

מעט המזון שלקחנו איתנו מהבסיס אזל, וכשהסביבה שקטה מהדי ההתפוצצויות והיריות, החלטנו לשלוח שני לוחמים לבדוק את הנעשה בשטח, ולהשיג עבורנו מעט מזון. כל יום נשלחו חברים אחרים לבצע משימות אלו, וכל פעם העזו להרחיק לכת בסיוורים שביצעו.

כשנוכחנו לדעת שהמצור של הגרמנים באזור נסתיים, החלטנו לעזוב את הביצות, לחזור לבסיס, ולבדוק מה קרה בינתיים.

חזרה לבסיסים.

היינו הראשונים שחזרו לבסיסים. מצאנו אותם מפוצצים, שרופים והרוסים עד היסוד. אט-אט החלו להתקבץ פרטיזנים מכל הסביבה, והחטיבה החלה להתארגן במתכונתה לפי הגדודים.

התחלנו לשקם את הבסיסים ההרוסים. את המחיר הכבד ביותר בקורבנות שילמו היהודים. אחרי שניצלו מהגטאות הבווערים, מצאו את מותם ביער. אלה שנתרו בחיים חזרו והחלו לשקם את מקומות מגוריהם.

גם המפקד שלנו, וולודקה, אשר הפקיר אותנו בעת הנסיגה, חזר לבסיס. אנו, בתמימותנו, ניסינו להתלונן על התנהגותו המחפירה בפני מארקוב, ודרשנו בירור. מארקוב התעלם מדרישתנו, והבנו מיד שדם היהודים נחשב זול יותר בעיני הגויים שעשו יד אחת נגדנו. לא רק שלא זכינו לתגובה על תביעתנו, אלא שגם הואשמו בעריקה בתנאי קרב. התוצאה האבסורדית היתה שהוציאו אותנו מהגדוד, ודרשו שנחזיר את הנשק שבידנו ואת מכונת היריה שהיתה עדיין בידי וכמה רובים שהביאו חברי אף.פ.או. מהגטו.

סירבנו למסור את הנשק, אך תחת איומים במשפט נכנסנו ומסרנו את הנשק שהיה בידנו.

בימים אלה, התנהגות אנטישמית כבר לא הושוותה, אלא פרצה החוצה בגלוי ובמלוא האכזריות. אנחנו נתקלנו בגילויי ליגלוג ובשימוש בכינויים כמו "יהודים פחדנים". הם ידעו היטב כיצד לדרוך לנו על היבלות הרגישות בלאו-הכי, ולאמר שלא ידענו להילחם על נפשינו בגטאות אלא הלכנו כצאן לטבח.

כדי להיות הוגן, ברצוני לספר שלא כל הביילורוסים היו אנטישמים. בין שורות הפרטיזנים היו גם מעטים שנהגו בנו בהגינות. הם היו מעטים, והשפעתם לא הורגשה.

לאחר שפורקנו מנשקינו, דרשנו להישאר כחברים במסגרת הגדוד, וביקשנו שיטילו עלינו משימות כגון: מיקוש, חבלה ברכבים, חסימות וכדומה. קיוונו כי בעזרת משימות אלו נוכל להשיג נשק ולהמשיך להילחם. תיקוותינו נתבדו. הפרטיזנים עמדו על דעתם להשאיר את גדוד הרוכבים של הקומסומולי נקיי מיהודים.

בסוף אותה שנה, 1943, הגיעו ליערות נארוץ, לחטיבתו של מארקוב, שני לוחמים יהודים בשליחות מאזור הפרטיזנים מזרחית ליערות קאזאן. מפיחם נודע לנו כי במזרח, בשטחים שהיו עד פרוץ המלחמה אזורים סובייטים, המצב טוב יותר. שם לא נוהגים באפלייה בין לוחם ללוחם בשל דתו.

אחד הלוחמים הסכים לקחת איתו חזרה לבסיסו קבוצה קטנה של בחורים ובחורות יהודים. רחל, אסתר, מרה, משה, ישקה ואני – כולנו פעילי וחברי אף.פ.או – קמנו ועזבנו את הבסיס והתחלנו לנוע מזרחה.

עם הפנים מזרחה.

הנשק שהיה בידינו כלל את רובהו של מורה הדרך שלנו ושלושה אקדחים שהצלחנו להחביא מעיניהם החומדות של המפקדים הגויים. אקדח לא נחשב כנשק יעיל ביער, ושימש יותר כקישוט להתהדר בו.

הדרך היתה ארוכה. החורף הגיע והשלגים החלו לרדת. ההתקדמות היתה קשה. מזון היינו משיגים אצל איכרים שחיו בחוות מבודדות. בלילות חנינו באסם מבודד או בביקתה עזובה, ולמחרת המשכנו בדרכנו.

באחד ממקומות החנייה, כאשר לנו בחווה מבודדת, הופתענו על-ידי חבורת גויים מזויינים שהתחזו לפרטיזנים. הם עלו עלינו במספרם והיו מצויידיים בחובים.

בשלב הראשון נפלנו בפת וחשבנו שהם פרטיזנים. הם נהגו בנו בחשדנות רבה, לקחו מאיתנו את הנשק וחקרו אותנו כדי לבדוק אם אין אנו חבורת שודדים שבאו לחמוס את הכפריים באזור.

דרשנו מהם שיביאו אותנו בפני מפקדם, כדי לברר את אמיתות טענתנו להיותנו פרטיזנים. מאחר שהם עצמם היו חבורת שודדים, הם שיחררו אותנו לאחר מספר שעות, אך לא החזירו לנו את הנשק.

כך מצאנו את עצמנו במצב נואש. לא יכולנו להתקדם מזרחה ללא נשק. לאחר התלבטויות רבות החלטנו לחזור ליערות נארוץ, למרות שידענו ששם מחכה לנו האנטישמיות והשנאה מהם רצינו לברוח.

שוב חוזרים ליערות נארוץ.

הדרך חזרה היתה קשה עוד יותר. הקור גבר, השלג נערס על הדרכים והמזון לא היה בנמצא. בלילות הלכנו וביום הסתתרנו. כדי לשמור על גופנו מפני הקור, לבשנו ישובותי (מעין פרוות), אותן הישגנו עוד בראשית דרכנו מזרחה.

אחרי לילה בו בוססנו בשלג העמוק, הגענו עייפים וסחוטים לפנות בוקר ליחוטורי (משק מבודד בפאתי יער), כדי לנסות להשיג מזון. האיכר המבוהל הכניס אותנו לביתו, בחושבו שאנו קבוצת פרטיזנים. אך כשהתברר לו שאנו יהודים, החליט להסגיר אותנו לגרמנים.

בעודנו יושבים ליד השולחן ואוכלים, פרצה לביתו קבוצת איכרים וגרזנים בידיהם. האיכר כיבה את מנורת הנפט, והאיכרים החלו להכות בנו בגרזנים. אני

ישבתי למזלי ליד הדלת. על גופי היתה מונחת עדיין הישובה, וכאשר הרגשתי שיד
אוחזת בצווארי ומנסה להקים אותי, הושטתי ידי לכיוון מבושיו, תפסתי באשכיו
והתחלתי למעוך אותם. הוא הירפה מאחיזתו בי, ואת הרגע הזה ניצלתי וברחתי
מהבית לכיוון היער, כשצעקות מחרידות רודפות אחרי.

כאשר הגעתי ליער המשכתי לרוץ לעומקו. השלג שהחל לרדת טישטש את
עיקבותי, וכך, באפיסת כוחות נפלתי לתוך סבך ענפים, והשלג החל לכסות את גופי.
אינני יודע כמה שעות שכבתי שם מבלי לנוע ומבלי לדעת מה קורה איתי. הייתי
שרוי בהלם עמוק. רק מאוחר אחרי שעות הצהריים, התחילה המודעות לחדור אט-
אט להכרתי, בדבר האסון הנורא שקרה לנו.

ואני ממשיך בדרכי לבד.

נותרתי לבד. החלטתי שלא לעזוב את הסביבה בטרם אברר מה עלה בגורל חברי.
קיוויתי שעוד מישוהו מהם הצליח להימלט מהקטל האכזרי, ואולי יש מישוהו פצוע
שזקוק לעזרה. הייתי נחוש בדעתי לחזור ולבדוק את המקום, על-אף הסכנה הרבה
שהיתה כרוכה בכך.

חיכיתי עד רדת החשיכה, ואז... בזהירות התחלתי לנוע לכיוון החווה. מבין העצים
בפאתי היער השקפתי על הבית במשך מספר שעות, ובדקתי אם יש סימן כלשהו
לתנועה או אור. לאחר מספר שעות הגעתי למסקנה שהמקום עזוב ואין בו כל אות
חיים.

התחלתי להתקרב לבית, וכשנכנסתי לחצר נתקלתי בתמונה מחרידה. לעיני
נתגלתה ערימת גופות עירומות, קפואות ומגואלות בדם. גם אחרי שנים לא משה
התמונה המוזעזעת הזו מזכרוני, וקשה לי להעלות על הנייר אילו תחושות קשות
אחזו בי כשראיתי אותה.

ברחתי מהחצר כשאני רועד בכל גופי. חזרתי ליער והסתובבתי כל אותו לילה
כסהרורי בין העצים. עם אור הבוקר התחפרתי שנית בתוך סבך העצים ונרדמתי
תשוש מעייפות וכאב. התעוררתי בשעות הצהריים כשגופי קפוא, והרעב פושט בכל
חלקי גופי.

אין לי כל הסבר מאין שאבתי את כוחות הגוף והנפש להמשיך במלחמת
ההישרדות הזאת. כנראה יצר החיים חזק מכל דבר אחר, והוא זה שמניע אותך
קדימה לקראת הסיכוי להישאר בחיים על-אף הכל.

ארתו לילה המשכתי בדרכי בפאתי היער, מסתתר בין העצים. למזלי, היו אלה לילות ירח מלא, והשלג הצח הקל עלי להתקדם. לפנות בוקר פגשתי שוב ביחוטורי – מן חווה קטנה ומבודדת, והחלטתי לנסות מזלי ולהשיג מזון. צפיתי על החווה מספר שעות, כשאני מסתתר בין העצים. לא ראיתי פעילות משמעותית בחווה, פרט לנוכחותה של אישה מבוגרת שמידי פעם יצאה מהבית לכיוון האסם על-מנת להביא מים או עצים להסקה. לקחתי על עצמי סיכון, תוך תיקווה שאין איתה אנשים נוספים בביקתה, ונכנסתי לבית.

המזל שיחק לי, ואותה אישה טובת-לב הקשיבה לסיפורי, הכינה לי ארוחה טעימה שכמוה לא הגיעה לפי תקופה ארוכה, ציידה אותי במזון לדרך והסבירה לי כיצד עלי ללכת על-מנת לחזור ליערות נארוץ.

רציתי לתת לה משהו בתמורה אך היא סירבה בכל תוקף. עד היום, כשאני מהרהר במיקרה, אני לא יכול שלא לתהות על צפונות הגורל. אותו גורל שזימן לי פגישה עם אישה מופלאה זו שהצילה את חיי.

החזרה ליערות נארוץ.

מצוייד במזון שנתנה לי האישה רחבת הלב, המשכתי בדרכי הקשה. שהיתי זמן ממושך ביערות המושלגים, אך הצלחתי בסופו של דבר להגיע לבסיסים המשפחתיים בהם התמקמו היהודים מחדש אחרי מצור הגרמנים.

הדבר הראשון שרציתי לעשות, היה לספר לחברי הלוחמים את סיפור הזוועות שעבר עלי ועל חברי. קיוויתי שחלקם יסכים לחזור איתי למקום הנורא הזה כדי לנקום באיכרים שביצעו את הטבח האכזרי בחברי. תיקוותי לא נענתה. הלוחמים היהודים לא יכלו לעזוב את גזודיהם על-דעת עצמם, כיוון שהיו נחשבים כעריקים והיו צפויים למשפט צבאי.

היה עלי להשלים עם המצב ולהמשיך לחיות עם הזכרונות הקשים ועם תאוות הנקם שהמשיכה לבעור בעצמותי כל חיי.

אנחנו התארגנו מחדש ושימשנו מעין מובלעת סובייטית בעורף הגרמני. לקראת סוף החורף התחלנו להרגיש בשינוי ביחס אלינו כיהודים. האנטישמיות הגלוייה נעלמה. השפעת המפלגה הקומוניסטית הורגשה. היא הטילה את מרותה. יהודים התכילו חזרה לגדודי הפרטיזנים כלוחמים מן השורה, שווים לכל דבר.

פעילותי בגדוד הפרטיזנים איסטרביטז'ל

השינוי ביחס ליהודים איפשר לי ולעוד שניים מחברי, יצחק ומאיר (כיום חברים בקיבוץ יקום) להתקבל כחברים בגדוד הפרטיזני בשם 'איסטרביטז'ל', שפירושו – המחסל (היה זה כינויו של מטוס יירוט סובייטי). הגדוד היה חלק מהחטיבה של מארקוב. מפקד הגדוד היה יהודי סובייטי.

עזבנו את המחנות ביער וגרנו בכפרים. גם דרכי הלחימה שלנו השתנו. פעלנו בקבוצות גדולות ובאינטנסיביות גדולה יותר. חיינו התחילו להתגבש בסדר יום קבוע.

אחת ממשימותנו הקשות היתה השגת מזון לחיילים. פעולה זו הפכה לפעולה צבאית לכל דבר, כשיש בצידה פצועים והרוגים בשל חיילות המצב הגרמנים שחנו באזור.

מלבד השגת מזון קיבלנו משימות כגון הורדת רכבות מהפסים, פיצוץ מסילות ברזל, חסימת כבישים, חבלה בקווי טלפון ומארבים לכוחות הגרמנים הנעים בדרך. פעולותינו הסבו נזקים כבדים ברכוש ובנפש לגרמנים, ושיבשו את סידרי המימשל האזרחי בעורף.

הדבר החשוב ביותר היה השינוי המשמעותי במצבנו. מנירדפים הנתונים במצור הפכנו למטילי מצור. ממוכים – למכים. היה זה החלום שקינן בי ובחברי מהרגע שהצטרפנו למחתרת בגטו וילנה.

הייתי סוף-סוף מלא בתחושת סיפוק, כאדם יהודי שהתנגד ולחם כשנשק בידו ברצחים ובחיות האדם שרמסו את כבוד האדם וטבחו בנו על היותנו יהודים.

סוף המלחמה.

באחד הלילות בראשית שנת 1945 נשתרר שקט פתאומי. כאילו נסתיימה המלחמה. אנחנו נשארו דרוכים ומתוחים, מוכנים לכל מקרה של היתקלות עם הגרמנים.

עם אור הבוקר הופיע טור טנקים כשבראשו מתנוסס דגל אדום. היה זה הצבא האדום. פרצנו בצעקות שמחה, חיבקנו זה את זה, ולא ידענו את נפשינו מרוב שמחה. סוף-סוף הקיץ הקץ על תקופה איומה ונוראה מכל מה שידענו בחיינו.

אך עם שוך ההתרגשות והשמחה, חזרו תחושות המועקה והעצב על בני משפחותינו, חברים וידידים שאבדו לנו באותן שלוש שנים. נכנסנו למלחמה כנערים צעירים ותמימים, עם אמונה באדם ובטוב שבו, ויצאנו מלאי נסיון מר וחוויות קשות שאיש מאיתנו לא שיער בחלומותיו הגרועים ביותר שעלולים לעבור עליו. אותנו לא פיזרו כגדודי הפרטיזנים, כי אם גייסו אותנו לצבא הרוסי. משימתנו היתה לטהר את היערות מאותם משתפי פעולה עם הגרמנים. הכרת השטח ונסיוננו בלחימת גרילה פרטיזנית, עזרו לנו לגבור על אותן חברות רוצחים ששירתו בנאמנות וברצון את מכוונת ההשמדה הנאצית.

שאיפת הנקמה בגרמנים.

בתום המלחמה, 8-9 במאי 1945, גוייסתי עם עוד שני חברים פרטיזנים אשר שירתו איתי בצבא, כמתרגם מגרמנית לרוסית, ונשלחנו לגרמניה לשרת במינהל הסובייטי בשטחים הכבושים בה.

בדרך לגרמניה עברתי דרך עירי וילנה. מצאתי עיר אחרת, שונה מזו שהיכרתי עד פרוץ המלחמה, נוף אנושי אחר. לא מצאתי אף חבר מהתנועה ומהשיתוף השומרי שהיו ביערות רודניקי. נודע לי כי כולם עזבו לפולין, וכי יש נהירה לפולין בגלל השמועה שיש שם 'תנועה' לרומניה בתיקווה להגיע לארץ ישראל.

הלכתי לראות את הבית בו גרנו, ומצאתי תל חורבות. הסתובבתי כסהרורי בעיר, פקדתי את הגטו כי רציתי להיפרד ולשמור בזכרוני זכרונות מתקופת התבגרותי וגם משנות האפילה והשואה שהיו מנות חלקי.

המשכנו אני וחברי בנסיעה לגרמניה דרך פולין. התעכבנו בורשה, ושם, בפרבר פרגה מצאתי 'קבוץ' שומרי בניהולה של חייקה גרוסמן, בו רוכזו ילדים ניצולי השואה. חייקה סיפרה לי על קורות חברי מהשיתוף ומה עבר עליהם מאז שיחרור וילנה ב-1944. אבא קובנר, יחד עם קבוצת הפרטיזנים מיערות רודניקי החליטו לעזוב את וילנה ולנוע לפולין, בתיקווה ששם תימצא דרך להגיע לחופי ישראל. עם עזיבתם הם עוררו תנועה של עזיבת יהודים שהתרכזו בוילנה, תנועה שהפכה לנדידה ענקית של יהודים וכונתה 'הבריחה'.

בלובלין פגשו אבא קובנר וקבוצתו פרטיזנים ממזרח פולין, ויחד גיבשו שאיפת נקמה, לגמול לגרמנים באותו מטבע, לנקום בעם הגרמני ולא רק בגרמנים בודדים, כי העם כולו היה שותף לרצח והשמדת היהודים, באופן פעיל כמו יחידות האס.אס, הגסטאפו והוורמאכט (הצבא הגרמני), או בשתיקה וביות רכוש היהודים.

כך קמה במחצית השניה של 1944 קבוצת 'נקס' שחבריה היו: הקבוצה הוילנאית ובראשה אבא קובנר, הקבוצה הפרטיזנית של מזרח פולין ובראשה יצחק אבידוב, 'פשה', וקבוצות אנשי מחתרת מצ'נסטוכוב וקרקוב.

היינו קנאים לרעיון הנקמה בגרמנים. היתה בנו ההכרה שלא מיצינו את נקמתנו בלחימה בגטאות וביערות. חייקה נתנה לי כתובת של ריכוז התנועה בלודז', והחלטתי לנסוע לשם. בלודז' נדע לי שהיהודים שהתרכזו ברומניה מתחילים לנוע לאיטליה כיוון שהרוסים התחילו להקשות על יציאה ממנה דרך הים.

החלטתי לנסוע היישר לאיטליה. היתה זו תקופה של 'נדידת עמים' ממש. אנשים ששרדו את מתנות ההשמדה של הגרמנים החלו לחזור לארצותיהם תוך זמן קצר מתום המלחמה. הגבולות היו פרוצים, ואנחנו, היהודים ניצלנו זאת. קיבלתי תעודת מזוייפת, וכך דרך צ'כיה ואוסטריה הגעתי לאיטליה.

בצפון איטליה התרכזו הפליטים יהודים ב'טרביזי' – מחנה שסידרו עבורם חיילי הבריגדה היהודית מארץ ישראל. שם פגשתי את ויטקה קמפנר-קובנר שסיפרה לי מה קרה בגטו לאחר יציאתי ליער, מה קרה ביערות רודניקי בלחימה בגרמנים, וביתר פירוט על התארגנות קבוצת 'נקס' והתוכניות לעתיד. התוכנית שהתגבשה היתה להרעיל מקורות מים בכמה ערים גרמניות, לגרום למותם של רבבות גרמנים, לזעזע את העולם ששתק בזמן השואה, ולהזכיר לעם הגרמני שיש עונש על מעשיו הנפשעים של השמדת עם.

כמוכן מאליו הצטרפתי לקבוצה. היה זה בשבילי המשך הלחימה וסיכוי לגמול לחיה הנאצית. לשם ביצוע התוכנית הכניס אותי אבא קובנר בסוד ה'קבוצה', כמה אנשי בריגדה שהיו חברי הקיבוץ הארצי. הם יעצו לו לנסוע ארצה ולגייס עזרה להשגת האמצעים, רעל ומימון. במקביל, התחילה הקבוצה לנוע לכיוון גרמניה יחד עם יחידות הבריגדה.

הערים נירנברג, ברלין והמבורג נבחרו לשם הוצאת התוכנית לפועל. מינכן נקבעה כמקום מרכזי של הפעילות. חברי הקבוצה שהתמקמו בהמבורג ובנירנברג הצליחו להתקבל לעבודה במערכת המים והיו בעמדות שאיפשרו להם להחדיר את הרעל למערכת. בברלין החברים לא הצליחו להתמקם בעבודה במערכת המים, לכן התפזרו והגישו עזרה לשאר הקבוצות.

היתה קבוצה שתפקידה היה לגייס כסף לאנשים שכבר התמקמו בערים. אני הייתי בקבוצה שפעלה במינכן ודאגה לקשר וכלכלה לכל הקבוצות.

אבא קובנר הגיע ארצה באותו זמן, אך התפתחות הדברים בארץ לא היתה כפי שקיוונו. הנהגת הישוב (בן-גוריון והממסד ההיסטדרותי) והנהגת הקיבוץ הארצי לא קיבלו את רעיון הנקם והתייחסו בחשדנות לפרטיזן אבא קובנר. הוא הופיע בפורומים שונים וסיפר על השואה, ונפגש עם חיים ויצמן אשר הסכים לעזור לו ולקבוצה. חיים ויצמן היפנה אותו אל פרופסור ברגמן, בכיר הכימאים במכון ויצמן כדי שיספק לו את הרעל, ולתעשיין טקסטיל שיספק את המימון הדרוש. שניהם נענו לבקשתו של קובנר.

הכנת החומר ארכה כחודשיים. החומר נארו בקופסאות פח המזכירות קופסאות חלב, ואבא קובנר יצא חזרה מהארץ לגרמניה מחופש לחייל החוזר ליחידתו באירופה מחופשת מולדת, מלווה בשני חיילים אמיתיים, דרך מחנה מעבר במצרים. לפני נמל טולון נקרא פתאום אבא קובנר לגשר האוניה והורד לשם מלווה בשני שוטרים צבאיים. הוא הספיק לרמוז למלוויו שיזרקו את תרמילו למים, וכך אבד החומר היקר ביותר. אבא קובנר נעצר, הוחזר לארץ ונחקר רבות. הוא שוחרר רק לאחר מספר חודשים.

מעצרו של אבא קובנר ואובדן החומר היו מכה קשה לקבוצה, והתוכנית המקורית ניגנזה. היה צורך לבנות תוכנית אלטרנטיבית, במטרה לפגוע במחנה שבויי אס.אס. בנירנברג על-ידי הרעלת הלחם שסופק להם ממאפיה אזרחית. לייבקה דיסטל (כיום חבר יקום) הצליח להתקבל לעבודה במאפיה.

בקבוצה היה מהנדס כימאי מוילנה, רטנר שמו, שהצליח לאלתר ולייצר חומר רעיל אותו היה צריך למרוח על הלחם כדי שהאוכל אותו, ימות. יום הפעולה נקבע ליום ראשון, ה-13 באפריל 1946. בלילה הקודם חדרו לייבקה ועוד שני חברים למאפיה והתחילו למרוח את ככרות הלחם, אך לרוע מזלם הגיע בעל המאפיה והם נאלצו להסתלק לפני שסיימו למרוח את כל החומר.

באותו יום עזבו כל חברי הקבוצה את גרמניה בשתי קבוצות לכיוון ארץ ישראל, אחת דרך צ'כיה-אוסטריה-איטליה, והשניה, ואני בתוכה, דרך צרפת. המבצע לא הביא לתוצאות המיוחלות. נודע לנו מהעיתונות על מאות מתים ומאות אנשים שחלו. היה זה מעשה סימלי יותר מאשר נקמה ממש.

ביוני-יולי 1946 הגיעו חברי שתי הקבוצות ארצה ונעשה נסיון לגבש את החברים לגרעין קיבוצי. הנסיון לא הצליח והחברים פנו איש איש לדרכו. רוב חברי השומר הצעירי השתלבו בקיבוצי הקיבוץ הארצי, ואני ופרנקה באנו לבית זרע, בו התרכזו חברי מקיבוצי ההכשרה בפולין, ופה הקמנו משפחה ופתחנו דף חדש בחיינו.

למרות הזמן הרב שעבר, עדיין מקננת בי ההרגשה שלא מילאנו את משימתנו הקדושה בשם מליוני הנטבחים, הורינו ואחינו שנרצחו על-ידי הגרמנים ולא סגרנו את חשבון הדמים עם העם הגרמני, הרגשנו שנכשלו בשליחות שהטלנו על עצמנו לנקום את דמם של חפים מפשע שפשעם היחיד היה עצם היותם יהודים.

החינוך התנועתי הוא אשר נתן לי כוח נפשי לעבור את התקופה הטראגית הזו כאדם השלם עם עצמו ומצפונו ועם הדרך בה בחרתי. הערכים אותם הקנתה לי התנועה עזרו לי לברור דרכי באותו גיהנום עלי אדמות, להחליט בין מילוט אישי מדומה לבין לחימה על כבוד האדם ועל כבוד יהודי, לחימה עם נשק ביד.

הכרוז שהוציא אבא קובנר בליל סילבסטר ה-31 לדצמבר 1941 בגטו וילנה אשר הצביע על כוונותיהם האמיתיות של הנאצים להשמדת היהודים, הוא שהראה לי את הדרך בה יש לדבוק, להילחם ולמות בכבוד כבני-אדם ולא כחיות נרדפות.

סיפורה של פרנקה

כך זה התחיל.

נולדתי ב-26.10.1921 בעיר צינסטוחובה שבפולין, להורי אפרים פישל קוזלובסקי וצינה לבית רפפורט, שכבר היו הורים לאחי הבכור יוסף. בצינסטוחובה חיו יהודים רבים אשר שמרו בדרך כלל על חיי קהילה הדוקים. הקשרים החברתיים שלנו היו בעיקר עם יהודים. משפחתנו חיה בצניעות כלכלית. בבעלות אבי היתה חנות קטנה למכירת קרטון ומוצריו.

העיר צינסטוחובה היתה עיר תעשייתית ואפורה, אך משכה אליה מתפללים ומאמינים נוצרים רבים בזכות 'יאסנה גורה' – מבצר האם הקדושה. בעיר היה גם תאטרון, שני בתי ספר יהודיים, חיי קהילה יהודיים מפותחים, תנועות נוער פעילות ובכלל – חיים תוססים ועשירי תוכן.

אין לי זכרונות רבים מתקופת ילדותי, אך אין לי ספק כי צל מחלתה של אמא ריחף על שנות חיי הראשונות. אמא חלתה בגיל צעיר במחלת השחפת, שהיתה כנראה תורשתית במשפחתנו.

לאמי היו שני אחים וחמש אחיות. שתיים מהן חלו אף הן במחלת השחפת ונפטרו ממנה מאוחר יותר. מאז שאמי זוכרת את עצמי – אני זוכרת את אמא חולה, ולכן רוב זכרונותי מחוץ לבית אינם קשורים בה, מלבד ארוע הקשור בהליכתי עם אמא לקנות עבורי כובע שציבעו אדום. העובדה שהיתה חולה ושכבה רוב הזמן במיטה, יצרה אצלי חסך עצום בפינוק ובאותות חיבה, להם זקוק כל ילד קטן. מאחר שהייתי ילדה שקטה וביישנית, גם לא דרשתי ממנה דבר, ונשארתי חסרה באותם ערכים חשובים לכל אורך תקופת ילדותי ונערוטי. לדעתי, כל חיי עשיתי הכל כדי למלא את היחור השחור שנוצר אצלי.

גם ארועים שקרו בבית זכורים לי בצד מחלתה. באחד מערבי יום הכיפורים הוציא אבי את התרנגול המיועד לכפרות, ובעוד אמי שוכבת במיטה כשתחבושת על ראשה, הניף את התרנגול מעלינו.

רוב העומס נפל כמובן על אבא. העבודה בחנות והטיפול בשני ילדים קטנים לא היו קלים עבורו. הוא נהג ללוות אותנו כל בוקר לבית הספר, ורק אחר כך הלך לעבודה. לא זכור לי אם היתה לו השכלה פורמלית, אך אני זוכרת אותו כאדם שנון וחכם, שידע לחשב בראשו את כל פעולות החשבון המסובכות והארוכות.

אבא שלי

חורי ואחי יצק

תלמידת בית-ספר, 1931

אמא אחי ואני, בקיץ האחרון לפני מותה

בבגרותי

מימין לשמאל: אבי פישל, אמי החורגת צילה, יוסף אחי ואני, 26.8.34

גרנו בבית קטן ובו שני חדרים ומטבח ומסדרון ארוך. את הבית חימם תנור מלבנים, עליו הניח אבא את השמיכות כדי שיחממו אותנו בלכתנו לישון. מאחר שאמא לא יכלה לבצע את מטלות הבית, היתה מגיעה אחת לחודש אישה שהיתה מרתיחה את הכביסה בדוד מים גדול, ואחר כך מכבסת אותה ביד. החום שנוצר לחימום הדוד נוצל להכנת חמין (צ'ולנט) – ממש חיטכון באנרגיה. מחוץ לבית היתה חצר מגודרת גדולה ומרובעת, ומסביב לה חיו משפחות יהודיות נוספות. בשער עמד שוער גוי, וכשחזרנו מאוחר בערב, היה דואג לבדוק כל אחד מאיתנו לפני שהתיר את הכניסה. אל ביתי חזרתי רק אחרי המלחמה, כדי לראות אם נשאר ממנו משהו. ואמנם, מצאתי אותו שלם כפי שזכרתי אותו, אך גרו בו זיירים אחרים.

מותה של אמי והחיים בלעדיה.

ב-30.6.1930 נפטרה אמי. בבוקרו של אותו יום החמיר מצבה, ועל כן שלחו את אחי ואותי לבית מכרים. לא ידענו מה הסיבה לכך, ונשארו שם עד שעות אחר הצהרים. כשאמא נפטרה, החזירו אותנו הביתה, ורק אז סיפרו לי מה קרה. אני זוכרת את טקס החלוויה. הגענו לבית הקברות בכיכרות רתומות לסוסים. כשחזרנו מבית הקברות הכינו שכנים שגרו מולנו כיבוד לאבלים, כמינהג המקום – כעכים וביצים קשות. ישבנו 'שבעה' והקפדנו על מינהגי האבל במשך שנה תמימה. אני זוכרת שבאחד הימים הגיעה למקום חבורת נגנים נודדת שהנעימה מנגינותיה בקירבת הבית. אחי קרא לי להיכנס פנימה, כיוון שהדבר נגד את מינהג האבלות שעל פיו נהגו בשנת האבל.

משפחתה של אמי לקחה על עצמה את הטיפול בשני היתומים הצעירים, ועשתה זאת במסירות רבה. בעיקר הגדילו לעשות שתי בנותיו של דודי דוד, אחיה הבכור של אמא.

אבא נשאר לבד, מטופל בשני ילדים, והסביבה הקרובה סברה שכדאי שיינשא שנית כדי שתהיה לו רעייה ואם לילדיו. אחת המכרות של הורי, אנה כהנא, הציעה לאבא להינשא לאחותה שגרה מחוץ לעיר. אבא הסכים, אך לא שיתף אותנו בסוד העניין.

כאשר נודע הדבר לאחי יוסף, הוא שיתף אותי בדיעה, והציע שנתנגד לנישואיו של אבא. כתבנו לאבא מכתב, ובתמימותנו הרבה, האופיינית לילדים, הבטחנו לו שנהיה

ילדים טובים ונעשה כל דבר שיבקש – ובלבד שלא יינשא. שלחנו את המכתב, אך הדבר לא עזר, ויום אחד הופיעה בביתנו אמא חורגת ששמה היה כשל אמי – צילה. צילה היתה אישה נעימה ונוחה, ועשתה כמיטב יכולתה להשביע את רצוננו. היא אהבה אותנו והשתדלה לתת לנו חום ופינוק, אך אני לא יכולתי בשום אופן להחזיר לה באותה מטבע. לא יכולתי לקרוא לה 'אמא' כפי שרצתה, ולא יכולתי לנשקה או לחבקה. למרבה הפלא, שמרתי על קשר חם דוקא עם ילדי אחותה אנה, קשרים הנמשכים עד היום (הם חיים בארה"ב).

חיי החברה בתקופת ילדותי ובבית הספר.

בגיל שבע התחלתי ללמוד בבית הספר היסודי שבעיר (את לימודי הקודמים בגן אינני זוכרת). בבית הספר למדנו בשפה הפולנית, אך היה גם מקצוע לימוד השפה העברית.

אחי יוסף למד שתי כיתות מעלי, והיה ילד מאד חברותי ומקובל. את אחי כינו בשם 'קוז'ול', ומאחר ששם משפחתנו קוזלובסקי היה זהה, הדביקו לי את הכינוי 'אחותו של קוז'ול' (תיש בפולנית). כך התחלתי את שהותי בבית הספר עם יחסי קטן בזכות אחי. הייתי תלמידה טובה מאד, ונהגתי לעזור לחברי בכיתה שהיו חלשים ממני בלימודים.

היה זה בית ספר פרטי והיה צורך לשלם תשלום חודשי עבור הלימודים. מדי פעם לא יכול היה אבי לעמוד בתשלום בזמן, ואז היה נכנס שמש בית הספר ומקריא בשמי ובשם ילדים נוספים שלא שולם עבורם, ומודיע שעלינו לעזוב את הכיתה. היה זה מביש ומשפיל מאד.

כדי לעזור למשפחה, עסקתי במתן שיעורים פרטיים לילדים שנזקקו לעזרה, וכך הרווחתי מעט כסף שעזר לאבי, ובעיקר – נתן לי סיפוק רב.

חברתי הטובה ביותר היתה הלה ברלינר. נהגנו להכין שיעורים לסירוגין, בביתה ובביתי. היא הגיעה מבית אמיד, ואביה, שהיה פעיל ציוני, היה מקובל מאד בקהילה היהודית. לאחותה הבוגרת היה חדר משלה, מרוהט בריהוט ורוד. הרדיו בביתם הצביע אף הוא על רמת חיים שלא היכרתי ולא ראיתי כמותה עד שהגעתי לביתה. יחד עם זאת, לא הפריע הפער הכלכלי בין שתי המשפחות, ולא העיב על היחסים בין שתינו. כאשר נפטרה אמה של הלה, זמן מה לאחר מות אמי, תמכנו זו בזו, ולחברותנו היה ערך מוסף גבוה מאד.

הקשר בינינו נמשך עד היום (כיום היא חיה בבית הורים בחיפה), למעט הפסקה שנוצרה באופן מלאכותי ואכזרי בתקופת המלחמה. להלה היו קרובים אשר עזרו לה במהלך המלחמה, ובשלב מאוחר יותר היא הגיעה ארצה על האונייה 'אקסודוס'. היא התאלמנה פעמיים, ועם השנים איבדה את ראייתה. העוורון שלה, אשר הלך והחמיר עם השנים, לא מנע ממנה כל חייה ללמוד ולהנות ממה שסיפקו לה חייה. להלה נולדה בת אחת, חדוה, למרות שנאמר לה במפורש שלידה עלולה להחמיר את מצבה.

חוויה מיוחדת הזכורה לי מבית הספר בו למדנו, התרחשה בשנת 1935, כשהגיע לפולין המשורר חיים נחמן ביאליק. בין שאר המקומות בהם ביקר, הגיע גם לבית ספרנו. המורה שלנו לעברית אהב אותי מאד, ובחר בי לזקלם דיקלום בעברית בפני האורח המכובד. אני דיקלמתי את 'קן לציפורי', ומובן שההתרגשות שאחזה בי זכורה לי עד היום.

בכיתה היו לי עוד מספר חברים טובים למדי, אך אני הייתי נחבאת אל הכלים וצנועה למדי. גם לתנועת הנוער לא השתייכתי, למרות שבשלב מאוחר יותר התקרבותי במיקצת לתנועה הקומוניסטית, בעיקר בזכות חברתי שושנה נובזיינסקי, שהיתה מקורבת לרעיונות הקומוניזם.

הציונות משפיעה על חייו בבית.

אחי יוסף היה מוכשר ביותר, אך למרות זאת החליט שאינו רואה את עתידו בפולין, כי אם בארץ ישראל. אי לכך, חשב ללמוד מקצוע הנחוץ בארץ. כחניך 'בית"ר' ראה עצמו עולה לארץ, אך מאחר שהתנאים לא הבשילו עדיין, החליט כשלב ביניים להכין עצמו לעלייה בעתיד. הוא עזב את הגימנסיה, למרות מחאותיו של אבא, והלך ללמוד בבית ספר מקצועי.

באותה תקופה החלה עלייה בלתי ליגלית לארץ. אחי, שהרצון לעלות לארץ בער בעצמותיו, החליט להסתגן באופן בלתי חוקי לאוניה כזו, ולהשתלב בין הנוסעים הבלתי ליגלים האחרים. מובן שלהורי לא אמר דבר, אך לי גילה את סודו והשביע אותי לא לספר דבר. בשעות הבוקר המוקדמות יצא לדרכו, ואני שמרתי על סודו כפי שהבטחתי. בשעות הערב קיבלנו הודעה מהמשטרה, שנער ניתפס על ידם, ועל פי תיאורו הוא דומה לאחי. אבא נתבקש להגיע לתחנת המשטרה כדי לשחררו.

בזה הסתיים הנסיון הנועז אך הכושל של אחי לעלות ארצה, אך הוא לא ויתר על הרעיון.

לאבא היתה אחות בורשה, ואח בקטוביצה. לנו היו קשרים רופפים מאד איתם, אך למרות זאת החליט יוסף אחי לפנות אליהם ולבקש מהם עזרה כספית, על מנת שיוכל להשיג את הניירות הדרושים ולעלות ארצה. ואכן, יוסף אירגן לעצמו את הכסף והניירות, ובשנת 1939, חודשים ספורים לפני פרוץ המלחמה, יצא מפולין ועלה ארצה.

לפני פרוץ המלחמה.

בשנים שלפני פרוץ המלחמה החלה אוירה אנטישמית עכורה מורגשת באויר. המצב הקשה השפיע גם על המצב הכלכלי, ועל כך החלטנו, אבא ואני, שאפסיק את לימודי בשנתיים האחרונות, ואלך לעבוד בבית חרושת לייצור מטחנות, בו עבדה בת זוגתי לידיה – ליפצ'ה, כמנהלת חשבונות.

התחלתי לעבוד כפקידה. העבודה נמשכה שעות רבות, ומלבד הפסקת צהרים קצרה בה נהגנו לאכול במהירות רבה (מנהג הטבוע בי עד היום), עבדנו ברציפות. במסגרת תפקידי נהגתי ללכת מדי יום ולהפקיד כספים בבנק, תפקיד שהיה מלווה תמיד בחששות, אך לאט לאט התגברתי עליהם. נהגתי ללכת תמיד באותה השעה ובאותו מסלול, עובדה שאיפשרה לי הכרות קצרה עם אדם זר אותו פגשתי בקביעות מדי יום.

עם הזמן הגעתי להחלטה שיש צורך לחשוב גם על לימודים, והתחלתי ללמוד בקורס להנהלת חשבונות בשעות הערב.

באותה תקופה יצרתי קשרים חדשים עם אנשים שונים מאלו שהכרתי בתקופת לימודי. היו אלה אנשים קשי יום שדאגו לפרנסתם ולפרנסת משפחתם מגיל צעיר. אני מאמינה שקשרים אלו השפיעו מאד על דרך מחשבתי וגם על דרך חיי בגיל מבוגר יותר.

המשכתי לעבוד בבית החרושת, שהיה ממוקם ברחוב קרוטקה, כשהבוסים – היהודיים הנובורישים – מתאכזרים אלינו לא מעט. כך חלפו שנתיים. בקיץ החלטתי לנסוע לנופש. עד אז לא נהגתי לצאת מהעיר מלבד טיולים שנתיים שנעשו במסגרת בית הספר, כמו למשל לעיר הנמל גדנסק שבצפון פולין. היו לי קרובים בורשה ובקטוביצה, אך מעולם לא ביקרתי אצלם.

החלטתי לנסוע להרים, לזקופנה. נסעתי לבדי, נערה גבוהה ורזה, והגעתי לחופשה בת שבוע ימים. טיילתי במקום השלו והיפהפה הזה, הכרתי חברים, והיתה זו אחת מהחוויות המעטות שחוויתי באותם ימים, וגם בשנים שיבואו אחריהם.

סמוך לפרוץ המלחמה, החלו להגיע שמועות על מלחמה הממשמשת ובאה. בחצרות החלו לתפור תעלות ושוחות, וגם אבא נרתם למבצע. הוא עדיין זכר את מלחמת העולם הראשונה שהסתיימה ב-1918.

אנחנו קיווינו שמדובר בשמועות בלבד, ולא האמנו שאכן יקרה משהו כל כך דרסטי שיזעזע את חיינו. את המידע קיבלנו רק מאחד העיתונים באידיש שאבא קרא, 'האינט' (היום). לתומי חשבתי שעלי לעדכן את אחי יוסף שכבר היה בארץ, ולשלוח לו גלויה כדי שיידע מה קורה אצלנו. אז עדיין לא ידעתי שהעולם השתנה, וכל אפשרות לתקשורת לא היתה קיימת יותר עבורנו.

פרוץ מלחמת העולם השנייה.

ביום שישי 1.9.1939 התעוררנו לבוקר חדש ולמצב חדש. השמועות אמרו שפרצה מלחמה והגרמנים פלשו לפולין.

עירנו היתה קרובה לגבול הגרמני, כך שכבר למחרת הופיעו על הכבישים הגרמנים, רכובים על סוסים, והודיעו באופן חד משמעי על נוכחותם. מיד, תוך ימים, החלו הגרמנים לחטוף יהודים שילכו לנקות משרדים ומבנים עבור הגרמנים. גם אותנו לקחו לניקוי משרד, שם שהינו מספר שעות עד ששוחררנו. מאותו יום היו החטיפות מעשה של יום יום. הפחד הלך וגבר ואנחנו נמנענו לצאת מהבית מפחד מפני ידם של הגרמנים. הצבא הפולני לא הראה כל סימני התנגדות, כך שהגרמנים שנכנסו לפולין עשו מיד ככל העולה על רוחם.

זמן קצר אחרי הפלישה הפסקתי לעבוד והתחלתי לעזור לאבא בעבודתו בחנות. צחוק הגורל הוא, שדווקא בגלל המצב הקשה והמחסור בעורות, היה ביקוש גדול למוצרי קרטון למטרות שונות, ומצבו הכלכלי של אבא השתפר. עזרתי לאבא בגביית התשלומים ובניהול החשבונות, ושהיתי הרבה במחיצתו.

מאחר שהגרמנים הכריזו על שעות עוצר ובשעות הערב לא יכולנו לצאת מהבית, היינו מתכנסים בערבים עם עוד מספר שכנים, ומבלים את הזמן במשחקי קלפים ומשחקי חברה שונים.

החיים בגטו.

בתחילת 1940 הוכרז על הקמת הגטו הגדול. יהודים מרחובות שונים, כולל הרחוב שלנו, נדרשו לפנות את הבתים ולעבור לרחוב שהוקצה להם על ידי הגרמנים. עזבנו את דירתנו ברחוב האמיד למדי, כשאנחנו משאירים בה את הריהוט וכל תכולת הבית. כל מה שיכולנו היה לקחת עמנו מעט חפצים אישיים. הוכנסנו לדירות קטנות, כשבכל דירה אוכלסו מספר משפחות, וגרנו בצפיפות איומה.

לדירה שלנו מעל חנותו של אבא הצטרפה גם אנה, אחותה של צילה אמנו החורגת, ובעלה משה. בתם, טושקה (אסתר), איתה הייתי מיוחדת, היתה נשואה ואם לילד בן חמש, וגרה באותם ימים בורשה. את בנם, וולודק, שלחו לסבא וסבתא, וגם הוא גר איתנו. אני נחשבתי תמיד לאחותו הבכורה.

בימים הראשונים לשהותנו בגטו עוד היו לנו קשרים עם הגויים, והם יכלו לספק לנו מזון, ומאוחר יותר גם זה ניפסק.

גרנו בגטו כשנה. בשנת 1941 התחילו לדבר על הקמת גטו קטן יותר ומצומצם יותר. נאלצנו לעבור פעם נוספת לדירה צנועה עוד יותר, ברחוב נדזצנה.

השמועות על חיסול יהודים בערים אחרות החלו להגיע לאוזנינו. לא רצינו להאמין. כאשר הגיעו אלינו שליחי תנועות הנוער מורשה וסיפרו לנו מה קרה שם, הבנו שיש דרך לעשות מעשה, והחלה התארגנות של תנועות נוער, אליהן הצטרפתי מאוחר יותר.

בשנת 1942, לקראת ראש השנה, החלו בעירנו פעולות גירוש. מדי פעם כיתרו מספר רחובות ואסרו על היציאה מהם. הגרמנים עשו סלקציה בין האנשים. את אלו שיכלו עדיין לעבוד מיקמו בבתי חרושת, ואת החלשים, החולים, הזקנים והילדים העלו על קרונות ושלחו מהעיר. אנחנו היינו בפאניקה איומה. איש לא ידע מתי תפגע האקציה ברחוב שלו.

אנחנו ניסינו להסתתר, והלכנו לגור במרתף בביתם של חברים. שם התקבצו מלבדנו גם אנשים נוספים, ותחושת המחנק היתה איומה וקשה מנשוא. שהינו שם לילה אחד בלבד. למחרת חזרנו הביתה, והחלטנו שעדיף לנו לקחת סיכון, ובלבד שלא לחיות בתנאים כאלה.

כל אחד מאיתנו התכוון לגרוע מכל. הכנו לעצמנו תרמיל ובו מעט בגדים וחפצים הכרחיים. רצינו להאמין שיש טעם לקחת דברים שיעזרו לנו כשנגורש מהבית. איש מאיתנו לא הבין עד כמה קטן היה הסיכוי לשרוד ולהשתמש בחפצים האישיים האלו.

העצבים של כולם היו רגישים וחשופים, וכך קרה שבאחת ההזדמנויות, כשהבנתי שאין תכלית, התפרצתי בבית ואמרת כי זה לא משנה מה ניקח, שכן בכל מקרה גורלנו ניגזו וסופנו יהיה רע ומר. אנה, אמה של טושקה, התרגזה עלי ושאלה מדוע

אני אומרת כך, דברי שטות שכאלה? כך התכחשה והתעלמה מהעובדות, אמצעי התגוננות ידוע ומוכר.

מרגע זה כל תהליך ההישרדות שלנו במהלך שנות המלחמה הפך להיות משחק אכזרי של צרוף מקרים גורלי, אשר קבע מי לחיים ומי למוות.

היציאה מהגטו הגדול.

באחת השבתות עמדתי על המרפסת והבחנתי בשיירת אנשים היוצאת לעבודה. בהחלטה של רגע, תפסתי את התרמיל שלי, נפרדתי מאבא במהירות והצטרפתי לשיירה. אבא יצא ללוות אותי עד השער, בו עמד שוער פולני.

היתה זו הפעם האחרונה בה ראיתי את אבא, זאת ידעתי רק מאוחר יותר, שכן שבוע לאחר יציאתי, ב-22 לספטמבר, התקיימה אקציה שכללה את הרחוב בו גרנו, וכל משפחתי נשלחה למוות.

בשיירה אליה הצטרפתי, פגשתי להפתעתי את דודי, את בת דודתי לידיה ואת אחיה פאול. הייתי מאושרת – פתאום לא הייתי לבד, לידי היו גם בני המשפחה שלי. צעדנו עד שהגענו למגרש של בית חרושת, שם נשארנו ללון. למחרת בבוקר ערכו הגרמנים סלקציה נוספת. הם העמידו אותנו במגרש והחלו להפריד בין ההולכים למוות לבין הנשארים. המראות היו נוראיים. האנשים שנשלחו למוות ניסו להיאבק על חייהם, אך לא הצליחו.

אחת מחברותי, אסתרקה, הגיעה לשם עם שתי אחיותיה הקטנות, לאחר שאמן נלקחה כבר קודם לכן. אסתרקה ניסתה להיאבק בגרמנים, אך ללא הצלחה, והיא ואחיותיה נלקחו למשלוח המתוכנן. גם מכרה נוספת שמצאה מיסתור במרתף עבורה ועבור בנה, נסחבה ונגררה באכזריות אל הימשלוח.

אותנו, השורדים, שלחו לעבודה בבית חרושת לייצור נשק בשם 'הסייג'. עבדנו בבית החרושת, ובלילות ישנו בגטו קטן שהיו בו שלושה רחובות בלבד – אחד לגברים, אחד לנשים ואחד למשפחות.

אני נכנסתי לאגף הנשים עם כמה מחברותי איתן המשכנו בדרכנו הקשה במהלך המלחמה. אני מאמינה שבזכות חברות זו והכוח שנתנו זו לזו, הצלחתי לשרוד את המלחמה.

* 'הסייג' - חוגו שניידרס ורקה (HUGO SCHNEIDERS WERKE), בית חרושת לייצור נשק, אשר כמוהו היו שלושה נוספים ברחבי פולין.

רביעיית חברותי אלה – רוזקה דיאמנט שהיתה אם הקבוצה (חיגייקה), מנקה
שלזינגר וצפיה אייכנולד – המשיכו להיות חברותי עוד שנים רבות לאחר המלחמה,
כשכבר גרנו כולנו בארץ. כיום חיה רק צפיה, ואני שומרת איתה על קשר חם.

הגטו בו גרנו היה ברחוב נדוצנה. בבוקר הוציאו אותנו מהדירות והובילו אותנו
לכביש כדי לצאת לעבודה, ובערב החזירו אותנו. החיים היו קשים מאד.
בגטו החלה להתארגן תנועת התנגדות בשם 'ז'וב' (ז'ידובסקה אורגניזציה ביובה)
– אירגון הגנה יהודי. ניסינו לייצר נשק בכוחות עצמנו. ריכזנו את הנשק באחת
הדירות ושמרנו עליו לשעת הצורך.

היו חילוקי דעות בינינו. היו שחשבו שההתנגדות תגרום לצרות ועדיף לשבת בשקט
ולבצע את פקודות הגרמנים, והיו כאלו שלא האמינו בגרמנים וחשבו שהסיכוי
היחיד לשרוד הוא להילחם נגדם.

באחד הבקרים, ב-4.1.1941 יצאנו לעבודה כהרגלנו, וכאשר חזרנו בשעות הערב
ראינו לתדהמתנו כוחות משטרה בגטו. הסתבר לנו שאספו את כל האנשים הנותרים
בגטו, אלו אשר לא עבדו במשמרת שלנו, ושלחו אותם ברכבות. כתגובה כואבת על
מה שארע, התנפל אחד הבחורים מהאירגון שלנו על אחד הגרמנים וירה בו. התגובה
של הגרמנים לא אחרה לבוא. הם ירו בבחור, ואת הנותרים ריכזו בבית הספר
שבמקום, כדי לשלוח אותם במישלוח המוות.

בהמשך, גילו הגרמנים את מיצבור הנשק שלנו, ובזה הסתיים פרק ההתארגנות
שלנו בעיר צ'נסטוחובה. נסיון קטן, שלא ייכנס להסטוריה, אך עד היום זכור
לתושביו.

אחרי הארבעה בינואר.

החיים לאחר הארוע של הארבעה בינואר 1941 היו מתוחים וקשים מאד. הגרמנים
הגבירו את חוקי המשמעת והגזרות החמירו. לא עבר זמן רב והוחלט על חיסול הגטו
הקטן. את הנותרים העבירו למחנה הסמוך לבית החרושת. הקימו עבורנו צריפים
ובהם דרגשים שהונחו זה על גבי זה בשלוש קומות. על אותם דרגשים ישנתי עם
שלוש חברותי הטובות, ועוד נשים רבות אחרות.

הקור היה נורא. רעדנו כל הלילה. מנקה ואני חלקנו דרגש אחד ומעיל אחד בו
התכסנו. כדי להקל על עצמנו מעט מפני הקור, משכנו מדי פעם זו מזו את המעיל.

השרותים והמקלחות היו במצב מחפיר. אולם גדול אחד ובו קרש, כשכולנו עשינו את צרכינו ללא הפרדה וללא אינטימיות.

בבוקר היה מגיע הגרמני, דגנהרט, כששוט בידו, והמראה שלו היה מעורר בנו פלצות ורעד בכל הגוף.

החורף הלך ונעשה קשה יותר ויותר. הקור היה בלתי נסבל, ולא ברור לי כיצד שרדנו בתנאים קשים אלה. העזרה ההדדית והאווירה השיתופית בינינו היו ללא ספק הסיבה לכך שאיכשהו החזקנו מעמד.

כשאחת מאיתנו זכתה לקבל חבילת מצרכים מהצד הארי, היינו מחלקים אותה בין כולנו. אני קיבלתי חבילות ממנייה פיפקו, תופרת גויה שעבדה בעבר בביתנו, ומטושקה בת דודתי.

המצב בגטו הלך והחמיר, התנאים הסניטריים הגרועים גרמו למחלות קשות ולכינים. את היום החופשי הראשון שלי ניצלתי, יחד עם חברתי הקרובה מנקה, להוצאת כינים והריגתן. זה היה משהו כל כך זוועתי שאני זוכרת אותו עד היום.

הקפדנו להישאר יחד, ארבע החברות, בתוספת חברים נוספים איתם היינו בקשר עוד מתקופת אירגון 'זיוב'. החיים היו אפורים וקשים, אך כל יום שעבר בלי סלקציה היה בעינינו יום טוב.

רדיו לא היה לנו, אך השתדלנו להתעדכן בכל דרך בנעשה בעולם, וכיצד מתקדמת המלחמה.

התחלתי את עבודתי, או נכון יותר את עבודתי ב'הסי"ג' בקיץ 1943 והיא נמשכה לאורך כל שנת 1944, עד ינואר 1945.

לקראת סוף המלחמה.

בינואר 1945 החלו הגרמנים להרגיש שסופם מתקרב, אך למרות זאת ניצלו את העובדה שלא ידענו מה קורה בחזית, והמשיכו לנהוג בנו בקשיחות ובאכזריות.

ביום 15.1.1945 נפרצה השמועה שהגרמנים החלו במנוסה. מרחוק שמענו את קולות הפצצות המטוסים וידענו שמשוהו משמעותי קורה. הגרמנים לא ויתרו עד הרגע האחרון. לפני שנסו על נפשם, ניסו לחסל כל מה שניתן, והעלו חלק מאיתנו על קרונות כדי להעבירנו לתוך גרמניה, למחנות עבודה שסיפקו עבודות לצבא הגרמני.

גם אנחנו, ארבע החברות, עמדנו כמו כולם בתור הארוך, במטרה לעלות על הרכבות לגרמניה. לפתע ראתה אחת מאיתנו מכסה שכיסה בור גדול. החלטנו לפתוח

את המכסה, נכנסנו לתוך הבור והסתתרנו בתוכו. כאשר יצאנו מהבור, ראינו להפתעתנו שהגרמנים הסתלקו. כך שוב שיחק המזל לצדנו ונימלטנו מגורל אכזר. לקראת ערב התאספנו כולנו באולם הגדול של בית החרושת. לא האמנו שהגרמנים אכן עזבו את העיר וכי ידם האכזרית לא תשיג אותנו יותר. היה זה לילה שהיו מהולים בו תקווה, ציפייה ופחד. לא ידענו מה קורה בדיוק, ומה מצפה לנו למחרת היום.

למחרת החלטנו לצאת ולבדוק את המצב. בנעלי עץ לרגלינו הלכנו לאורך הרחוב הארוך בו גרו פולנים בלבד. נפש חיה לא היתה ברחוב. יכולנו כבר ללכת בביטחה על המדרכה, אך ההרגל ללכת רק על הכביש כמצוות הגרמנים, מנע מאיתנו לנצל את האופציה הזו.

אני זכרתי שהתופרת מניה פיפקו גרה בסוף הרחוב, והלכנו לביתה. קיוויתי שהיא תשמח לראות אותי, אך היא היתה מאופקת מאוד, ובכל זאת נתנה לנו סוכר ולחם. כאשר התברר לנו סופית שהמלחמה נגמרה, לא ידענו את נפשנו. מצד אחד, האושר הגדול על סיום הסיוט הנורא הזה ששמו 'מלחמה', אך מצד שני היתה תחושה קשה של חוסר וודאות וחוסר אונים. – ומה עושים עכשיו?

החיים בחופש.

ברגע זה החלטנו ארבעתנו לדבוק זו בזו ולהתחיל את המסע החדש לחופש. יצאנו ארבעתנו לדרך. ראינו בית שנעזב על ידי הגרמנים בבהלת המנוסה, והחלטנו להתמקם בו.

הצטרפה אלינו גם הלקה דיאמנט, אחותו של אייזיק דיאמנט, כך שהיינו חמש חברות. לאחר זמן מה מצאנו דירה טובה יותר ברחוב דומברובסקו 11 ושם התמקמו.

כעבור יומיים נכנסו לעיר הרוסים והחלו חיים חדשים תחת שלטונם. הם התמקמו בעיר והחלו לארגן את החיים בה.

בין הרוסים היו גם קצינים יהודים, ויחסם אלינו, היהודים, היה טוב. הם הפכו להיות בעלי הבית בעיר.

אחד הדברים הראשונים שרצינו לעשות היה לחזור לבתי חורינו ולראות מה עלה בגורלם. הלכנו ארבעתנו יחד כי רצינו לחזק זו את זו בחוויה הקשה המצפה לנו. העיר לא הופצה, ובקלות מצאתי את הבית של משפחתי אשר נשאר עומד על תילו,

ואפילו השוער הגוי עוד היה שם והכיר אותי. בכל המבנה, שבעבר שקק חיים יהודיים, לא נותרה נפש חיה שהכרתי. בדירה היו דיירים חדשים, ובכל הרחוב גרו רק גויים, ואני הרגשתי שאיני יכולה להישאר עוד במקום. ברחתי משם כל עוד נפשי בי.

כך הלכה כל אחת מאיתנו לביתה והתמודדה עם הטראומה האישית שלה.

הנסיונות להשתקם.

מהר מאד הבנו שעלינו למצוא מקורות קיום. לאחר שיחה עם אחד הרוסים, הגעתי למשרד שעסק בצינוזור מכתבים. היתה זו עבודה לא רעה עבורי. הדירה שלנו הפכה מהר מאד למרכז עבור אנשים שהגיעו ולא ידעו לאן לפנות. רוזקה עסקה באופן פעיל בתמיכה בכל חולה וניזקק שהגיע אלינו. הדירה היתה גדולה ותמיד נמצא בה מקום לעוד אדם.

המפגשים של אותם אנשים אשר השתחררו מהצבא ומהמחנות היו בחלקם מאושרים ומלאי שמחה, אך ברובם היו מלווים בכאב עז, כשהתברר להם שמרבית בני משפחתם לא שרדו. כל אחד חיפש בכל דרך, איזה ענף משפחתי, ולו הקטן ביותר. כל קרוב היה חשוב כאוצר. ידענו להעריך כל מיפגש, גם אם היה זה עם קרוב רחוק.

יום אחד סיפרו לי חברותי כי אחי חזר, אך אני ידעתי שלא ייתכן הדבר, שכן אחי חי בארץ. הסתבר כי בן דודי מנייק, שהיה גר בקטוביצה ומעולם לא פגשתי, ואשר היה חייל בצבא הסובייטי, חזר מהצבא דרך צ'נסטוחובה.

אני למשל, מצאתי את בת אחותה של אמי החורגת, אנה פרוסקורובסקה, שבנה היה בזמנו יחד אתי ועם הורי, ובינתיים נולד לה בן נוסף. כאשר היא שבה לצ'נסטוחובה, חיפשה אותי, ואני קיבלתי אותה לדירה בה גרתי עם חברותי. היא גרה איתנו תקופת מה ואחר כך עברה למקום אחר.

עם הזמן החלה לנבוט בלב רבים מהניצולים המחשבה לעלות לארץ. לדירתנו הצטרפו בחורים שהיו פעילים בעלייה הבלתי חוקית. ביניהם היה בחור שמאד התיידדתי אתו, בשם בולק, ומבלי שתיכנן זאת – השפיע על עתיד. כשהחליט לעזוב את פולין ונסע לצרפת, השאיר בידי את כתובתה של בת דודתו של אחד

מחברי הקבוצה שלו. לא שאלתי שאלות מיותרות, כיוון שהרגשתי שמדובר במשהו סודי. לימים התברר לי מה היתה חשיבותה של אותה כתובת.

בינתיים, נוצר קשר מחודש ביני לבין אחי ששהה בארץ. אחי ברר באמצעות רשימות היגיוניטי, וגילה שנשארתי בחיים. הוא רצה להעלות אותי ארצה ולכן השיג עבורי אשרת כניסה לקפריסין, שם היו לו מכרים, והוא קיווה שבעזרתם ייקל עליו להכניס אותי לארץ.

הוא שלח לי את אשרת הכניסה בדואר. נסעתי לורשה על מנת להנפיק לי דרכון. הפקידים האנטישמים החלו להקשות עלי, ודרשו ממני אישור המוכיח שיש לי רשות להישאר בישראל. הייתי חסרת אונים והתקשרתי לדודתי טושקה, שגרה בורשה. היא הגיעה למשרד, מצאה מכרים יהודים, ותוך מספר דקות סידרה לי אשרת כניסה סופית ארצה. בעקבות זאת גם הונפק לי דרכון. רק אז יכולתי להתחיל בהכנות הפעילות לקראת העלייה לארץ.

חזרתי לציניסטוחובה והתחלתי בהליכים. כשבועיים מאוחר יותר ליווה אותי חבר טוב של אחי – יוסף צימרמן, בשעה שתיים לפנות בוקר, לרכבת שהובילה אנשים בדרכם לפראג, לפריז ומשם – לארץ. ושוב הייתי לבד.

ברכבת פגשתי קבוצת אנשים שהיו אף הם בדרכם לארץ, וקשרתי אתם קשר חשוב היה לי לא להישאר לבד. לילה אחד בלבד שהינו בפראג ומשם נסענו לפריז. כאן החלו צרותי.

בידי היו ניירות שאיפשרו לי כניסה לקפריסין, אבל אני רציתי להגיע כבר לישראל. נאלצתי לפנות בפריז למשרדי היגיוניטי, שם נאמר לי שעל מנת להגיע לישראל עלי לחכות במחנה שלושה חודשים, וכאשר תגיע אונייה המיועדת להביא תבואה לקפריסין, אוכל לעלות עליה. הודעתי שאני לא חוזרת למחנה!

ביאוש, נזכרתי באותה כתובת שנתן לי חברי בולק. היה זה מבצע לא פשוט, כיוון שלא ידעתי מילה בצרפתית. אבל עם מעט תושיה וקצת הגיון, הצלחתי להגיע למקום שהיה בעצם בית ישן, כשבחוץ פעמון מחובר לחוט. משכתי בחוט מספר פעמים, עד שנפתחה הדלת. הדודה התעוררה סוף סוף משנתה. סיפרתי לה את סיפורי, והיא כמוכן הכניסה אותי לביתה. היא סיפרה לי שבולק, יחד עם חברים נוספים, נמצא במחנה בשם 'מדרג' ליד מרסיי, שם הם מתאמנים לקראת העלייה ארצה.

היא הפגישה אותי עם פשה (דוידוב יצחק) ששהה בפריז ואירגן את ענייני העלייה לארץ. כאשר סיפרתי לו את סיפורי, אמר לי שאם אסכים לוותר על כל הניירות שקיבלתי באופן חוקי, הוא ישמח לצרף אותי לעלייה הבלתי ליגאלית, וכך יחסוך לי את הנסיעה לקפריסין ואוכל להגיע ישירות לארץ.

התלבטתי מעט, אך מיד השבתי לו בחיוב. חזרתי למלון, השארתי שם את מרבית החפצים וכן את כתובתו של אחי בארץ, כדי שישלחו לי את החפצים במועד מאוחר יותר.

המסע לארץ ישראל.

בפריז עליתי על הרכבת למרסיי. אלי התלוותה בחורה נוספת בשם לופקה. נסענו במהלך לילה שלם למרסיי, ומשם נסענו למדרג. הגעתי לבולק אשר קיבל אותי בהפתעה רבה. הוא כנראה לא האמין שאשתמש בכתובת שהשאיר. הצטרפתי לקבוצה שהתכוננה לעלייתה לארץ, ושהיתי שם כשבועיים. לאחר שבועיים העלו אותנו על משאיות והביאו אותנו לנמל מרסיי, שם עלינו על האוניה 'ביריה' – אוניה גדולה ויציבה, לשעבר אוניית מלחמה. באוניה היו כ-1,200 איש, ילדים, זקנים וצעירים, מארצות שונות. הקבוצה שלנו מנתה כ-40 איש. שלומקו היה ביניהם. היכרתי אותו עוד ב'מדרג'. שלומקו סיפר לי שלא נשארה לו נפש חיה בעולם כולו, והוא מרגיש לבד בעולם. אני, לעומתו, ידעתי שיש לי אח בארץ ועוד מספר בני דודים ששרדו את המלחמה. באמצע ההפלגה נאמר לנו שעלינו לעבור לספינה אחרת, כדי שהאוניה הגדולה עליה היינו, תוכל לחזור למרסיי להביא עולים נוספים. כך, באמצע הים, הגיעה ספינה קטנה, שהתנדדה כקליפת אגוז על הגלים – 'ארבלי שמה', עליה היינו אמורים לעלות. נאמר לנו להשאיר את כל הציוד שלנו על האוניה. אני החזקתי בידי מצלמה אשר קניתי עבור אחי בפריז. שמתני אותה על צווארי וירדתי מסולם האוניה כדי לעלות על הספינה. היה זה סיוט בל יתואר. הספינה היתה קטנה, והצטופפנו בה מבלי יכולת לזוז. השמש קפחה על ראשנו, המים חולקו במשורה – בכוסיות יין, והתחושה הכללית היתה קשה. היו אלו יומיים של סבל שקשה לתארו. בלילה השני החלה סופה והיתה סכנה לחיינו. הפעלנו אזעקת S.O.S. שנענתה לבסוף על ידי ספינה בריטית. לאחר טלטולים קשים נכנסנו ב-30 ביוני 1946 לנמל חיפה. בארץ התרחשה יום קודם הישבת השחורה, ומחנה עתלית אליו היינו אמורים להגיע, התמלא באסירים. אי לכך, השאירו אותנו על הספינה, כשאנו רואים מרחוק את אורותיה היפים של חיפה, העיר שכל כך רצינו להגיע אליה.

התחושה היתה כמו של משה הנביא – לראות את ארץ האבות מנגד ולא להגיע אליה.

לאחר ארבעה ימים הועברנו לעתלית ושוכנו בצריפים. אמנם גרנו במגורים נפרדים, אך שלומקו ואני שמרנו על קשר שהלך והתחדק.

החיים בעתלית – עדיין מחנה סגור.

מחנה עתלית היה מחנה גדול, ובתקופת שהותנו בו היו בו הרבה מאד אנשים. בנוסף לעולים שהגיעו באוניה שלנו, 'ביריה', התגוררו בו עוד כאלף עולים שהגיעו בו זמנית מאיטליה על האוניה 'יודג'ווד', אשר גם היא נשלחה באמצע הדרך כדי להביא טרנספורט נוסף של עולים חדשים.

אני נפגשתי בעתלית עם עולם אחר וחדש – שלא הכרתי כמוותו קודם לכן. פגשתי שם את קבוצת האנשים שלימים נקראה 'נקס' – אותה קבוצה שתכננה לנקום בגרמנים לאחר תום המלחמה. שלומקו השתייך לקבוצה זו, אשר בראשה עמד אבא קובנר.

אבא קובנר, יליד וילנה, היה מדריכו של שלומקו בקן הישומר הצעיר. עבורו הוא היה האלוהים. איש כריזמטי ומעניין משכמו ומעלה, צירוף של מנהיג מעשי, איש רוח, משורר וצייר. היו בו כל אותן תכונות שיצרו הערצה סביבו. כך, כדמות נערצת, נשאר עבור שלומקו עד יומו האחרון.

בקבוצת 'נקס' היו בנוסף לאנשי הישומר הצעיר גם צעירים בעלי רקע שונה – דתיים, קומוניסטים חסרי כל רקע תנועתי, אך לכולם היה מכנה משותף אחד – רצון לנקמה בנאצים.

הקבוצה נפגשה בערבים, תיכננה את המשך הדרך והחליפה דעות עד השעות הקטנות של הלילה. אני התחלתי להשתלב בקבוצה, למרות שהרגשתי די חריגה ביניהם. התחברתי עם מספר חברות, ביניהן מירקה, המתגוררת כיום ביקום, וצפיה ז"ל, שהיתה חיה בגבעת ברנר. החיים אמנם לא היו קשים, אך גם לא היו חיים נורמליים.

הבריטים שיתרו אותנו טיפין טיפין, בכל פעם מיכסה קטנה של אנשים, שכן לא ניתן היה לשחרר את כולם יחד. בגרעין שלנו נוצר מצב שבו לא כולם יכולים לצאת יחד את המחנה, ואני, שבעצם הייתי נספחת לקבוצה, נאלצתי להישאר חודש נוסף. שלומקו נשאר אתי.

בין החבריה כבר נחשבנו לזוג. היינו כולנו בודדים, שבעי תלאות המלחמה וכאב האובדן. חיפשנו קירבה, חום וניחומים.

שלומקו היה בחור סולידי ונעים הליכות, ומצאתי אתו שפה משותפת. הוא ידע כי נשאר בודד, ולא היו לו כל אשליות לגבי משפחתו. הוא ידע כי כולם ניספו. לי היה רקע שונה, וגם ידעתי כי יש לי משפחה.

לא היתה לי כל הכשרה קיבוצית, ומעולם לא חשבתי על קיבוץ כעל דרך חיים. שלומקו, לעומת זאת, היה חניך מובהק של הישומר הצעיר, וידע כי הקיבוץ יהיה המקום בו יחיה בארץ.

קיבוץ עין החורש אשר בעמק חפר, קיבוצו של אבא קובנר, הציע לקלוט את גרעין ינקים שהיה בעל חזון, מטרה ומנהיגות. אני כבר הייתי חלק מהקבוצה בכלל, וקשורה לשלומקו בפרט, והיה ברור שאצטרף אליהם. החודש הנוסף בו נשארנו בעתלית לאחר שהקבוצה כבר עזבה לעין החורש, איפשר את הידוק הקשר ביני לבין שלומקו, ואת תחילת יצירת הזוגיות העתידית.

בתחילת ספטמבר הגיע תורנו לעזוב את עתלית. את דרכנו עשינו באוטובוס ישראלי, בתוך נוף ישראלי, אותו ראינו למעשה לראשונה. לא פעם שיפשנו את עינינו כדי לראות את המראות ולקלוט את הקולות. נסענו לאורך הכביש הישן, מעתלית לכיוון תל-אביב, כביש שלאורכו שלטים עם שמות ישובים יהודיים. לבסוף הגענו אל חדרה – עיר ואם בישראל. בתחנה המרכזית הקטנה והמוזנחת ראינו קיוסק אחד בלבד, אך בשבילנו היתה זו עיר של ממש.

משם המשכנו דרכנו באוטובוס נוסף, וכעבור זמן קצר הגענו לעין החורש. חברי הגרעין קיבלו אותנו בשמחה ובהתלהבות עצומה. הם סיפרו לנו סיפורים מדהימים על אנשי הקיבוץ ואישיותם המרתקת של החברים, ואנו היינו בטוחים כי הגענו למקום אגדתי, גן עדן עלי אדמות.

צעדים ראשוניים במולדת.

לאנשים כמונו, שהגיעו מעולם אחר לחלוטין, הינחיתה בקיבוץ ותיק ומבוסס יחסית היתה דבר מופלא.

חברתי צשיה הפליגה בסיפוריה ופירטה על כל חבר וחבר את תכונותיו וסגולותיו. חברים ותיקים פינו את דירותיהם עבור חברי הגרעין החדש, כדי לאפשר לנו קליטה חלקה ללא משברים. גם אותנו, שלא היינו מתוכננים להגיע לקיבוץ (בעיקר אני),

קיבלו בחוס רב ובסבר פנים יפות. נכנסנו לצריף רעוע שהיה בעצם חדר המשפחה הראשון שלנו.

חברתי רחל גליקסמן הכינה לנו מתנה אישית – כיסוי למיטה זוגית. זו באמת היתה הפתעה, ולמרות הבדידות והעצב הרגשנו שיש לנו משפחה.

למרות התחושה הביתית לה זכיתי מהרגע הראשון, עדיין התלבטתי האם דרך הקיבוץ תהיה גם דרכי. לשלומקו לא היה כל ספק. הוא היה קיבוצניק בכל נשמתו. אני הייתי חייבת להקדיש לדבר מחשבה נוספת.

הרצון הראשון שלי היה לנסוע לבקר בעיר תל-אביב, אך משימת המשימות היתה להיפגש סוף סוף עם יוזק אחי, שהתגורר בעיר זו. כך יכולתי לשלב את שני הדברים, ולקבל החלטות שבדיעבד, אין ספק היו גורליות.

ביקור ראשון בתל-אביב.

קבעתי עם אחי פגישה בתחנה המרכזית בתל-אביב. הפגישה היתה נרגשת, אך מאופקת למדי. לא התראינו שנים רבות. יוזק היה סגור ומופנם, וגם אני הייתי ביישנית למדי. כנראה שהילדות בצל מחלתה של אמא ומותה מאוחר יותר, מנעו מאתנו את היכולת להחזין את רגשותינו כלפי כולם, כולל בני המשפחה.

נהגנו תמיד באופן מבוקר ומאופק, וכך גם הפעם. התיישבנו במסעדה סמוכה לתחנה, ושם לראשונה בחיי טעמתי אבטיח – פרי ישראלי שאת טעמו לא היכרתי מעודי, אך היה ערב לחיכי ממש מהרגע הראשון.

יוזק היה עדיין רווק, והתגורר בדירה ברחוב אחד העם, אליה הגענו לאחר פגישתנו. שהייתי שם מספר ימים, תוך שאני מעכלת לאט לאט את הארועים והחוויית שעברו עלי.

יוזק, שהיה מוכשר מאוד ובעל ידע טכני אותו רכש עוד בפולין, השלים את לימודיו בארץ והפך למהנדס. הוא היה בחור נאה, ולדבריו – גם נשא חן בעיני בנות המין השני.

במשך כל השנים שמר יוזק על קשר עם משפחת יעבץ, בני דודים של אמי החורגת, ועל כן כבר בערב הראשון החלטנו לבקרו. היתה זו משפחה תמה ותומכת, ואני התחלתי להרגיש סוף סוף את אווירת החופש האמיתית של בן אדם חופשי ולא מאחורי גדרות.

למרות היותי עולה חדשה, שלטתי בשפה העברית על בוריה, והיה בכך יתרון עצום. יכולתי לנוע בחופשיות בעיר, להיכנס לחנויות, לשאול ולהתעניין, ובעיקר – להרגיש תחושת שייכות ולא זרות.

יוזק קיווה כי חנה, לאחר נתק של שנים רבות, נוכל לגור ביחד או לפחות בקירבת מקום. אצלי, לעומת זאת, החלה להתגבש ההחלטה כי גורלי ניקשר עם שלומקו והקיבוץ, ועובדה זו איכזבה את יוזק מאד.

מספר ימים לאחר מכן, בשעות אחר הצהריים, הגיע שלומקו אלי לדירת אחי בתל-אביב. הגעגועים כנראה הציפו את שנינו, והרצון להיות זה עם זה הביאו לידי החלטה משותפת שקיבלנו שם – להמשיך סופית את חיינו יחד.

למעשה, היתה זו החלטה על האירוסין שלנו, וכימתנתי ירח דבש החלטנו לערוך טיול לחיפה וללון שם בבית מלון. אנחנו, זוג הפליטים, שמאחוריו מטען כל-כך עצוב וקשה, בלינו לילה אחד וראשון בבית מלון בחיפה, העיר אליה הגענו אך שבועות ספורים קודם לכן. הלילה הזה היה זכור לנו כל השנים.

כך, בלי חופה וקידושין, התחלנו את חיינו כזוג נשוי. את השלמת אקט הנישואין הפורמלי בצענו מאוחר יותר, בבית זרע, יחד עם עוד שני זוגות שמצבם היה דומה לשלנו.

החיים בעין החורש.

החיים בקיבוץ היו חדשים עבורי. יראתי מאד, כיוון שלא היה לי כל מושג מהי עבודה חקלאית. בבית עבדתי כמנהלת חשבונות, ומאוחר יותר ליד מכונה לייצור נשק. מה לי ולחקלאות ליד הותיקים עתירי הנסיון? חששתי מעינם הבוחנת ומביקורתם.

התחלתי לעבוד באיסוף תפוחי-אדמה בשדה. העבודה תחת השמש הקופחת לא היתה קלה. רצתי בעקבות המכונה שעקרה את תפוחי-האדמה מהאדמה, ואני התכופתי לאספם.

באחד הערבים שאל אותי סדרן העבודה היכן הייתי רוצה לעבוד. לא היו לי דרישות מיוחדות, והוא הציע לי את העבודה במכבסה. הסכמתי לכך, וכעבור זמן קצר התחלתי לעבוד במכבסה, בה נקלטתי על ידי אחת החברות הוותיקות והשתלבתי במקום.

אני עם שלומקו ואחי
בשנה הראשונה בארץ

בעין החורש, 1946

בבית זרע

בבית זרע עם מרים ורון

שני מדריכים צמודים היו לנו והם התעניינו בנו ובצרכים שלנו, ועזרו לנו בחבלי הקליטה. בערבים התכנסנו לערבי הגות ושיחות, ובעיקר למפגשים של הקבוצה בראשותו של אבא קובנר. דבריו המרשימים ושפת גופו הנימרת נטעו בי כוחות, וניסיתי להטמיע את משפטיו החשובים ואף ללכת לאורם. הוא זגל בכך שלכל עבודה יש ערך ונחיצות, וכי יש להתייחס לכל פעילות במלוא הרצינות. השתדלתי לדבוק בדרך זו, גם כשלא אחת היה קשה לי פיזית.

ההרכב האנושי של האנשים בקיבוץ היה טוב מאד והמקום זכור לי בחיבה רבה עד היום.

לאט לאט החל הגרעין להיסדק. פעולות הינקס' המתוכננות לא יצאו אל הפועל, וחלק מהחברים החליט לפרוש. בחורים בודדים יצאו העירה לבניית חיים חדשים, וחלק חשב לעזוב לקיבוץ חדש – יקום. היו אלה חברים שהיו מיועדים לקיבוץ זה עוד מתקופת ההכשרה בפולין, ביניהם חברינו מירקה ולייבקה, שאף החלו לשכנע אותנו להצטרף אליהם.

שלומקו השתתף אמנם במבצע ההקמה של הקיבוץ החדש, אך למעשה היה מיועד לקיבוץ הוותיק יותר, בית זרע, בו התגוררו כבר מספר חברים. משלחות החלו להגיע אלינו לעין החורש, כדי לשכנע אותנו לעזוב ולהצטרף אל הקיבוץ המקורי.

ביקרנו במקום וראיתי שמדובר בקיבוץ מבוסס יחסית, ולא כזה הנמצא בראשית דרכו. כך שלמרות ששלומקו נטה לכיוון קיבוץ יקום, אמרתי שאינני חלוצה עד כדי כך שאתחיל מבראשית, ובחרתי לחיות בבית זרע.

אחי ניסה להניא אותי מכך, ובעיקר רצה שלא אתרחק כל-כך, עד עמק הירדן. הוא שלח אותי להבראה בקיבוץ שפיים, אך גורלי כבר ניקשר, ובאמצע יולי 1947 הייתי בדרכי לבית זרע, שם כבר חיכה לי שלומקו.

ימים ראשונים בבית זרע.

בחום היוקד של הקיץ עליתי על אוטובוס ונסעתי לעמק הירדן – לבית זרע. כל כושי היה מזוודה קטנה ועלובה, אותה נשאתי עמי עוד מפולין, ובתוכה חפצים בודדים. בשעות אחר הצהרים הגעתי למקום, אך הקיבוץ היה מרוחק מהכביש הראשי. צעדתי לבדי אל היישוב, בידי המזוודה, ומחשבותי נשואות קדימה אל העתיד.

בדרך נקרעה ידית המזוודה ונאלצתי לשאת אותה בשתי ידי. שלומקו חיכה לי וקידם את פני, ומיד לקח אותי אל מעוננו הראשון שם.

היה זה צריף רעוע וכמעט מט ליפול, שעמד לצד הכביש. כל רכב שעבר בסביבה העלה אבק אשר חדר פנימה, ובשעה ארבע לפנות בוקר העירוני צילצולי הפעמונים של העדר שעבר בקירבת הצריף, העלה אבק ועוד לנו השכמה מוקדמת.

נשאלתי לגבי העדפותי למקום עבודה, והשבתי כי בעין החורש עבדתי במכבסה ואף ערכו לי שם מסיבת פרידה מרגשת כאשר הודעתי על עזיבתי. שובצתי לעבודה במכבסת בית זרע. במבט לאחור נראית לי העבודה שם אגדה אמיתית ובלתי מציאותית – תנאי העבודה היו קשים עד כדי סיוט.

אמנם כיבסנו במכוונות כביסה, אך מכוונות ייבוש לא היו בנימצא. נאלצנו לתלות את הכביסה על החבלים שבחוץ, תחת כיפת השמיים, כשהשמש היוקדת קופחת על ראשנו, וטיפטוף מי הכביסה מתמזג עם זיעתנו. עבדתי שם מיולי 1947 עד מאי 1948 כשבמקביל שלומקו התחיל את עבודתו בגן הירק.

קשה לתאר את החוס הרב ששרר במקום בעונת הקיץ. לא היה לנו מאוורר, לא מים קרים, והיג'ארה' שמילאנו במכון הקירור המרוחק יחסית – היתה כמעט מתרוקנת עד הגיענו לחדר, שכן חלק מהמים הקרים שתינו בדרך, חלק היתאדה, והחלק הנותר כבר הספיק להתחמם.

המקלחת המשותפת, בה התרחצנו עם תום יום העבודה, עזרה לנו להתרענן לזמן קצר בלבד, אך בהגיענו מהמקלחת אל החדר החם, כבר היינו שוב מיוזעים כאילו לא התרחצנו כלל.

גם בלילות לא היתה לנו הקלה, שכן גם בהם שרר חום כבד. לא הגיעה אלינו כל בריזה, והאוויר לא הצליח להתקרר מחום היום. בשל כך נותר לנו ללון מחוץ לבית, וכך גם הילדים שאת מיטותיהם כיסינו בכילות, כפיתרון מפני היתושים העוקצניים.

השמירה על הילדים במשך הלילה הקשתה עלינו אף היא. שומרות הלילה היו עירניות במהלך תורנות הלילה, אך גם בשעות הבוקר לא יכלו להפיג את העייפות, מאחר שהצריפים להטו מחוס ואי אפשר היה לשהות בהם למנוחה.

בתחילה נקבע כי תורנות השמירה תמשך שבועיים ברציפות, אך הקושי לא איפשר להמשיך בכך, והתורנות קוצרה לשבוע בלבד.

כדי לאפשר פיתרון חלקי לבעיית החום בצריפים שלנו, הנהיגו את שיטת ה'פרימוסים'. משמעות השיטה היתה 'אימוץ' חברים חדשים למגורים על ידי חברים ותיקים שהתגוררו במיבנים בנויים. כלומר, בשעות הצהריים יכולנו לבוא לחדר קריר יחסית של אחת המשפחות – משפחת טובין, ולשכב על הריצפה הקרירה. יהודה טובין, אשר עבד בענף הבנות, היה מסתובב בחדר כשלגופו זוג תחתונים אפורים, ואני שכבתי על הריצפה, מנסה להתקרר במיקצת... המראה זכור לי עד היום.

את הערבים בילינו על-פי רוב בחוץ על הדשא, בשירה, בהחלפת חוויות ובשיחות אל תוך הלילה, בשל החום בצריפים, אשר היה קשה מנשוא. נוצר הווי מיוחד של הגרעין, כולל חברים נוספים ששלומקו הכיר מוילנה. הוא היה מאושר, אך אני הסתגלתי לאט לאט.

בצד החום הכבד מנשוא אשר שרר בעמק בימי הקיץ, קשה שלא להזכיר את ימי החורף הקשים, בהם שקענו בבוץ עד צוואר, תרתי משמע. מדרכות לא היו, ולכן הציוד החיוני ביותר היה זוג המגפיים בהם פסענו במשק, אנו וילדינו.

ליד הכניסה לחדר 'המתינה' לנו דרך קבע המברשת, אשר בעזרתה הורדנו את הבוץ כדי להיכנס פנימה נקיים במידת האפשר. היה זה למעשה הריטואל הקבוע, גם כשיצאנו לשדות, שהיו מחוץ לחדר. בין אם היה זה ביום או בלילה, המגפיים היו צמודים אלינו.

לא פעם, כשהרמנו את הרגל, המגף היה נשאר שקוע בתוך הבוץ, ואנו נותרנו בלעדיו...

גם את צלצול הפעמון במרכז המשק אני זוכרת היטב. היה זה פעמון שצילצל וסימל את השעה לחזור לעבודה, אשר עקב החום הרב בקיץ התפצלה לשני חלקים – עבודה בשעות הבוקר המוקדמות והקרירות יחסית, ועבודה בשעות אחר הצהריים.

קיבוץ בית זרע נוסד בשנת 1927. מייסדיו היו אנשי מרקנהוף – גרעין שהגיע מגרמניה, ובחר להתמקם ליד הירדן, ואמור היה להתבסס על חקלאות ומשק מעורב. האנשים היו משכילים אשר עזבו מאחוריהם תנאי חיים טובים וספסל לימודים, ובחרו להגשים ציונות הלכה למעשה. התנאים הקשים לא הרתיעו אותם והם בחרו להישאר במקום.

מספר שנים מאוחר יותר הגיע למקום גרעין ליטאי גדול, חברי הישומר הצעיר. הוחלט לבצע איחוד בין שתי הקבוצות, ואכן האיחוד עלה יפה, ללא סיכסוכים אידאולוגיים. הם קראו את עיתון 'הארץ' ואנחנו – את 'דבר'.

בין החברים הראשונים היו מספר זוגות מסורתיים, שחגגו את חג הפסח כהילכתו עם מזון כשר, וביום כיפור אף נהגו לצום. בתקופה בה הצטרפנו לבית זרע הגיעו לקיבוץ גם שתי חברות נוער – 'ניצנים' ו'הכובש'.

בשנים 40-41 הגיעו חברים חדשים, חברי הישומר הצעיר מריכוז וילנה, אשר זכו לקבל סרטיפיקטים. הם היוו את היתד הראשונה של ההשלמה הפולנית, וכוננו 'העולים החדשים'.

עם תום המלחמה, בשנים 47-48, הגיע החלק השני של הגרעין הפולני, ואנו ביניהם. הרכב האנשים היה ברובו אנשים ששהו בשנות המלחמה ברוסיה, ולא

כמוני, שחוויתי על בשרי את אימי המלחמה. הפכנו להיות 'הגל החדש' של העולים החדשים.

קשרים חברתיים חדשים נרקמים בקיבוץ.

די מהר נוצרו במקום יחסי חברות וקשרים אישיים בין זוגות ובין בודדים. לי, אישית, היה קשה למדי, אפילו בהשוואה להתאקלמותי המהירה בעין החורש. בעין החורש הרגשתי נוח יותר – אווירה טובה שררה בחדר האוכל, הכלים היו אסתטיים יותר ולא כלי אוכל עשויים מתכת. ה'צבורית' (הכולבוניק) העשויה מפח עמדה במרכז השולחן, וכשהצצתי בה ניזכרתי בזו העשויה קרמיקה כפי שהיכרתי בעין החורש.

הישיבה ליד השולחנות לא היתה חופשית. היה עלינו למלא שולחנות על-פי הכוונתו של התורן, על בסיס מקום פנוי. ניגשתי לא אחת לשולחן ואכלתי בשקט ללא הגה, ובחברה שלא בחרתי בה. החוס הנוראי ששרר במקום אילץ אותי לאכול במהירות, כדי שאוכל לצאת החוצה ולנפוש קמעה.

במשך הזמן רכשתי מספר חברות, דבר שהיה חשוב לי מאד.

שמרתי לאורך כל הזמן גם על הקשרים עם חברותי הוותיקות, רוזקה וצפיה. הן הגיעו לא אחת לביקור, ולמרות קשיי הארוח והמקום המצומצם, תמיד מצאתי עבורן מקום. זו היתה בשבילי התאוררות חשובה לשבת במחיצתן כמו מימים ימימה.

אחי נהג אף הוא לבוא לבקרני לעיתים, ותמיד נהנה בביקוריו מהמקום השקט והרגוע שלנו בהשוואה לעיר הסואנת ממנה הגיע.

כל התיקשורת שלנו עם מכרינו וחברינו שמחוץ לקיבוץ התנהלה באמצעות מכתבים. כל קבלת מכתב היתה חגיגה, וכל כתיבת מכתב ותשובה היוותה הזדמנות לשתף ולספר לקרובים אלי את כל החדשות סביבי.

הקשר עם קבוצת 'נקס' הפך ממש לקשר משפחתי הדוק, קשר הנמשך חמישים וחמש שנים – עד היום.

מדי פעם נהגנו לנסוע לתל-אביב או לקיבוצים בהם התגוררו ידידינו הטובים, וגם ביקורים אלו הפכו להיות מעין משב רוח מרענן בתוך השיגרה הקשה והאפורה.

עבורי הכל היה חדש, הכל היה שונה, והתאמצנו להתאקלם וליצור עבורנו עולם חדש ושלם.

מלחמת השיחרור.

במאי 1948 פרצה מלחמת השיחרור. שלומקו היה מגוייס יחד עם סלק בחטיבת גולני, ועסק בהחזקת המישלטים, בט"ש – ביטחון שוטף, משפך הירדן (אלמגור) ועד בית יוסף בעמק בית שאן. הם היו בגדוד 103 – גדוד הירדן, באותה פלוגה אך לא באותה מחלקה.

בתחילה ישבו באשדות יעקב, אחר-כך במחנה של חיל הספר הבריטי, לאחר מכן במשטרת צמת, ולבסוף בגשר. חווייה מבודדת הזכורה לי, היתה כאשר באחת ההזדמנויות, כאשר הסורים עדיין ישבו בצמח אך הקרבות כבר לא היו בעיצומם, הוצג לחיילים באשדות סרט.

מספר סלק:

"גייסנו משוריין ונסענו לבית זרע לקחת את הנשים שלנו לסרט. שלומקו לקח את פרנקה רעייתו ואני את סוניה, שהיתה אז עדיין חברתי. במשוריין נסענו לסרט ובמשוריין החזרנו את הבנות הביתה. כצופים השתתפנו בימצעד שלא צעדי, בתל-אביב, בקיץ 1949 – במלאת שנה למדינת ישראל. יכולנו לראות חלקים מהמצעד ברחובות צדדיים של העיר"

לאחר ששלומקו השתחרר מהצבא, הביע רצון להיות נהג, שכן לא מצא סיפוק בעבודתו בענפים האחרים. ענף המשאיות שהובילו סחורות ותוצרת חקלאית למרכז הארץ היה מפותח אצלנו, ושלומקו ביקש להשתלב בו. זה לא היה פשוט. הנהגים עבדו ימים ארוכים, מאחר שצריך היה לצאת בשעות הבוקר המוקדמות כדי להביא העירה תוצרת טריה, ולשוב בשעות הערב המאוחרות לקיבוץ.

הוא גם ידע שאני חדשה ועדיין די בודדה במקום, לכן ביקש את הסכמתי לכך, ואני נעתרתי לבקשתו. כך קרה שבמהלך המלחמה הוא כבר שימש כנהג.

כאשר המצב הביטחוני הידרדר, החל פינוי הנשים והילדים מהקיבוצים באזור – ראשית המשקים שמולנו: שער הגולן ומסדה, ולאחר מכן הגיע תורנו.

אותי פינו מאוחר יותר כי עדיין לא היו לי ילדים, למרות שהייתי בראשית הריוני – עובדה אשר חוץ משלומקו וממני איש לא ידע עדיין. לאחר שביליתי לילה אחד בקריות עם חברתי רחל, הגעתי למחרת למרכז הכרמל בחיפה, אל בית הספר הריאלי, שם התמקמו יתר הנשים והילדים מהקיבוץ.

מבנה בית הספר שוכן עד היום בתוך ואדי לוטס, ואליו מובילות עשרות מדרגות תלולות, בהן עלינו וירדנו במשך היום.

שלומקו נשאר בקיבוץ, וכעבור יום סיפרו לי חברות שהגיעו אחרי, כי היו חיוניות בעבודתן ברפת, כיצד הסיע אותן שלומקו בגבורה, כשסביבו שורקים כדורים, והביאן בשלום לחיפה.

בתוך מבנה בית הספר אכלנו, התרחצנו וניסינו לקיים אורח חיים סביר במידת האפשר. כיובסת מיקצועית דאגתי, יחד עם חברתי רחל, לכביסת בגדי הילדים ובעיקר התינוקות, תוך שאנו מביאות את הכביסה המלוכלכת למכבסה העירונית בהדר הכרמל, ואחר-כך, בתוך גיגיות, מורידות את הכביסה הרטובה והכבדה מאד במורד המדרגות היורדות אל הבניין, ללא פינוק או הקלה לאור מצבי.

יום אחד התחלתי לדמם, ולא נותרה לי ברירה אלא לגלות את עובדת היותי בהריון. מיד השכיבו אותי במיטה ופקדו עלי לנוח, תוך עשיית מאמצים עליונים להציל את הילד שברחמי. אך זה היה מאוחר מדי. למרות הטיפול המסור שקיבלתי והדאגה הרבה, התגברו הכאבים בערב, והובלתי לבית החולים 'מולדה' הסמוך, שם היפלתי. היתה זו חווייה קשה, אפילו טראומטית עבורי ועבור שלומקו שהגיע למחרת, אך ידענו שזו המציאות, וקיבלנו אותה כעובדה קיימת. תקופת מה הייתי חלשה ונשארת בבית החולים, אך כעבור מספר ימים חזרתי לבית הספר הריאלי והמשכתי בתפקידי.

באחד הימים הגיעה לבית הספר בחורה יפה, עטורה בשתי צמות ארוכות – היתה זו סוניה קצמן. גם היא פונתה מבית זרע, לאחר שקודם לכן פונתה משער הגולן. מהרגע הראשון שניפגשנו נוצר בינינו 'קליק' בלתי מוסבר, שהפך את החברות בינינו לידידות אמת הדוקה ורבת שנים.

יתכן שהיה זה העבר הדומה והחוויית שחווינו בתקופת המלחמה, אך עד היום – חמישים וחמש שנים אחרי – אנחנו בקשר של תמיכה בימים הטובים ובימים הקשים. הפכנו לסמל של חברות וידידות רבת שנים.

בבית הספר שהינו מספר שבועות. כשהתקופה נרגעה החזירו אותנו לאט לאט על-פי סדר העדיפות החיוני של המשק.

צריך היה להתחיל את החיים מחדש, וזה לא היה קל. עצבות רבה ליוותה את חזרתנו, שכן אחת החברות הוותיקות נהרגה בדרכה למיקלט בעת הפצצה, והפכה להיות הקורבן הראשון של הקיבוץ.

הסורים שישבו קרוב לבית זרע השפיעו על המשק לא מעט. במלחמת ששת הימים ומלחמת ההתשה ישנו הילדים במיקלטים כמעט ברציפות. היו ילדים שהובאו למיקלטים ישר מבית החולים בו נולדו. ביום יצאו החוצה ובלילה הוכנסו פנימה. במלחמת יום כיפור שכל הקיבוץ שלושה בנים, ובמלחמת 'שלום הגליל' נפל בן אחד. היו אלה מכות קשות עבורנו, שכן כולם היו ילדינו.

המשפחה מתרחבת.

התחלנו לחזור לחיים שיגורתיים, ושוב הריתי, כשבמשך כל תקופת הקיץ הארוכה והלוהטת נשאתי בבטני את מרים בתנו הנכורה, אשר נולדה ב-30 לספטמבר 1949. בתקופה זו, שנת 1949, התחתן אחי יוסף עם זבורה, ילידת הארץ. הייתי אז בשמירת הריון, ולא יכולתי להשתתף בארוע החשוב הזה. שלומקו נסע לבדו וחגג עמם את שימחתם.

ליוסף ודבורה נולדו שני ילדים – עירא ותתיה. לצערי, הלכו יוזק ודבורה לעולמם בגיל צעיר למדי, והקשרים עם ילדיהם אינם הדוקים כפי שהיו בעבר.

הלידה אמורה היתה להתבצע בבית החולים בעפולה, וכמקובל בימים ההם, נאלצנו לנסוע כמה ימים לפני תאריך הלידה המשוער ולחמתין ללידה במבנה הסמוך לבית החולים.

שלומקו היה עסוק בעבודה ולא יכול היה להתפנות ללוותני, לכן נסעתי באוטובוס לעפולה, כשחברתי פנינה קז'מירסקי מתלווה אלי. חיכיתי בצריף כיומיים, ושלומקו הגיע בערב לבקרני.

בשעות הערב של יום שישי תקפו אותי צירי לידה. הייתי לגמרי לבדי ואיש לא היה לידי. הלידה היתה קשה ונסתיימה רק בשעות הלילה המאוחרות, ביום 30 לספטמבר 1949. שלומקו היה באחת מנסיעותיו בגליל, וקשה היה לאתר אותו. סוניה כמובן עשתה כל מאמץ עד שהצליחה בכך, אך עלי עברה יותר מיממה, מיום שישי בלילה לאורך השבת ועד יום ראשון, ללא נפש חיה לידי – ללא חברים וללא בני משפחה.

מצד אחד היה זה אחד הימים המאושרים בחיי – יום בו חבקתי כאן בארץ את בתי הנכורה, הצברית - מרים, על שם אמו של שלומקו, אך מצד שני הייתי בודדה לחלוטין, אומללה וכאובה, אך בעיקר לבדי בעולם, תחושה קשה המלווה אותי עד עצם היום הזה.

חזרתי למשק כעבור מספר ימים, ומהרגע הראשון, על-פי מיטב המסורת הקיבוצית, נימסר פרי בטננו לחינוך המשותף, בפיקוחה של מטפלת התינוקות המדופלמת, שרה אידלזון, אשר באה לקחתני מבית החולים וחזרה אתי לקיבוץ. לקחתי את בתי התינוקות אל בית התינוקות, ושם, ללא דין ודברים, השארתי אותה, ובלב כבד ובידיים ריקות חזרתי אל הצריף שלנו.

היה זה כבר הצריף השוודי החדש שהיה רחוק יחסית מבית הילדים, והיקשה על ההגעה לשם לצורך הנקה, בעיקר בעונת החורף.

אחרי ששה שבועות חזרתי לעבודה, למשך ארבע שעות מדי יום, ביסודור ביתי.

אני עם מרים ורון

עם מרים, אחי יוזק ובנו עירא

שנינו בבית זרע, בשנים הראשונות

שלומקו ליד המשאית

בשנים הראשונות בבית זרע

כל אחת מהנשים שילדו עבדה ב'סידור בית' שמשמעותו ניקוי שרותים ומקלחות ציבוריות, וזאת כדי שתהיה גמישות ויכולת תיפקוד המשלבת בין עבודה לטיפול בתינוקה.

נהגתי לנקות ולאחר מכן ניגשתי להתקלח ומיד רצתי להנקה. כאשר הגענו, אני ושאר האמהות, להנקה האחרונה בשעה עשר בלילה, נהגנו לשבת יחד בחדר אחד. היתה זו הזדמנות לחלוק זו עם זו חוויות נשיות, משפחתיות, כל זאת תוך תמיכה ועידוד הדדיים. היתה זו עבורנו שעה חשובה, כמעט כמו טיפול פסיכולוגי.

לא פעם היתה נכנסת לחדר שרה אידלזון, המטפלת הקשוחה שלנו, ומשקיטה אותנו מיד. לעיתים קרובות גרם הדבר לדימעה אשר נשרה בחשאי, ללא אומר.

היום, כשאני חושבת מדוע התנהגנו כך? מדוע לא המרינו את פיה? מדוע לא התמרדנו? אני מוצאת כי יש לכך רק תשובה אחת – העובדה שהגענו מהתופת, ללא כלום, ומצאנו כאן בית דואג ומסור, לא העזנו כנראה לפצות פה. פשוט לא יכולנו. זהו הקיבוץ וכך יש לנהוג ולקבל את המיסגרת. היינו פשוט אסירי תודה, כשהדגש הוא לעיתים דווקא על המילה 'אסיר'.

מרים היתה תינוקת חמודה, חייכנית ושמנונת. שלומקו לא הצליח לראותה הרבה, שכן מרבית השבוע היה בדרכים.

זמן קצר לאחר מכן התחלתי לעבוד בבית התינוקות. מרים היתה כבר בת ששה-שבעה חודשים. גם כאן נוצרה לי בעייה. נהוג היה כי כל משפחה הגיעה לקחת את תינוקה עם תום יום העבודה הביתה, כדי לפתח את הקשר הריגשי והמשפחתי – זמן איכות קוראים לכך.

מישהו היה צריך גם לקחת את מרים. אני הייתי בתפקיד בבית התינוקות, שם הכנתי את הילדים לקראת יציאתם למשפחתם, ואילו שלומקו כלל לא היה בסביבה. זוג חברים, משפחת גורביץ', התנדב ל'משימה', ומדי יום היה אריה גורביץ' לוקח את מרים בנוסף לילדיו שלו.

אני נקרעתי בין תפקידי כאם לבין תפקידי בבית התינוקות, שהרי לא ניתן היה להיות בו זמנית בשני מקומות שונים.

בשנת 1950, כשפרצה בארץ מגיפת שיתוק ילדים, יצרו במשק הסגר, וכל מי שיצא מהקיבוץ לא יכול היה לגשת אל התינוקות. מאחר ששלומקו נהג לנסוע במיסגרת תפקידו מחוץ למשק, לא יכול היה לגשת אל מרים, אלא רק להביט עליה מרחוק. הוא סבל מכך רבות, ובוודאי גם מרים.

כשמרים היתה בת ארבע, נולד אחיה – בננו רון, בבית החולים 'שוויצר' בטבריה. היה זה ב-14 לאוגוסט שנת 1953.

שלומקו ואני עם צילה ורון
→ ספטמבר 1974

↙ מרים ורון

↙ מרים, ינואר 1958

↙ שלומקו ורון

בחרנו בשם עברי וישראלי. לתינוק אחר שנולד בתאריך קרוב ניתן השם יעקב, כשם אביו של שלומקו, ואילו השם אפרים כשם אבי נשמע לנו גלותי מדי. החלטנו כי בננו יקרא רון.

גם את שם המשפחה עברתנו, כמקובל באותם ימים, ומיקנטרוביץ' קיצצנו את הסיפא והשארנו את שלוש האותיות הראשונות: 'קני, ה-י' הפכה ל-'ית', וכך יצרנו את השם 'קנת' שמשמעותו – דית.

היינו כבר משפחה. זוג הורים ושני ילדים. גרנו אמנם בבניין, אך עדיין בחדר אחד, ללא שרותים וללא מים, באזור שנקרא 'דשא התמרים'. שכנינו היו בני משפחת טופח ומשפחת מליניאק, עמם יש לנו קשרי ידידות עד היום.

עבדתי במרבית השנים הראשונות בתחום החינוך, כמטפלת. בקיבוץ נולדו ילדים רבים ונידרש כוח עבודה חינוכי וטיפול. אמנם, לא היתה לי הכשרה בתחום זה, אך השלמתי את ידיעותי בלימודים והשתלמויות בצד העבודה המעשית. יצאתי ללימודים בתל-אביב וחזרתי רק בסופי שבוע, כך ששלומקו תיפקד גם כאמא וגם כאבא.

אני מודעת לביקורת המוטחת כיום כלפי החינוך המשותף, אך אנחנו התייחסנו בייראת כבוד להוגי הרעיון הזה ולגדולי המתכננים שתמכו ברעיון. לא פיקפקנו לרגע. לא היתה כאן בחירה בדרך חיים קלה יותר או נוחה יותר. נהפוך הוא. המשימה היתה כפולה, לתפקד כאם במקביל לתפקידי כמטפלת לחמישה ילדים נוספים, וזה לא היה קל.

בגיל הרך עבדתי עם קבוצת 'שלהבת', מגיל הגנון ועד גמר כיתה ו'. שנים רבות ליוויתי את הקבוצה וראיתי את התבגרותה, תוך קבלת סיפוק רב מכך.

צילה, בתנו השלישית, נולדה יומיים אחרי ט"ו בשבט, ב-10 לפברואר 1958. היתה זו ראשית האביב, כשהשדות מוריקים ומלאים פרחים, כלניות ורקפות. בתנו המאומצת, אילנה, אותה אימצנו מחברת הנוער, ערכה לנו קבלת פנים יפהפיה בחדרנו היחיד. עשרות פרחים בצבעים עלזים ובניחוח נעים קידמו את פנינו, וזו היתה הפתעה נפלאה וריחנית.

צילה היתה תינוקת נהדרת, ורדודה ונוחה, אשר גדלה ללא בעיות מיוחדות. זכור לי כי אחת המטפלות אמרה לי פעם, שאת צילה לא צריך לחנך, היא נולדה מחונכת באופן טבעי.

סוף סוף התחתנו.

בתקופת הצנע המזון חולק בקיצוב רב. אמנם לא היינו רעבים, אך האוכל ניתן בצמצום. כך היה גם לגבי ביגוד, מצעים ושאר שרותים. עבור משפחות קיבל הקיבוץ תלושים בכמות גדולה יותר מאשר עבור בודדים, ועל כן נבדקה האפשרות לשפר את המצב.

מאחר ואנו ושתי משפחות נוספות לא היינו נשואים כדת וכדין, לא יכול היה הקיבוץ לקבל עבורנו את ההקצבה המשפחתית אלא הקצבה מצומצמת יותר, כיאה לבודדים.

היתה זו הזדמנות לתקן את המעוות. הזמינו לקיבוץ את אחד הרבנים הטברניניים, שהכיר את אורחות המקום, והיה רב מתקדם וסובלני. נידברנו להיפגש בשעה שלוש אחר הצהריים, כמובן לאחר העבודה, עם הרב, ולערוך את טקס הקידושין. משפחת בשן, משפחת בוברוב ואנחנו, התכנסנו בצריף שלנו, בבגדי עבודה וללא כל גינונים טקסיים מיוחדים.

אחת הנשים, נושקה בוברוב, היתה כבר בחודשי הריונה המתקדמים, והתביישה לעמוד כך מתחת לחופה, כשכרסה בין שיניה. היא ביקשה מאחת החברות כי תעמוד במקומה, מסרה לה מספר נתונים מתביוגרפיה האישית שלה, וקיוותה בסתר לבה שהכל יעבור בשלום. היא כנראה לא הבינה שלנישואין אלו יש תוקף משפטי. מכל מקום, הרב החל לשאול שאלות עליהן לא ידעה החברה אדית להשיב, וכך לאחר כבוד הזמנה נושקה, ונישאה כדת וכדין.

היתה זו חתונה פשוטה של שלושה זוגות ללא אורחים, בבגדי עבודה, עוד לפני המקלחת.

רק כאשר הגענו לגיל ששים וחשבנו שהגענו לגיל מופלג, החלטנו לערוך מסיבה. חברינו מכל רחבי הארץ ומהקיבוץ הזמנו, ולראשונה הרשינו לעצמנו לחגוג. מאבא קובנר קיבלנו ספר, בו כתב לנו הקדשה המציינת כי זכות גדולה נפלה בחלקנו, בהגיענו לגיל ששים יחד, בקרב המשפחה וחברים. היתה זו מעין 'חתונה מאוחרת', כשפירותיה נמצאים כבר בשטח.

סיפורם המשותף

של שלומקו ופרנקה

שלומקו ואני – שנינו יחד וכל אחד לחוד.

אני.

עם תום עבודתי כמטפלת בקבוצת 'שלהבת' הציע לי רכו העבודה להיות אחראית על מחסן הבגדים – ה'קומונה'. הייתי בערך בת חמישים. התפקיד היה זר לי, ולמרות חשיבותו הרבה, לא חשבתי שהוא מתאים לאופיי. אך הדבר לא עזר לי, ויצו התנועה' כיוון אותי לתפקיד זה, אותו מלאתי כשנתיים.

היה זה תפקיד לא קל, אשר היה כרוך בוויכוחים, בתלות בקנייניות ובגורמי חוץ, ובעבודה עם צוות חברות בוגר וותיק ממני. למרות הקשיים חשתי סיפוק ממעשי. עם תום משימה זו, שימשתי שנתיים נוספות בתפקיד של ריכוז ועדת הבריאות. לאחר מכן עבדתי במטבח בקילוף ירקות, בניקוי זגים ומריטת נוצות של עופות. חיתה זו עבודה פיזית קשה מצד אחד, אך רגועה נפשית מצד שני – עבודה ללא וויכוחים וללא מחלוקות.

באחד הימים הציעה לי אחת החברות עבודה במוסד החינוכי המשותף לבית זרע ושער הגולן. אמנם היה לי רקע חינוכי כלשהו, אך זה היה טיפול בגיל הרך, ולא נערים בוגרים, עולים חדשים מארגנטינה, שהיוו קבוצה נפרדת במוסד. הסכמתי לתפקיד ועבדתי עם הקבוצה הזו של בני כיתות יא-יב' עד תום לימודיהם. אינני בטוחה שהייתי עבורם המטפלת האולטימטיבית, אך מצדי עשיתי כמיטב יכולתי.

♦ ♦ ♦

לעיתים מתגלגלים הדברים ללא שליטה או הכוון מתוכנן. זה כנראה הגורל. גם הפעם קרה הדבר, כאשר אלה אלפא, מנהלת החשבונות במוסד, הציעה לי להחליף אותה בעיסוקה, שכן רצתה להמשיך בלימודיה. מכיוון שהייתי על פרשת דרכים,

החלטתי לנסות ולהיכנס לנעליה. כך, בלי לתכנן דבר, נשארתי בתפקיד מנהלת החשבונות חמש-עשרה שנים.

היה זה אחד ממקומות העבודה המרתקים ביותר עבורי. מישרתי הורחבה, היקף עבודתי התפתח, כשבמקביל נהייתי מההווי ומהקשרים החברתיים שנוצרו ביני ובין צוות המורים והעובדים. היתה זו עבודה אחראית ומעניינת אשר תאמה את כישורי, וגרמה לי לסיפוק רב.

במשך הזמן הכניסו מחשב לצורכי העבודה, והציעו לי לעבור השתלמות וללמוד את הנושא. מאחר שהתקרבותי כבר לגיל שבעים, החלטתי לעזוב מרצוני, בטרם יאמרו או ירמזו לי לעשות כן. כך החלטתי, בכאב לב רב, לפרוש ממקום עבודה אהוב זה ומאחד הפרקים המעניינים בחיי.

במשך השנים פעלתי גם כרכזת וועדת החינוך לגיל הרך, כמרכזת וועדת חברים ותפקידים נוספים, ולאחר יום העבודה התפניתי לשיבות בוועדות השונות.

החיים אכן היו אינטנסיביים מאד, ומילאו אותנו בתחושת סיפוק גדולה של עשייה, מעורבות והשפעה.

בגיל שבעים מצאתי עצמי שוב על פרשת דרכים, אלא שבגיל זה כבר היה מסובך יותר למצוא עבודה הולמת.

התחלתי לעבוד בבית היוצר, עבודה מיכנית ומשעממת למדי, אך אני עובדת שם עד היום במשך ארבע שעות ביום.

במקביל לעבודה התחלתי לנצל את אפשרויות הלימוד שמספק לי 'בית הקשישי' הממוקם בסמוך לאפיקים. נפתחו בפני אפשרויות לימוד מגוונות, וניצלתי את רובן. למדתי פסיכולוגיה, תנ"ך, ספרות עברית, וכרגע אני לומדת קולנוע, ומשתתפת בשיעורי התעמלות.

אין ספק שחיי השיתוף דרשו ממני לא אחת ויתור, ולווי מדי פעם בעוגמות נפש על רקע מחלוקות שונות כמו גידול הילדים למשל. יחד עם זאת, נדמה לי כי יכולתי להתפשר בזכות מיזגי הנות, תוך הסתייגות, שלא תמיד היה זה עניין פעוט של מה בכך, אך זהו הקיבוץ - על יתרונותיו ועל חסרונותיו.

אבא קובנר שני מימין
במסיבה לכבוד שלומקו
בבית זרע, 1962

על חוף היים באחד הטיולים

שלומקו ואני במצדה,
פברואר 1967

שלומקו.

שנים רבות שימש שלומקו כנהג ואהב את עבודתו עד מאד. בכלל, הוא היה שייד לאותם קיבוצניקים שעבורם הקיבוץ היה קדוש ובעל ערך עליון. גם על המשברים שלעיתים הביאו אותו להירהורי עזיבה, ידע בסופו של דבר להתגבר. כאשר סיים את עבודתו כנהג והפך לאקונום, היה זה בשבילנו שינוי עצום. סוף סוף היה בבית בעל ואבא.

פעמיים יצא לפעילות מחוץ לקיבוץ. בפעם הראשונה בשנים 62-63, כאשר עבד במחלקת הקליטה של הקיבוץ הארצי, וטיפל בעולים חדשים תוך הכוונתם לקיבוצים השונים. בפעם השניה היה זה במסגרת הקיבוץ הארצי כאשר שימש שנתיים כנהגו הצמוד של החבר בונים שמר מקיבוץ שער הגולן, וסייר איתו ברחבי הארץ.

כששב שלומקו למשק, החל לעבוד במיפעל 'מתן' שזה מקרוב נפתח בבית זרע. שלומקו אהב את העבודה בימתן, שם עבד גם בחברתם של חברים וידידים וותיקים, אך מאידך גיסא נפגעה שמיעתו בעיקבות הרעש התמידי ששרר במקום. חלק מהזמן ניהל את המיפעל, אך כעבור עשר שנים הוחלט לחסלו עקב חוסר כדאיות כלכלית.

הארכיון שניסה שלומקו לבנות מאוחר יותר לא צלח, ואז עבר לעבוד במחלקת מסננים של יארקל', שם מצא את מקומו כמעט עד יומו האחרון.

כשמדובר על שלומקו, אי אפשר להתעלם מתחביבו הבולט ביותר – אהבת הטוילים ואהבת הארץ. התעניינותו בתולדות הארץ לא ידעה גבולות. הוא השתתף בחוג המטיילים של חברנו זלמן (סלק), ולא החמיץ אף טיול.

מדברי סלק ידידו:

"שלומקו היה סקרן בלתי רגיל. בכל טיול התעניין בכל נושא, כתב בהתמדה את דברי המדריך או הקליט אותנו, והשלים את ידיעותיו בקריאה חוזרת של החומר שנכתב ונאמר בטיול, ובמקורות ספרותיים אליהם יכולתי להפנותו. הוא השתתף בהרצאות של יד בן צבי. ההתרגשות שאחזה בו כאשר הגיע לכל פינה ברחבי הארץ, באילת, בסיני, היתה עצומה. גם כוחו הפיזי איפשר לו לצעוד בקלות, לדלג על כל וואדי ולטפס על כל הר".

שלומקו יזם גם את הטוילים המשפחתיים שלנו, מאחר שהתמצא בארץ, וידע על המקומות המעניינים לטיול.

כשם שלנושא השואה והנקמה היה משקל ניכר בעולמו, כך הפך שלומקו גם את נושא ידיעת הארץ לנושא מרכזי בחייו, ויצר לעצמו עולם פנימי מלא ועשיר.

בטיול הראשון שהתארגן מישובי עמק הירדן לאילת, ניתן היה לקחת נשים, אך מכיוון שהייתי בהריון, לקח איתו שלומקו את סוניה כבת זוג. לכל טיול הוא הצטרף, בין אם היה זה כהורה מלווה לטיול במוסד החינוכי, ובין כמשתתף בטיולי החוג לידיעת הארץ או החברה להגנת הטבע. גם כשהגיע תורנו לנסוע לחו"ל, לא רצה שלומקו לנסוע בטיול מאורגן. הוא החליט ל'ארגן' את הטיול בכוחות עצמו.

זוג חברים, דוד ופנינה, אשר נסע לששה שבועות לאירופה שנה אחת קודם לכן, רשם בקפידה כל פרט, כל מקום וכל אתר בו התעכב. שלומקו החליט להעזר ברישומים אלו, ועשה עבודת מחקר רצינית לגבי המסלול, לפרטי פרטים. החלטנו, יחד עם בן זווי מוניק קרומולובסקי ואישתו יפה, לצאת לטיול משותף. בני זווי, למרות היותם וותיקים בארץ, לא ביקרו קודם לכן בחו"ל, ולא ידעו כיצד מתארגנים לקראת 'פרוייקט' שכזה. אבל – היה על מי לסמוך! שלומקו דאג לכל הנידרש, וברכב משותף שהיה צמוד אלינו, 'חרשנו' את אירופה. למרות חששותי מעזיבה ממושכת את הארץ ואת המשפחה – היתה זו חווייה גדולה, שהיזקה גם את קשרינו ביתר שאת.

♦ ♦ ♦

לשמחתי, אהבת הטיולים היא גם נחלתם של כל ילדינו, והם מנצלים את זמנם הפנוי לטיולים רבים בארץ ובחו"ל

♦ ♦ ♦

שנינו יחד.

הטיולים היו חלק בלתי נפרד מחיינו. נהגנו לטייל בטרנזיט בצפון הארץ ובדרומה. קשרנו קשר עם זוג חברים בקיבוץ מעגן - ארנונה וחילקה, אותם הכיר שלומקו במיסגרת החוג לידיעת הארץ, ואתם נסענו לטיולים רבים. שלומקו נסע אתם לבד לתורכיה, כשהוא מתנה זאת בנסיעתי לאמריקה לביקור קרובים. אכן מילאתי את התנאי, וביקרתי במשך חודש ימים את כל קרובי בניו-יורק, שיקאגו ולוס-אנג'לס. זה היה מבצע של עצמאות אמיתית. לראשונה בחיי הבוגרים הייתי לבדי, וילדי היתגאו בי מאד על כי שבתי בשלום, ללא כל אבידה או שוד מזויין.

עם צילה
אצל רושקה,
חברתי מצ'נסטורחוב

בביקורי
בארה"ב

שלומקו מימין
משחק ברידג'

בשנת 1992 יצאנו לטיול ביוון, ולעת זיקנה טיילנו בקפריסין ובכרתים. כל הטיולים תוכננו על ידנו. הכל היה מאורגן ביסודיות ובקפידה. שלומקו לא ויתר על אף גיבעה, מיקדש או אתר ארכיאולוגי. הכל נכלל בסיורים שלנו.

בשנת 1995 יצאנו בפעם היחידה לטיול מאורגן, במסגרת חברת 'נתור', למזרח אירופה. היינו המבוגרים היחידים בקבוצה והקיבוצניקים היחידים. סיירו בשלוש הערים המעניינות – פראג, בודפשט ווינה, ונהנינו מאד.

הטיולים היו עבור שלומקו סם חיים אמיתי, ומהם יש לנו רק זיכרונות וחוויות טובות.

הברידג' – מכנה משותף נוסף.

כשיבית הקשישי החל לפעול, העלנו בפני חברתנו סוניה, אשר יזמה את הקמתו, את הרעיון לפתוח חוג ללימודי ברידג'. היא קיבלה את ההצעה, והברידגיסט הידוע משה בוך מקיבוץ דגניה פתח את החוג החדש. עולם חדש נבנה, ונידבך נוסף ניפתח בפנינו, והוסיף רבות לשנותינו המאוחרות.

משה'לה המדריך נהנה בעצמו מהחוויה המיוחדת של הוראת מבוגרים, והתלהב מאד מהרצון וההתמדה שלנו.

בד בבד יצרנו קשר עם שני חברי דגניה א', בלה ועמוס ברץ, שהשתתפו יחד אתנו בחוג, ובמקביל החלטנו להיפגש כרביעייה אחת לשבוע – פעם בביתם ופעם בביתנו. כך מדי יום שלישי או רביעי בשעות אחר הצהרים היינו נפגשים ארבעתנו, וזו היתה חווייה מיוחדת ששילבה מישחק, כיבוד, חשיבה ושיחות על הגל הקלי. גם כשעזבתי את החוג עצמו, המשיך שלומקו והתמיד בו עד אשר חלה.

מישחק זה הוסיף לנו רבות, בעיקר כשהילדים כבר לא היו בבית, וזה בהחלט נחשב לאחד מהשגיני הנוספים כזוג, במהלך שנותינו המשותפות.

היום כששלומקו איננו, אני משחקת לפעמים ברידג' במחשב.

אנחנו בני 70, במסיבה אצל ידידינו שוש ומיכאל (מכוש) ברמת-גן

שלושה דורות במסיבת החשלמה הפולנית, 21.5.1982

בארוע ביקום, מימין לשמאל: צילה, מרים, רון, חלל, שלומקו ואני

עם חברים שהגיעו לביקור מיקום, 3.8.2001

החברים שמחוץ לקיבוץ.

כל אחד מאתנו הגיע כידוע מעולם ומרקע אחר. שלומקו – מהפרטיזנים ואירגון הינקס, ואני – מהגטו וממלחמה ממש.

במשך כל השנים שמרנו על הקשרים ההדוקים עם החברים שמוצאם עוד מהבית, מוילנה ופולין.

לשלומקו היו חברים בקיבוץ יקום, ברמת-גן, בעין החורש ובחיפה. היינו מתארחים אצלם והם התארחו אצלנו. יש לנו חברים שהם עבורנו כמו משפחה של ממש.

לי היו החברים מצ'נסטוחובה – רוזקה ומנקה, שניפטרו, צשיה ומכוש אייזיק, בעלה של רוזקה. כל ביקור שלנו בתל-אביב וברמת-גן התחלק כך שערב אחד ביקרנו אצל חבריו וערב שני אצל חברי.

תמיד כשחזרנו מביקור אצל חברים, במוצאי-שבת בעת שנסענו באוטובוס, נהג שלומקו לומר, כי ברי מזל אנחנו על כי יש לנו חברים שכאלה, עמם הקשר עמוק יותר מאשר קירבת דם.

ניהלנו מערכת חברתית חוץ-קיבוצית, שגרמה לא פעם להרמת גבה מצד חברי הקיבוץ. מה אנחנו מחפשים שם בתדירות כה גבוהה? עבורנו היה זה סם חיים וצורך אמיתי של מילוי המצברים.

חברינו התארחו אצלנו בשבתות, בחגים, בליל הסדר, וכמובן בכל השמחות המשפחתיות. החברים הוכיחו עצמם לא רק בימים הטובים, אלא גם בימים הקשים, בזמן מחלתו של שלומקו, ואף היום כשאני לבד.

בלי חברים נראים לי החיים ריקים ומשעממים. שנינו דגלנו בכך שחברות היא ערך חשוב במיוחד, וראינו בה את אחד הנכסים המשמעותיים ביותר שלנו.

המשפחה הגרעינית שלנו.

גולת הכותרת של חיינו המשותפים היא המשפחה העניפה שהקמנו.

מרים.

מרים סיימה לימודיה במוסד החינוכי בשנת 1967 והמשיכה לשנת שרות יגי. כשהתגייסה לצבא שירתה בבסיס חיל האוויר בתל-נוף והכירה שם את הלל תרשיש, בעלה לעתיד. היה זה קשר רציני שהוביל לנישואין. בשנת 1970 התקיימה אצלנו בבית זרע חתונה גדולה, בה התחתנו ארבעה זוגות בו זמנית. עבורנו היתה זו התרגשות עצומה, להשיא את בתנו הבכורה, ולשימחה היזמנו כמובן את כל בני המשפחה והחברים.

עם הוריו של הלל נוצרו גם כן קשרים הדוקים, שכן במהרה התברר לנו שהרקע שלנו דומה, ואפילו האב נולד בוילנה – עירו של שלומקו.

לצערנו הרב החליט הזוג הצעיר, מספר חודשים לאחר החתונה, לעזוב את הקיבוץ ולעבור להרצליה, סמוך להוריו של הלל. עבורנו היה זה משבר רציני, אך שוב התגברנו, וגם המרחק הגאוגרפי לא הרתיע אותנו.

נסענו אליהם לעיתים קרובות, ובעיקר לאחר לידתו של שחר, נכדנו הבכור, באוגוסט 1971. עבורי היתה לידה זו המתנה הגדולה ביותר לגיל חמישים, מתנה אשר הכניסה המון אור ושימחה לחיינו, ועד היום יש לי אתו קשרים נהדרים.

אחריו נולדה קרן, בדצמבר 1976. קרן היא ילדה גיינגיית, מלאת חיים, צחוק ורגישות. גם היא נהגה לבוא אלינו לעיתים קרובות, והיתה קשורה אל שלומקו מאד. אחרי הצבא יצאה, כמקובל אצל הנוער, לשוטט בעולם, ולאחר-מכן חזרה אל ספסל הלימודים.

בינואר 1983 ילדה מרים זוג תאומות, פגיות במשקל של 1 ק"ג, אשר שהו תקופת מה באינקובטור. מיכל ומעין ניזקקו לטיפול רב, ולשימחתי הרבה גדלו שתי בנות לתיפארת, מיכל שחרחרת ודומה לשחר, ומעין גיינגיית הדומה לקרן. שתיהן משרתות כרגע בצה"ל.

לפני שלוש שנים איבדה מרים את הלל בעלה, לאחר מחלה קשה עמה נאבק כשנתיים, וזאת לאחר מות שני הוריו.

בצד הכאב ישנם גם רגעי נחת. שחר התחתן עם דלית חברתו מבית הספר, ויחד עמה הקים את ביתו. נולדו להם שני ילדים: הבכור עידן, הנין הראשון ששלומקו זכה להכיר, והבת הקטנה נטע.

נטע, הנינה החדשה

רון עם ארבעת האחיינים, ילדיה של מרים

מרים, התאומות וצילה, פסח 1991

צילה עם רון ורקפת ביום חתונתם

רון מקבל תואר דוקטור, 27.6.1988

77

רון הוא בחור מוכשר והיה גם תלמיד טוב, שעיקר אהבתו בקיבוץ היתה לרפת. מעט לפני מלחמת יום הכיפורים התגייס רון לצבא, ובמהלכה של המלחמה הסכים ללכת לקורס קצינים, שחייב אותו לשרת בקבע. עם תום שירותו חזר לזמן קצר לעבודתו ברפת, אך החליט לנסוע ולטייל בעולם.

בשנת 1976 יצא לטיול שנימשך שנתיים במזרח הרחוק, באוסטרליה וניו-זילנד, וכלל גם שהות של מספר שבועות בחווה בשוויץ, שם עבד לצורך חיסכון כספי.

לבי ומחשבותי היו נתונים לו, אך לא יכולנו ליצור כל קשר אתו. במשך כל תקופת העדרותו הצלחתי, לאחר מבצע משולב ומורכב, לשוחח אתו טלפונית פעם אחת בלבד.

כשחזר מנסיעתו, פנה רון שוב לרפת, כשביום בהיר אחד הודיע לנו כי חשקה נפשו ללמוד רפואה. עבורנו היתה זו הפתעה גדולה, אך החלטנו לפנות לקיבוץ כדי שיממן לימודים יקרים אלו. לשימחתנו, הקיבוץ אישר את הלימודים, ורון החל להשלים ולשפר בגרות במכינה, ולאחר מכן התקבל ללימודי רפואה ביטכניון' בחיפה.

במשך שנתיים למד על חשבון הקיבוץ, אך הרגיש שאיננו בטוח ברצונו להתחייב לקיבוץ, על-כן החליט לעזוב. עבורנו היה זה שוב משבר, בעיקר כשידענו שאין באפשרותנו לעזור לו כלל, ואת כל לימודיו יאלץ לממן מעבודתו בחופשות ובערבים. רון התמיד והתעקש, וביום קבלת התואר, לא היה גבול לאושרנו ולשימחתנו.

במהלך הלימודים, בהיותו בן שלוש ושלוש, נשא לאישה את רקפת בהרב בת מעגן מיכאל, והקים עמה את ביתו במושב רם און, הסמוך לעפולה.

כיום עובד רון כרופא עיניים בבית החולים 'העמק' בעפולה, ומגדל יחד עם רעייתו את שלושת ילדיו – אוריין בן הארבע-עשרה, יערה בת האחת-עשרה, ועילי בנו הצעיר בן השבע.

צילה

צילה סיימה גם היא את לימודיה והשלימה שנת שרות יג'. עם תום הלימודים התגייסה לצבא, וכששבה לקיבוץ עם סיום השרות, החלה בעבודה חינוכית.

לדאבוני, גם צילה החליטה לעזוב את הקיבוץ, ממש ללא הכנה מוקדמת ובידיים ריקות. לאט לאט פילסה דרכה בעיר חיפה, ומזה עשרים שנה היא עובדת ביבנק לאומי.

בשנת 1999 נישאה צילה לראול פרבר ומתגוררת עמו ברמות ספיר, אחת משכונות העיר חיפה. לצילה כישרון מיוחד לשמור על קשרים עם כל בני המשפחה בארץ ובחו"ל. בביקורה בארה"ב נפגשה עם בני-דודים שלי וביקרה בבתיהם.

אני מאד משתדלת לטפח קשרים משפחתיים בין בני המשפחה במהלך החגים, בארועים האישיים השונים – כי אני רואה בכך ערך עליון וחשיבות גדולה.

כל משפחתנו של רון, בחופשה ב'קלאב סלמה' בטורקיה

אוריין ועילי

יערה ביום הראשון לבית-הספר

שחר, הנכד הבכור

בנותיה של מרים : קרן, מעין ומיכל עם עידן, בנם של שחר ודלית, הנין הבכור

השינויים בקיבוץ לא פסחו גם עלינו.

כמו כל תהליך חברתי או צורת התיישבות כפרית, גם הקיבוץ כדרך חיים עבר שינויים במשך השנים. בראשית הדרך הפערים לא היו גדולים, וכל אחד הסתפק בצרכים המינימליים.

כיום, העולם נפתח, אנשים למדו מחוץ לקיבוץ, טיילו בארצות שמעבר לים וגילו כי ישנם חיים אחרים. לאט לאט החלו עזיבות. בניס טובים ומוכשרים פסעו בדרך אחרת, וזה החל לכרסם וליצור דאגה בקרבנו.

אמנם, נקלטו משפחות חדשות וחברות נוער במשק, אך הן לא היוו תחליף לבנים שעזבו. הבנו שאי אפשר להישאר במתכונת הקודמת ויש ללכת עם הזמן. זה החל משינוי בחלוקת התקציבים, הביגוד, הלינה המשפחתית ועוד.

חששנו משינויים, בעיקר שלומקו אשר רצה שהכל יישאר כפי שהיה בראשיתו, וזאת לפי המוטו שלאורו הלך כל השנים: "אם מזיזים לבנה אחת, כל הבניין מתמוטט".

השינויים רדפו דבר אחר דבר, עד אשר החלו לדבר על הפרטה בחדר האוכל. שלומקו חשש מאוד. פתאום צריך לשלם עבור כל מנה או פריט. זה היה מוזר ואפילו בלתי מתקבל על הדעת. התרגלנו גם לכך, ובמובנים מסויימים אפילו שימשנו דוגמא לקיבוצים אחרים.

אמנם האוכל השתפר והדירות גדלו, אך שלומקו עדיין טען ש"זה לא זה". הוא טען שכנראה החינוך לא היה טוב, לא הישקענו בחינוך את מיטב מחשבתנו ואנשינו, ועל-כן רבים כל-כך עזבו אותנו.

העובדה ששלושת ילדינו בחרו לגור מחוץ לקיבוץ היתה עבורו מכה קשה, וכללה תחושת אכזבה וכישלון אישי.

אני יודעת שהשינויים יימשכו ולא ניתן לעצור את התהליך. לראשונה אני חוששת, אך גם מקווה וסומכת שלא ייתנו לי יליפול.

להיות שקול ומדוד

לדעת לתת ולקבל

מאזניים סמויות שמחברות בין

תרבות, חכמה, עמל וזמן פנוי

נגיעות רבות בכל התחומים

לחצות 80 שנה של עשרות קילומטרים

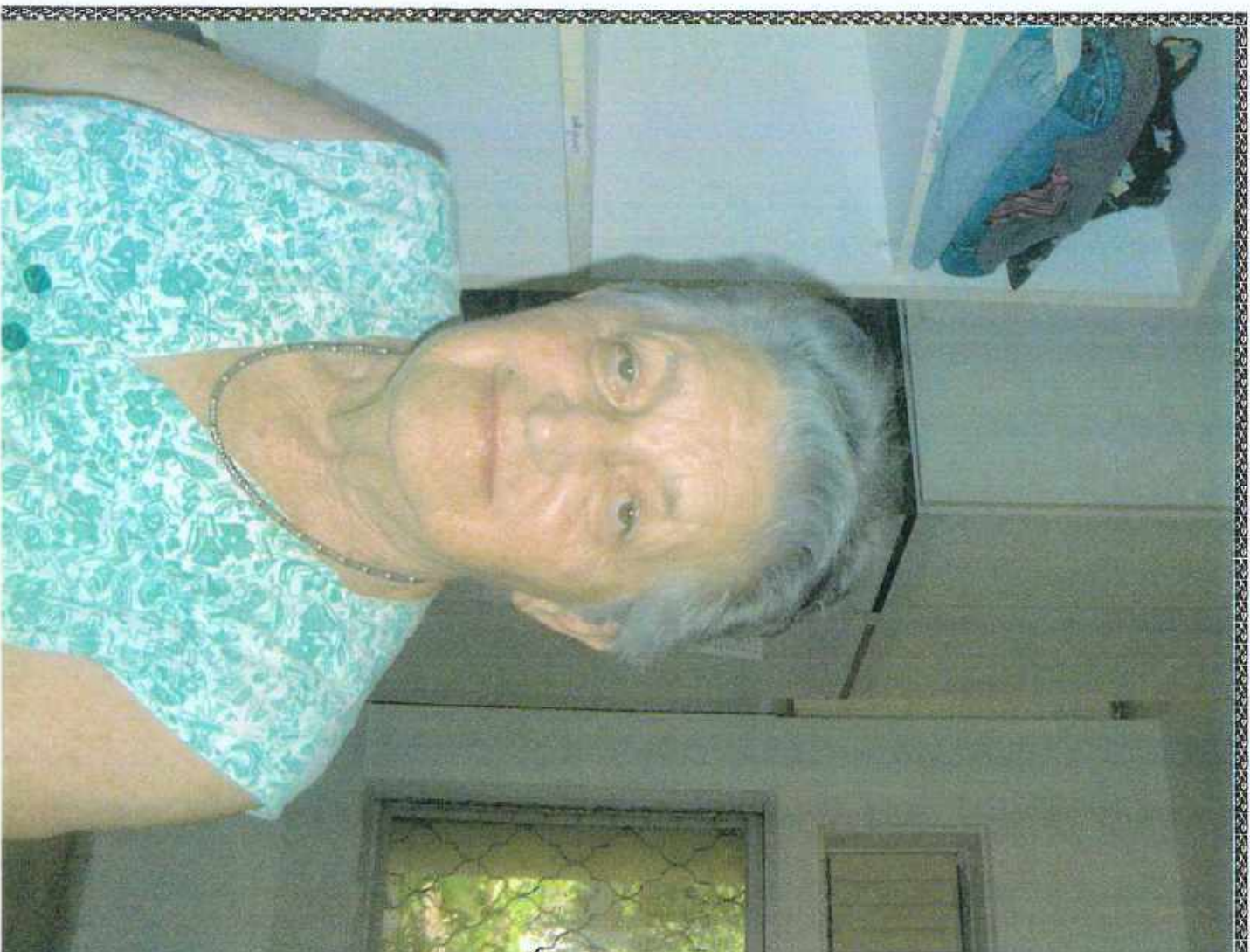
להגיע, לגעת ולרצות

להמשיך עוד ועוד

ואנחנו ממשיכים בהשכל

ורוצים לייחל

מזל טוב ובהצלחה.

עם תרמיל מלא אופי

ילקוט של חכמה

צעדה ארוכה ומגוון תפקידים

קשת צבעים

קצת תיכון, קצת פעוטון

80 שנה מדוללים,

קצובים

הלילה בטוחה, משכנעת

קיבוץ לתפארת

ואנחנו, זה כבר הרגל

רק רוצים לייחל

מזל טוב ובהצלחה.

שלומקו ואוריין, הבן הבכור של רון

עם עידן, הנין הבכור

שחר ודלית ביום חתונתם, עם רקפת ואוריין

בחתונתם של שחר ודלית

בחתונתם של צילה וראול

בחתונתם של צילה וראול, שנת 1999

המשפחה בשלמותה, ב'קלאב סלמה' בטורקיה, לפני ההמראה חזרה ארצה, 8.4.2001

שנתו האחרונה של שלומקו.

שנה לפני מלאת לנו שמונים ערכנו טיול מקסים בטורקיה, עם שכנינו אליעזר ונלי. היה זה טיול נופש אמיתי בו צחקנו, השתעשענו והתפרקנו, כדרך הנופשים בכלל. באותו טיול הגה שלומקו רעיון – לרגל יום ההולדת ה-80 של שנינו לקיים טיול משפחתי, ולא סתם עוד חגיגה שיגרתית.

הרעיון קרם עור וגידים, ומכיוון שאחת התאומות של מרים עמדה להתגייס ביולי, החלטנו להקדים את הטיול, ויצאנו כבר בפסח. יצאנו ששה-עשר אנשים, כולל הנין הקטן, לארבעה ימים לכפר נופש בטורקיה, בו קיימות אפשרויות בילוי לכל הגילאים.

את ליל הסדר המסורתי ערכנו באחד האולמות שהיקצו עבורינו ועבור משפחה נוספת. סביב השולחן הארוך התיישבה משפחתנו המורחבת, והיתה פשוט הרגשה של התרוממות רוח, שעוד התגברה כאשר שחר בישר לנו שדלית מצפה לילד נוסף. באחד הימים יצאנו לטיול משפחתי, בו הבחינה מרים לראשונה כי פניו של אבא צהובים במיקצת. השתדלנו להדחיק את העובדה, שאכן נראתה לנו נכונה.

שבנו ארצה ביום ראשון בערב, ומיד למחרת פנה שלומקו למרפאה. הוא קיבל תור למספר בדיקות בקופת-החולים בטבריה, וכן C.T. בבית-החולים בעפולה. את הבדיקה בעפולה עשינו בליווי בנו רון, אשר הבין מיד, על-פי האיבחון, כי המצב איננו מרנין, בלשון המעטה. אני עדיין לא התייחסתי לעניין ברצינות.

האחות במרפאת המשק אמרה כי על שלומקו לבצע בדיקה נוספת המחייבת אישפוז, עובדה שסיבתה לא הובנה כל-כך על-ידי שלומקו. מכל מקום, הבדיקה התקיימה. היתה זו בדיקה פולשנית, בה הוחדר סטנד שיאפשר זרימה קלה יותר של הנוזלים.

חכייתי בחוץ, ואז יצאה הרופאה שלנו, ובחטף מסרה לי את הדיאגנוזה ישירות וללא עכבות: "יש משהו בקצה הלב – גידול כמעט ללא סיכוי, ונותרה לו שנה לחיות", והלכה לדרכה. נשארתי בהלם, תוך ידיעה שעלי להסתיר זאת, שכן בעוד מספר דקות ייצא שלומקו מחדר הבדיקה. הוזהרנו שבכל מיקרה של חום נמוך או צמרמורת עליו לחזור לבית-החולים באופן בהול.

שבנו הביתה ואני הייתי במצב רוח ירוד וקודר, אך עדיין לא שיתפתי את החברים בעובדות עצמן. התחלנו להתייעץ עם גורמים מקצועיים נוספים, והגענו לד"ר קופלמן, המנהל החדש של המחלקה הכירורגית. הוא ניפגש עם שלומקו והתרשם ממנו, ולמרות גילו המבוגר החליט לקחת סיכון ולנתחו. במקביל, נודע לנו על רופא נוסף, ד"ר צ'רניאק מבית-החולים 'וולפסון', מומחה בעל ניסיון, שכדאי להתייעץ עמו. גם ד"ר צ'רניאק התרשם כי מדובר באדם בעל אומץ וכושר עמידה, ועל-כן הסכים לנתחו, למרות הסיכונים הכרוכים בגילו.

שלומקו התאשפו לבידיקות בבית החולים 'זולפסון' שבחולון ב-17 למאי, ואת סוף השבוע עוד ניצלנו לביקורים אצל חברינו שבאזור. הוא התאשפו שנית במוצאי שבת. מרים, שחר ואני הגענו ביום ראשון, ושלומקו הוכנס לחדר הניתוח. המתח היה רב, ואחת האחיות אמרה לי בחיבה כי נתפלל שיישאר זמן רב בחדר, ובמידה שכך יהיה, זה סימן שמטפלים בו ויש מה לעשות. ניגשתי עם שחר לקנות דבר-מה לאכול, אך תוך זמן קצר צילצלה מרים בבהילות כי נחזור לשיחה עם ד"ר צירניאק. הזדרזנו לפגוש את הרופא, אשר לצערי הרב בישר לנו כי לא ניתן לעשות דבר. הגידול שלח גרורות ולכן נסגרה הבטן כלעומת שניפתחה. שלומקו נישאר מספר ימים נוספים בבית החולים לצורך התאוששות, וחזרנו הביתה. החלטנו כולנו לא לומר לו את כל האמת, ומסתבר שגם אצל החכמים ביותר שבקירבנו, כאשר הם חולים, מתגבר מנגנון ההדחקה וההגנה עד כמעט אטימות. שלומקו קיבל את דברינו והאמין כי המצב אינו כל-כך חמור. ד"ר הוניגמן מבית החולים בעפולה קבע לנו סידרת טיפולים כימותרפיים אחת לשבוע, תוך פיקוח נוסף גם של הרופא הגסטרוולוג. כללית, שלומקו הרגיש טוב למדי. הוא התהלך בבית ומחוצה לו. חברים רבים הגיעו או נכנסו לביקור. אמנם היה מתח, אך נשמרו המורל והאופטימיות. שלומקו ניסה גם טיפול אלטרנטיבי אצל רופא אונקולוג בהרדוף, וזה הקל עליו במידת-מה. הסטנד במערכת העיכול לא עמד במטלות, ושלומקו נאלץ לעבור ניתוח שני ולהחליפו. ניסינו לחיות חיים נורמליים במידת האפשר, תוך תמיכה גדולה של כל בני המשפחה והחברים הקרובים. זכינו בתקופה זו לחגוג שלושה ארועים משפחתיים משמעותיים שהיו עבורנו, ובעיקר עבור שלומקו, ממש 'בונוסי'. הארוע הראשון היה חגיגת בר-המצווה של נכדנו אוריין, שהתקיימה ברם-און, ליד הבריכה. הארוע השני, חגיגת יום הולדת במלאת שנתיים לנין שלנו, עידן, במסיבה שהתקיימה בביתם של שחר ודלית. הארוע השלישי, מסיבת יום הולדת חמישים לראול, בעלה של צילה, אשר התקיימה במסעדה בחיפה. שמחנו לשלב בנסיעה זו גם ביקור בדירתם החדשה. היה זה בדיוק ארבעה שבועות לפני פטירתו של שלומקו. לשמחתי, היו אלה פסקי זמן מלאי אור בעיצומה של תקופה קשה ועצובה.

הרופא הגסטרוולוג הודיע לנו כי ייעדר מהעבודה כחודש, והזהיר אותנו כי בכל מיקרה כשיתרחש שינוי כלשהו עלינו להגיע בדחיפות לבית החולים 'רמב"ם' ולבקש את טיפולו הבלעדי של ד"ר סוויסה, מומחה בתחום הגסטרוולוגיה. באחד הימים עלה חומו של שלומקו, ובאמבולנס הגענו לעפולה ומשם הופנינו ישירות ל'רמב"ם'. בבית החולים כבר המתין לנו רון, אשר פגש מבעוד מועד את ד"ר סוויסה, שהוזעק לניתוח אחר. המכשיר המשוכלל בבית החולים והניסיון הרב הפכו

כנראה את הניתוח לפשוט יחסית, ומצב רוחו של שלומקו השתפר לאין-ערוך. אלא ששוב היתה זו אשלייה בלבד.

ההמוגלובין בדם ירד, והוא קיבל שני עירווי דם, שלא שיפרו את המצב. התקפת כאבים עזה פקדה אותו והוא התחנן בפני כי אקרא לרופא על מנת להקל עליו. היו אלה שבועיים קשים מאד.

המצב הידרדר, מצב הרוח כבר לא היה כתמול שלשום. ירידה במישקל ותוצאות בדיקה לא טובות החלו להבהיר לאט לאט את המצב.

חברים הגיעו לביקור, ושלומקו כמו תמיד התנהג בגבורה, השתדל לא להתאונן ולהחזיק מעמד, שוחח אתי רבות, וכמו כולנו התנדנד בין ייאוש לתיקווה.

כאשר הגיעו למסקנה בירמב"ס שלא ניתן לעשות יותר דבר, הוחלט להחזירו לבית-החולים בעמולה, ומשם כמובן חזרה הביתה. שלומקו הבין את המצב סופית. הוא שינה כיוון בתפיסתו וביקש את מותו.

שבנו הביתה ומצאנו בחדרנו פרחים, בלון חמצן ועזרה מ'מט"ב'. חברינו נכנסו בלאט לחדרו, שוחחו שיחות קצרות, לחצו ידיים לעידוד, ובעצם נפרדו ממנו. הילדים לא עזבו אותו לרגע.

היה זה יום הכיפורים. שחר ודלית הגיעו, הישתכנו בחדר שהוכן עבורם, ובילו את כל היום יחד אתי ועם שלומקו, כדי שלא נהיה לבד. היתה זו עבורי תמיכה עצומה ובלתי נשכחת.

בשבת הגיעה אלינו נכדתנו קרן עם חברה נוספת, ואנו קיוויו כי מדובר בעוד כמה ימי חסד. בשעות אחר הצהריים הגיע האח המטפל ואמר לי בצער כי הוא מזהה ויודע על-פי ניסיונו, שאלו הן שעותיו האחרונות של שלומקו.

אמרתי לקרן כי עלינו לצלצל לכולם, ותוך זמן קצר הגיעה כל המשפחה, הילדים ובני זוגם, והנכדים, להיפרד משלומקו לתמיד.

שלומקו החל להשמיע קולות חירחור ונשימתו כבדה. שחר לא עזב את ידו לרגע אחד. ניסינו עוד לדבר אליו, לפנות אליו, לחטוף עוד שניה ולעצור את הרגע.

לפתע, רגע אחד, בשירת הברבור שלו, פקח שלומקו את עיניו ולחש "פרנקו". היתה זו המילה האחרונה שיצאה מדל שפתינו.

בשעה 21:20 עצם שלומקו את עיניו, החזיר את נשמתו לבורא וסיים את מסכת חייו הסוערת ואת ייסוריו בסופם. גם מותו היה מות גיבורים בנוכחות המשפחה האהובה עליו כל כך.

פרנקה – המשפחה המורחבת שלי.

המושגים 'סבא' ו'סבתא' הם עבורי מושגים מוחשיים מאד – אך יותר מהיותי סבתא ופחות מהיותי נכדה.

את סבי וסבתי מצד אבי לא היכרתי כלל, ואת סבי וסבתי מצד אמי היכרתי עד גיל צעיר מאד, וזכרונותי מהם מצומצמים ביותר.

מצד אמי.

לסבא יוסף וסבתא שייבה לבית אופנהיים היה בית מלון ידוע ומכובד במרכז העיר. סבא נפטר בגיל צעיר, וסבתא המשיכה לנהל את המלון עד שנפטרה, בהיותי בת חמש או שש שנים בלבד.

זכרון קלוש יש לי מביקורים ספורים שערכתי במלון בחברת אחד מבני דודי, שם הסתתרנו מתחת לשולחן באחד החדרים הגדולים, וכן מביקור שערכנו כנראה אצל אחות של סבתא, שתמיד נהגה לשאול אותי האם קראתי תפילה מסויימת ומקובלת. פרט לאמי צילה, היו עוד חמש בנות – אוה, התאומות שרה ורגינה, רומה ואנקה, וכן שני בנים, דוד הבכור ואיזק הצעיר.

קורות המשפחה.

דודי דוד נשא לאישה את רחל, ונולדו לו שלושה ילדים: לידיה, יוסף (נהרג במלחמה) ופאול.

בן דודי, פאול, התחתן עם רוזה, רופאה בניו-יורק, ולהם שני ילדים – מרים ודוד. **דודי הצעיר, איזק**, נסע לארגנטינה, אך כשנפטר סבי (אביו) – חזר לפולין ולקח עמו לארגנטינה שתיים מאחיותיו – רומה ורגינה, על מנת להקל על אמו (סבתי). כך למעשה ניצלו דודי ושתיים מזודותי, עובדה אותה גיליתי עם תום המלחמה. עבורי היתה זו הפתעה עצומה – ממש אוצר בלום.

דודה רומה נישאה למשה ונולדו להם שני בנים – יוסף וארנולדו. דודה רומה אף ביקרה בארץ, בקיבוץ, ובאחת ההזדמנויות, כשראתה את שלומקו נוהג במשאית הענקית העמוסה בקש, נבהלה מאד וביקשה ממנו שיפסיק לנהוג ושככלל יעזוב את הקיבוץ.

בן דודתי, ארנולדו, החליט לעזוב את ארגנטינה ולעלות ארצה, ולחיות בקיבוץ. פרק זמן חי בקיבוץ מפלסים, אך החליט לעבור העירה, וסיים את לימודי ההנדסה בטכניון בחיפה. הוא נשא לאישה את אילנה, ואת ביתם הקימו בחיפה.

בן דודתי, יוסף, נשוי לשרית וגר עמה ברמת אביב.

יוסף, בן דוד נוסף, בנם של שרה דודתי ורנאודור, הגיע אחרי המלחמה ארצה, אך גילה באחד הימים כי דודו מצד אביו חי באמריקה. דוד זה הציע לו להגיע אליו לשיקאגו ולהשתלב שם בחנות הנעליים הגדולה שהיתה בבעלותו. יוסף אכן נסע לשיקאגו ונשאר שם לאחר שהכיר את רעייתו ג'קי, ויחד עמה הוליד ארבעה ילדים. עד היום עובד יוסף בן ה-75 בחנות הנעליים, אמנם כשכיר ולא כעצמאי, שכן מכר את החנות שהיתה בבעלותו. את כל המשפחה היכרתי בעת ביקורי בארה"ב בשנת 1980, ויש לי עמהם קשרים כאשר הם מבקרים בארץ.

רומה ומשה, שהיו בעלי אמצעים, נהגו לבקר בארץ פעם בשנה, ואף רכשו דירה ברחוב בן-יהודה בתל אביב. כאשר החליטו לעלות ארצה, התגוררו בדירה זו, אלא שהדבר לא נמשך זמן רב, כי אם שנתיים בלבד. רומה נפטרה מהתקף לב. משה נשאר עם שני בניו, אך הכיר כעבור זמן-מה את בלה ונשא אותה לאישה. היו לנו אתם קשרים הדוקים ולבביים, ואף קיימנו לפני מספר שנים כנס משפחתי גדול בביתם. **דודה רגינת** נישאה לשלמה ונולד להם בן יחיד בשם יוסף, החי כיום בארגנטינה. **דודה שרה** נישאה לתאודור, וגם לה בן בשם יוסף.

מצד יתר האחיות לא נשאר לדאבוננו אף אחד. עם לידה (ליפציה) בת דודתי היו לי יחסים טובים מאד. מאחר שלא היתה לי אמא, היא היתה עבורי גורם חשוב מאד. חמישה מבני הדור שלי נקראו 'יוסף', על שם סבי יוסף ז"ל.

מצד אבי.

את סבא בנימין וסבתי (שאינני זוכרת את שמה) לא היכרתי. לאבי אפרים היו שתי אחיות – צילק'לה, כפי שקראנו לה, וחווה, ושלושה אחים – איזק, אשר וחנוך.

לאחות הבכורה, צילק'לה, שנישאה למשה, נולדו ארבעה ילדים – שלוש בנות ובן. אחת הבנות היתה יפה במיוחד, ואצלנו בעיר אף זכתה באחד התארים בטקס בחירת מלכת היופי.

לאחות השניה, חוה, שנישאה לשלמה קרומולובסקי, נולדו ארבעה ילדים: יעקב, מונייק, ותאומים – הנייק ונצ'יה. משפחתם התגוררה בורשה.

בן דודתי, מונייק קרומולובסקי, שהיה חניך הישומר הצעיר, הגיע ארצה, אך לא נחר בדרך הקיבוצית. זכרתי אותו במעורפל מביקור קצר שערך אצלנו בצינסטוחובה, אך כאן בארץ היה בקשר עם אחי יוסף. את חידוש הקשר אתו דחיתי במספר שנים. בראש מעיינינו היו קודם כל בניית המשפחה והקמת הקיבוץ. עניינים פרטיים היו כמעט מחוץ לתחום. רק כעבור מספר שנים 'התפנינו' לכך, כשאחי לקח אותנו לבקר אותו.

בנוסף לכך, היה מונייק מבקר בקיבוצנו ובקיבוצי הסביבה במסגרת עבודתו ב'עם עובד', כאשר ערך תערוכות ספרים נודדות. הוא נהג להגיע אלינו יחד עם רעייתו יפה ז"ל, וכך התעמקו והתהדקו הקשרים.

למונייק ויפה ז"ל יש שני ילדים – עדנה, מתגוררת בירושלים, נשואה לעודד ולהם בן ובת; בועז, מתגורר ברמת-השרון, נשוי לאריאלה ולהם שני בנים ובת. **דודי איזק**, התחתן ונולדו לו שני בנים – אחד מהם, מנייק, החי בניו-יורק, ובן נוסף.

דודי השני, אשר, התחתן ונולדו לו ארבע בנות: חיה, רוזיה, גוטשה ופייגלה, ובן - בנימין. חיה, רוזיה וגוטשה ניספו בשואה.

בת דודתי פייגלה נישאה ונולדה לה בת, בלנקה. בלנקה מתגוררת כיום בנתניה, ויחד עם בעלה חיים הולידו את ג'ניס ואת יואב.

את **בן דודי בנימין**, אחיה של פייגלה, החי כיום בטורונטו, פגשתי כאן בארץ לפני כשלושים שנה, כשהגיע לראשונה לביקור. לפני שתים-עשרה שנים, כשביקרתי בארה"ב ונסעתי למפלי הניאגרה מצדם הקנדי, נפגשתי אתו לשעה קצרה בלבד. היו אלה שתי פגישותינו היחידות. יש לו שני ילדים, בן ובת.

דודי השלישי, חנוך, ולא ידוע לי עליו דבר.

◆◆◆

מצד אמי החורגת.

לצילה אמי החורגת היו מספר אחיות, אך אינני זוכרת את כולן. אחת מאחיותיה, **אנה**, נישאה למשה כהן, ויחד הביאו לעולם את בתם אסתר (טושקה), ואת הבנים סלק ורובין.

טושקה נישאה ליעקב ונולדו להם שני בנים, המשמשים כיום כפרופסורים באוניברסיטה – ולודק הנשוי למרים וחי בלוס-אנג'לס, ואנדג'י הנשוי למקסין ומתגורר עם משפחתו באורגון.

עם כל אלו אני משתדלת לשמור על קשר במידת האפשר. **לאחות נוספת ששמה אדלה**, נולד בן ושמו זיגי למשפחת יעבץ. **זיגי, בן זודי**, התחתן עם אסתר. עמם היה לי קשר הדוק יחסית, שכן הם קיבלו את אחי כשהגיע ארצה, והיו עמו בקשרי משפחה. כשאני הגעתי לארץ – לקח אותי יוזק אליהם.

זיגי הלך לעולמו לפני שנים רבות. כיום נותרה רעייתו אסתר, בת מעל תשעים שנה, ושני ילדיהם, הבת רות והבן שי.

לסיכום.

למרות היות משפחתי המורחבת עניפה למדי, הרי מעט ידוע לי על חלק גדול ממנה. המרחק הגאוגרפי, השואה והמלחמה, והפיזור על פני כדור-הארץ היו כמובן הגורם ל'חור השחור' הגדול הזה, 'חור' אשר בחלקו הצליח להתמלא, אך רובו, לצערי, נשאר לוט בערפל.

עם מרבית ענפי המשפחה אני נמצאת בקשר מסויים, בין אם זה קשר טלפוני, ביקורים מדי פעם, או התכתבות.

אני משתדלת מאד, עד כמה שזה ניתן, לא לנתק את השלשלת.

אָדוֹן הַחֲלוּמוֹת

אֲנַחְנוּ אֵינְנוּ שׁוֹתְקִים!
הַשׁוֹתֵק הוּא כֵּךְ אַתָּה.
הַמְּצֵא מְנוּחָה נְכוֹנָה
לְזַעֲקָה וְלַתְּקוּנָה. שְׁהִרִי
אֵין לָנוּ הַרְבֵּה בְּרִירוֹת
אֲלֵא הַסְּכּוּי הָאֶחָד
לְהַגִּיעַ כְּכֹלֹת הַכֹּל עַד
הַיָּפֶה, לְמֵלֵא
מִהֲדָם כּוֹס שְׁמוּרָה
כְּדִי לְהַגְמִיא בָּהּ אֶת הַנֶּפֶשׁ
וְלַחֲזֹקָה לְלַכֵּת
בְּקוֹי יֵשֶׁר
חֲזָרָה
לְעוֹלָם.

שלום לך, אבא!

הנה כולנו עומדים כאן, באנו להיפרד ממך, להגיד שלום ולא להתראות.

היו לך חיים יפים, חיים קשים, חיים עם טרגדיות קשות מאד וגם חיים עם שמחות. אתמול הגיעו חיך לסופם, אולם אני אומר שאתה ניצחת את החיים. ניצחת כאשר הצטרפת למחתרת בגטו וילנה והיית אחראי על בונקר התחמושת.

ניצחת כאשר לחמת בשורות הפרטיזנים ביערות נארוצי. ניצחת כאשר הצטרפת לארגון הנקם בהנהגתו של אבא קובנר.

ניצחת כנהג בשיירות לגוש-עציון במלחמת השחרור.

ניצחת שנים רבות מאוחר יותר את הפסגות של גיבל אום-שומר וגיבל באב שבסיני, ואתה כבר מעל 50!

ואתה גם ניצחת בקרב האחרון. עמדת על זכותך לסיים את חיך בבית, ושמת על כבודך עד הרגע האחרון! כל מה שביקשת, עשינו בלב שלם ובמצפון נקי. היית אבא טוב, דואג ומשקיע והיית סבא נהדר לנכדיך. נכון תמיד לספר סיפור, לשחק משחק, או ללמד משהו חדש. האמנת בכל נפשך ברעיון הקיבוצי וכאבת מאד את השינוי בכיוון. תמיד היו לך מוכנים וויסקי או וודקה וביחד איתם דג מלוח שהיה ידוע כ"הדג של שלומקו".

אבא, תנוח על משכבך בשלום ואנחנו תמיד נזכור באהבה רבה את דמותך.

דון קנת

לזכרד, שלומקו

30 ספטמבר 2001

לא נשכח את ארוחות הערב
השבתיות שלנו עם השיחות
הקולניות על גורל הקיבוץ שכל כך
אהב.

לפני כשנה נסענו שני הזוגות
לשבוע נופש במרמריס שבתורכיה.
בילינו נפלא ועשינו שם דברים שלא
היינו מעלים על הדעת שבמיוחד
שלומקו המאופק מסוגל לעשות.
צחקנו עד דמעות. פרנקה חזרה
ואמרה לי: "תראי נלי, מי היה
מאמין ששני הגברים האלה שגדלו
יחד, עברו מה שעברו, ישבו בגיל 80
יחד ויצחקו וישתוללו?".

לא שיערנו אז שכל כך מהר
שלומקו יעזוב אותנו.

מרים, צילה, חן וכל בני
המשפחה, אתם בהחלט יכולים
להיות גאים עם אבא, סבא כזה!
פרנקה, ידידתנו היקרה, נזכור את
שלומקו תמיד.

הכרותי את שלומקו ופרנקה
תבדל לחיים מתחילה מלפני כ-40
שנה, כאשר אנחנו עוברים לשיכון
וותיקים כשכנים. כל ילדינו גדלים
באותן הכיתות ולאחר מכן
מתחילים חיים חדשים מחוץ
לקיבוץ.

השכנות שלנו, יחד עם יתר
השכנים, הופכת לשם דבר.

באותה התקופה מזדמן לי להכיר
יותר לעומק את אישיותו של
שלומקו. אדם ששרד יחידי מכל
משפחתו ובונה חיים חדשים עם
פרנקה, ילדיו, נכדיו ונינו. משפחה
חדשה, חמה, תומכת ואוהבת.

שלומקו אהב וטיפח ידידויות
נפלאות. הוא אהב לארח ולהתארח
אצל ידידים ועשה זאת יחד עם
פרנקה עד לאחרונה, עם כוסית
וודקה, אוכל טוב ושיחות עד שעות
הלילה המאוחרות.

נלי ואליעזר בשן

לזכרך, שלומקו

פרידה מידיד.

רבים האנשים הקרובים שנקרעו מחיי. לכל אחד מהם מקום בלבי, תנא בזכרוני.

שלומקו ידידי, לך שמור מקום עם הרבה רגש. אתה שייך לדמויות של התחדשות החיים. אתה שייך לאלה שיחד החלטנו לזכור ולא לשכוח. אתה היית זה שאת הכאב, את הרצון לנקום, הפכת למקור של כוח – כוח לבנות את החיים מחדש.

שלומקו – זכרונתך ועברך היו גנוזים עמוק בלבך. היית פותח את סגור לבך לפני אנשים שהיית בטוח שיבינו אותך וירגישו כמוך. איתך, ידידי, ואיתך פרנקה, בנינו את הפינה על שפת הירדן, את הפינה היפה הזאת. לעתים בלילות החמים היינו יורדים יחד לירדן למצוא מרגוע מהחום הכבד, כאשר שתינו נושאות בקירבנו את ילדנו הבכור. אתה היית המאושר באדם כאשר אחרי חיפושים רבים בדרכים (כי היית באותם הימים נהג), הצלחתי להודיע לך שנולדה לך בתך הבכורה. פעם אמרת לי: "אני כל כך מאושר שנולד לי ילד כאן בארץ. הצלחתי! זו נקמתי – ורב אושרי".

יחד גידלנו את ילדינו ואתה בדרך שלך, במסירות ואהבה אין קץ, ידעת להיות אבא נהדר ששמח עם כל צעד של ילדיו, נכדיו וגולת הכותרת – ניך.

שמחנו יחד בשמחות וכאשר פקד אותנו אסון, הייתם איתנו. אהבת את החיים. אהבת את חבריך וידעת להיות חבר מסור. אתה היית שייך לבני-אדם שהצליחו להתגבר על האובדנים ואת הצער והכאב להפוך למקור של תקווה וכוח.

הסתכלתי עליך בשעותיך האחרונות. פניך היו שלווים. כאילו אמרו: "סיימתי את תפקידי, אני נפרד מכם בהרגשה שלא לשווא חייתי, עשיתי ככל יכולתי ואני מותיר לכם את אהבתי, את תקוותי ואת אמונתי".

סוניה וינוגרדוב

* * *

שלומקו, ידידי!

עשרות שנים צעדנו יחד, כתף אל כתף בשבילי הארץ. עלינו הרים, ירדנו ואדיות, סיירנו בערים קדומות ובשרידים עתיקים. התפעמנו משפעת הצמיחה ומיפי המדבר, ואתה מעולם לא שבעת מעושר המראות והנופים. יחד צעדנו גם בשבילי החיים. בטוב וברע, בשמחה ובצער. יחד נאבקנו בקשיי היום יום – ויכולנו להם. זכית להקים משפחה לתפארת! יחד גדלו לנגד עינינו ילדינו – והיו לאנשים. זכית לבנים, ולבני בנים והנין שלך, עידן, שימח אותך בערוב ימך. יחד שרתנו בחטיבת גולני במלחמת השחרור, כאשר ברקע – עברך כלוחם במחתרת האנטי נאצית, בשורות הפרטיזנים ופעילותך בדרכי ההעפלה והעלית. אני נפרד ממך ודמותך שמורה בלבי. שלום לך ידידי.

זלמן וינוגרדוב

חוויותי עם סבא וסבתא

מאת שחר תרשים - הנכד הבכור

קשה לכתוב/להצגיר חוויות ורגשות הקשורים לסבא וסבתא. קשה לתאר במילים חוויות ורגשות שצדלים ומתפתחים במשך שלשים שנה. אבל בכל זאת הייתי רוצה לנסות, כדי שאולי מישהו יוכל להבין ולהרגיש עם.

התמלל מילי להיות הנכד הבכור למשפחת תרשים וקנת. במשך הרבה שנים קיבלתי את מלא תשומת הלב משני סבים ושתי סבתות (סבא שלמה תמיד היה אומר: "אל תסנןקו אותו יותר מדי" וכמובן מיד היה לוקח אותי ומספר לי סיפור או מחק איתי במשהו). סבתא וסבא מצד אבא, חיה וזרעון, שגרו מאד קרוב, וסבתא וסבא מצד אמא, שלמה ופרנקה, שגרים בבית לרצ 'הרחוקה' (מרכז הציפס על פי סבתא). למרות המרחק, הקשר עם כולם היה מאד חזק והתראנו לעיתים קרובות מאד. מרצ לנה אתמקד יותר בסבא שלמה וסבתא פרנקה שעליהם נסוב ספר זה.

סבא שלמה וסבתא פרנקה לא היו סתם סבתא וסבא. מוסד ה'סבאות' שלהם נחן כמאה תוספות/אלמנטים מכריצים שעשו אותם אטרקטיביים לנכד בכל גיל, מ-5 ועד היום (עם גיליניס). ה'אלמנטים' האלה היו ועדיין המאורים בקיבוץ בצפון, והעובדה שבמשך השנים הראשונות לחיי, בקיבוץ גרו דודי רון ודודתי צילה. אני לזכר שכל נסיעה לקיבוץ היתה בשבילי כמו טיול לחו"ל. היציאה מהעיר הצפונית למרחבים הפתוחים. אלילי הנסיעה התחלפה תמיד לגנייט, עד צומת מגידו וממנו. אחרי צומת מגידו הרגשתי כבר אחרת. לא יודע להסביר את זה, אבל זה אחרת. משם המרחק לסבא וסבתא מתקצר (הגילוני, לא?).

כשהיינו מביצים לקיבוץ תמיד סבתא או סבא היו מחכים לנו ב'חדר' (מוט קיבוצי לחלוטין, אף חבר שלי שאין לו קרוב משפחה בקיבוץ לא מבין את משמעות הכינוי), עם תוכנית ביקור מלאה. אם זה חורף, אז סבתא היתה מביאה בלונים וכלי כתיבה וציור מהעבודה שלה, כשצוד עבדה במוסד (לא המוסד לביטוח לאומי וט לא שרות הביטחון), ואם התמלל מילי וירד עט, אז היינו יכולים לצאת החוצה לכוף ולשולליות. סבא היה רוכב איתי על

האופניים או מראה לי איך לכסח את הדשא.
בקיץ היו לוקחים אותי לגריכה או לקטיף תירס ליד אפיקים, כדי
להכין אותו בערב ולאכול עם הדשא, או סתם הלכנו לטיול
לצינור הירוק. בצהריים סבא וסבתא תמיד נהגו לישון. כדי לאפשר
להם זאת, סבא היה מביא לי חתיכות עץ ולכוכית מצדלת כדי
שאצטרך ואשרוף את הצנור עם העץ.

בבקרית סבא וסבתא היו יוצאים מוקדם, ואחרי ארוחת הבוקר
שלהם אחד מהם היה בא עם ארוחת בוקר לחדר ומציר אותי,
ממש כמו מלון חמישה כוכבים. כשצדלתי קצת היינו קובעים בחדר
האוכל והייתי מצטרף לשולחן של החברה, ואני הייתי מרטיס ממש
גדול. בערב תמיד היו מקריאים לי סיפורים. לא הייתי מלכיר
זאת, לולא הצופדה שסבא וסבתא היו מקריאים לי את הסיפורים
בדרך האופיינית להם. לשניהם יש אינטונציה מאד מיוחדת כשהם
מספרים סיפור, כל אחד עושה זאת אחרת, אבל לשניהם יש את
ההדגשות האלה שעושות את הסיפור למשהו מיוחד. (בלתי אפשרי
להצלות את זה עם הכתה, עם מוסט שאני כבר לא לוכד כל כך
את הטקסטים ועם סימני הביסוק והניקוד הפכה העברית לא
עשירים מספיק, או שאני פשוט לא יודע להשתמש בהם בצורה
נכונה). תמיד הייתי בוחר ספר מתוך ארון הצעצועים של הנכדים,
ולמרות שזכרתי כבר את הסיפור בעל-פה, נהניתי לחקות את
הצורה שבה הם סיפרו.

אני אשנה קצת את צורת הכתיבה כי קשה לחבר סיפור רציף
מחוויות ארוכות וממושכות. לכן אנסה לעבור לצורת סיפור שהוא
מצין שיקופיות - שיקופיות של תוויות ולכרונות.

גיל 3 בערך. סבא מלמד אותי לרכב עם אופניים. אני עם
האופניים, סבא עם מקל מחזיק מאחור ורץ מאחורי. אנחנו
נוסעים בשביל המקיף את הקיבוץ לכיוון הכביש הראשי, ואני
מרטיס שאני 'אוטו' מצלית. בדרך חזרה המטרה מושגת ובדיוק
אנחנו רואים את רון יוצא מהחדר שולף השער. אני וסבא צועקים
לו ביחד "רון, תראה!" (לסבא קצת יותר קשה כי הוא כבר רץ חצי
שעה).

בסביבות גיל 4. כל המשפחה יורדת לסיני. אנחנו ישנים ב'חולות'
(סוכות) עם החוץ. אחר צהריים אחד שיחקתי עם כדור מתנפח,
ובא משה רוח והציף אותו למים. רון שחה אחריו וחלזר אחרי שעה
בידיים ריקות.

ג' 8-9. אני וקרן נשאתנו אישון אצל סבא וסבתא. צרפ אחר
הלכנו למוסד כדי להתקשר לאמא ואבא (לא היה טלפון בכל
חדר). היה צרפ קייזי ונציט והלכנו שלושתנו, קרן סבתא ואני.
בדרך ליד המריכה פגשנו בנחש לא גדול במיוחד, שוכה מכורבל
צל המדרכה. קראנו לסבתא והיא היתה משוכנעת שנה שרוק או
חבל אחרי בדיקה נוספת היא אישרה את אהנתנו, ובלי לחשוב
פצמיט ניסתה למצוק אותו עם הנצל בתנוצה סיבובית, כאילו
היא מכפה סיכריה.

איכשהו בסביבות ג' 8. טיול ביהודיה. אני צדיין פוחד לרדת לבד
בחבל, אז סבא לוקח אותי צל השפ ומוריך אותי למריכה.
תנוכה בקיבוץ. חורף. עם החוף ואנחנו יושבים בחדר שעות,
משחקים בהלון ואץ אחר לא מתייאש. למחרת בבוקר, החוף
שלוליות ובוף, אבא האוויר פשוט דוחץ עצמו לריאות, נקי וזח.
ארון הממתקים. כנראה שקייט בכל בית של סבא וסבתא וטס אצל
שלי. היו אצלם טם דברים סטנדרטיים. תמיד מלא ב'מקופלות'
ו'אגוזי', והכי הכי חשוב, בקאניט. סבא היה יושב צרביט שלמים
ומקלץ ומכין בקאניט.

הבטן של סבא. לסבא שלמה היתה בטן של לאווה ושל כבוד. בטן
גדולה, שטוחה וחלקה. לא כולט אהבו את לה, לה טס לא היה
בריא כל כך, אבא אני אהבתי את לה תמיד.

החבילות. סבא וסבתא שלי הם הסבא והסבתא היחידים שאני מכיר
שעלו לנכד שלהם חבילות לצבא (אני בטוח שיש עוד כאלה אבא
אני לא מכיר). הייתי מלכה את החבילות ממרחק, לבי נייר
הצטיפה החוט, הקשירה הפלתי פתיחה/חדירה של סבא וכתב
החרטומים של סבתא (סליחה סבתא). תמיד מעבר למטעמים,
שהכילו טם תוצרת בית של סבתא, היה איזה מכתב קצר, לא ארוק
במיוחד, אבא עם מסר מקרה, נוסע.

ג' צפר בערק. סבתא וסבא לקחו אותי ואת קרן לירושלים.
ביילנו טם כמה ימים נהדרים. טיילנו בסן הפצמון, במוזאון
ישראל, בכנסת ובצוד הרבה מקומות. משהו שנחרת בזכרוני צמוק
מאד היה הביקור בכותל. כשהגענו לשם התפצלנו. קרן וסבתא
לצורת הנשים, ואני וסבא למריט. בכניסה ביקשו מאיתנו לחבוט
כיפה, וסבא לא היה מוכן בשום פנים ואופן. הוא התווכח וכעס,
נוצרה סביבנו המולה והרעשתי ממש לא נציט. אבא כלה סבא, לא
מוותר צל העקרונות שלו. הסובו של דבר הלכנו מבלי שנכנסנו,

אבל עם מבלי לחבוס כיפה. אני לא חושב שסבא הכריז לחבוס
כיפה, כי אני זוכר אותו עושה זאת במקרים אחרים. מה שהרתיח
אותו, זה שמישהו דורש ממנו ולא מרשה לו להיכנס לכותל מבלי
שיחבוס את הכיפה לראשו.

האנאלית של סבתא פנקה. צ'יקאטו, זו כמובן שיקאטו. בצוד
סביט וסבתות אחרים מתקשים לפצמים לצבור מאידים ורוסית
לצברית, סבתא פנקה ידעה לתקן את הצברית של כולנו, ותמיד
כשבא אורח מחו"ל ידעה לדבר אנאלית שוטפת, עם מבטא אומנט,
אבל מה זה חשב.

בכלל, לסבתא יש יכולת מדהימה ומצליחה לאשר על פצרי
הדורות ללא קושי. תמיד הכירה את החברים שלי וקשרה איתם
שיחות וקשרים כאילו היו בני אותו זיל.

זיל 19+. לקראת סוף קורס קצינים נודע לי שאני מיועד לחזור
לחטיבה שלי, בצוד שרציתי להגיש למקום אחר. התלבטתי האם
לפרוש, האם לנסות בכל זאת. דיברתי על זה עם סבא והוא אמר
לי שהארץ לוקח אותנו לכל מיני מקומות ויש לו כוונה. לרוב,
הליכה עם הארץ מיטיבה איתנו. הוא כמובן ניסח זאת אחרת,
אבל מאד הופתעתי לשמוע דבר כזה מסבא, אחרי כל מה שצבר,
מה שצפה, צורת החיים שחי, אבל כנראה שתמיד יהיו לנו הפתחות
החיים (או סבא מאד רצה שאהיה קצין..).

אני יכול להמשיך ככה כמה שעות וימים, אבל כמובן שלא אצפה
לאת, ואני מקווה שהצלחתי להעביר משהו מסבא וסבתא שלי
לדפיק.

דבר אחרון, אני מקר לציתים יחסית תכופות בקיבוץ. כמובן
שלא כמו שהייתי רוצה או שסבתא היתה רוצה, אבל יחסית הרבה.
כל החברים שלי מאד מתפללים ולא מבינים מה פתאום, איך זה
שאני כופה על עצמי את הימספחתיים הלז? אבל הם לא מבינים,
שכשאהבים סבא וסבתא אז לו לא מטלה או חובה. זה דבר
שמצפים לו ונהנים ממנו בכל זמן ובכל זיל.

* * *

לזכרד, שלומקו

את שלומקו הכרתי לפני כארבע עשרה שנים. הוא היה בקבוצה שאותה התחלתי ללמד ברידג' במסגרת חוגי בית הקשיש.

משחק הברידג' הוא, לטעמי כמובן, משחק נפלא. חסרונו – שהוא קשה ללמידה, ובעיקר לאנשים בגיל מתקדם. אבל שלומקו התבלט מיד בתפיסתו המהירה ובעיקר במוטיבציה האדירה שהיתה לו ללמוד עוד ועוד, ותמיד תמיד, להתקדם.

עם השנים שלומקו אכן התקדם מאד, הרבה מעבר לשאר חבריו לקבוצה מפני שהיו בו סקרנות, שאפתנות וכמובן כושר למידה גבוה.

אני רואה ביכולת השיכלית מתנת אלוה – ששלומקו התברך בה, אבל הוא נחן גם בתכונות אנוש מרתקות וכובשות.

שולחן הברידג' הוא לדעתי תואם של כורסת הפסיכולוג, והתנהגות היושב סביבו היא על כן בבואה לאופיו ולהתנהגותו בחיים בכלל.

סביב שולחן זה הפגין שלומקו סבלנות ואורך רוח, כבוד וסובלנות כלפי שותפיו למשחק וגם כלפי יריביו, והמון נינוחות וחביבות. תמיד ידעתי שאם יש לי משתתף בעייתי בקבוצה שלומקו ידע לאכול אותו ולעכל אותו כראוי. במשך שלוש עשרה שנים לא שמעתי אותו כועס, רוגז או פוגע. את תסכולו, אם היה, היה פורק בקשר עין איתי, והיתה בינינו תקשורת אלמת נפלאה.

שלומקו גם ידע להודות ולהעריך ומלה טובה ממנו היתה מצרך שכיח. כשהיה מבין משהו חדש שהסברתי לו ראיתי בעיניו הבורקות את התודה, ובפניו – התלהבות של ילד קטן מן הגילוי.

נכבשתי גם מיכולתו, הלא רגילה אצל אנשים בגילו, לקבל את עצמו על המגבלות, בהבנה, בהשלמה וברוח טובה. "אל תשכח שאני כבר כמעט בן שמונים" נהג לומר לי כאשר טעה.

יום אחד, לפני כשנה, חדל שלומקו להופיע, וזמן קצר אחר כך נודע לי על מחלתו האנושה. לצערי, לא מצאתי עוז לבקר אותו ואולי לעודד אותו בימיו האחרונים. התקשיתי להתמודד עם המחשבה שאני עומד לפגוש את האיש היקר הזה, מלא שימחת חיים ואהבתם, כשהחיים אוזלים ממנו. סלח לי, שלומקו, סלחו לי, אתם, בני משפחתו.

כבר שנה... ועדיין בכל יום רביעי בבוקר, כשאני מגיע לבית הקשיש, אני מחפש את שלומקו ומקווה לשמוע את ה"בוקר טוב" בקולו הערב. כבר שנה... והזכרונות היפים שיש לי ממנו מקלים על הכאב אך גם מגבירים את הגעגוע.

משה בוך
המורה לברידג'

שלאוקו ניספר כמה ימים אחרי התאריך בו מלאו 55 שנים
לחינו המשותפים.

היו אלה שנים שהיה בהן הכל: בניית משפחה, בניית חיים
חדשים אחרי ההרס הקיבוצי. הארץ - עם הרבה חברות, הבנה
עניין, תמיכה... כמה זה עצוב שלא ניתן לנו להמשיך עוד
קצת

נשאיתי לבד לא קל להתרגל למציאות החדשה ולהמשיך
הלאה

החיים הם חלקים וזרמים את שלהם. יש משפחה וזה הרבה
- ממשיכים כל אחד בדרך.

פה ברצוני לציין, שיש לי משפחה נהדרת, התמיכה שלהם,
ילדים, בלה חתן, נכדים ונכדות, נותנים כוח - ואני מודה
להם מאד ומקווה להמשיך עוד קצת במחיצתם.
עם הספד הזה רואה אור כתוצאה מבקשת הילדים שאכתוב
את קורותינו. ולא יכולתי לסרב להם.

ברצוני להזכיר גם את תמיכת חברים רבים, שכנים, חברים
שרכסנו לאורך כל השנים. הערך העיקרי שצד לי במשך כל
שנות חיי הלא קלים - היתה חברות. אני מודעת לכך שבלי
חברות אה לבינו בשנות המלחמה ואחריה - חיי היו לבסוף
אחרים וזלים יותר.

ואסיים עם היאני מאיין שלי:

אנשים טובים באמצע הדרך

אנשים טובים מאד.

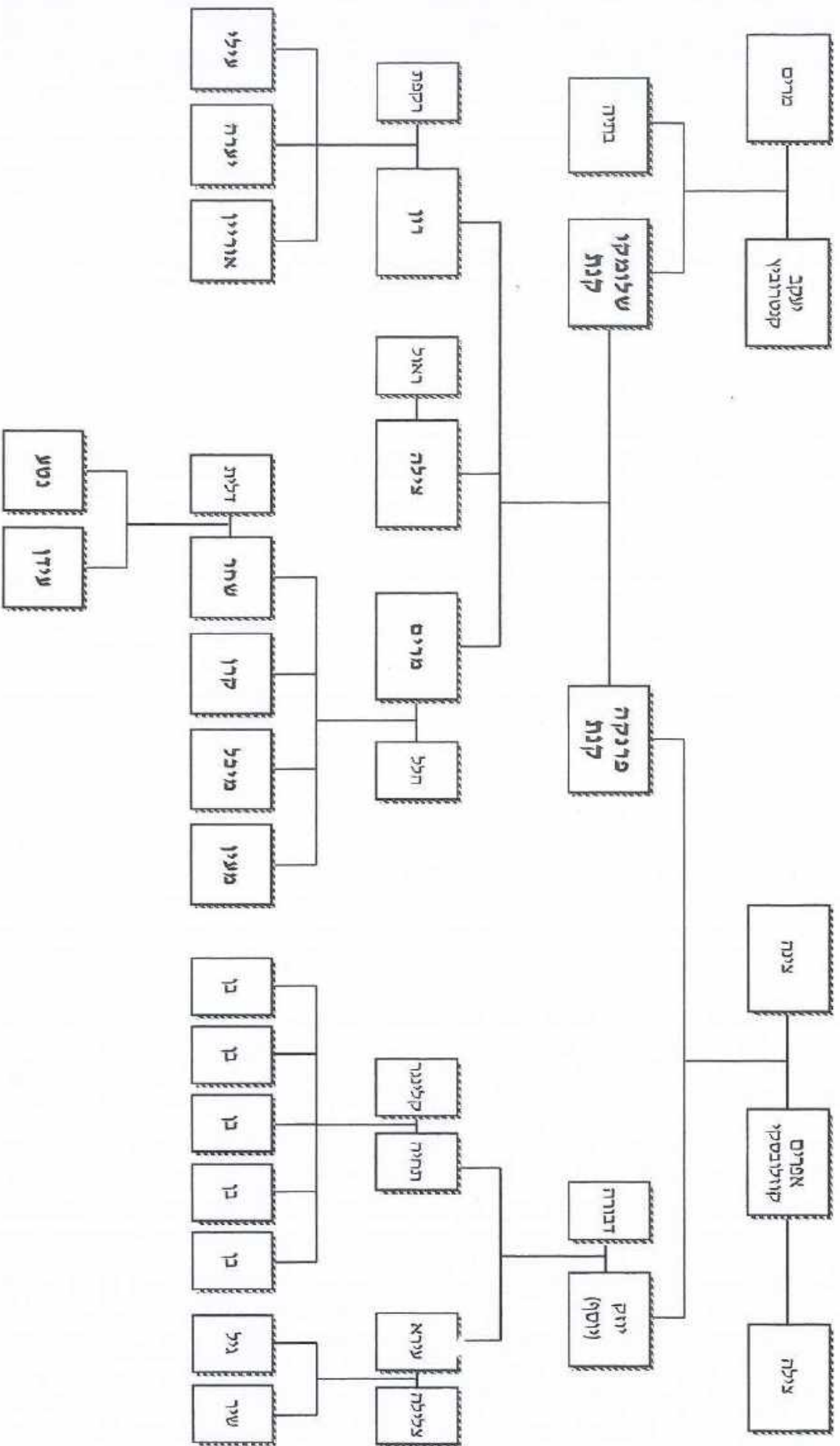
אנשים טובים יוצרים את הדרך

ואתם אפשר לזכור.

פרנקה קנת

שושלת קנת

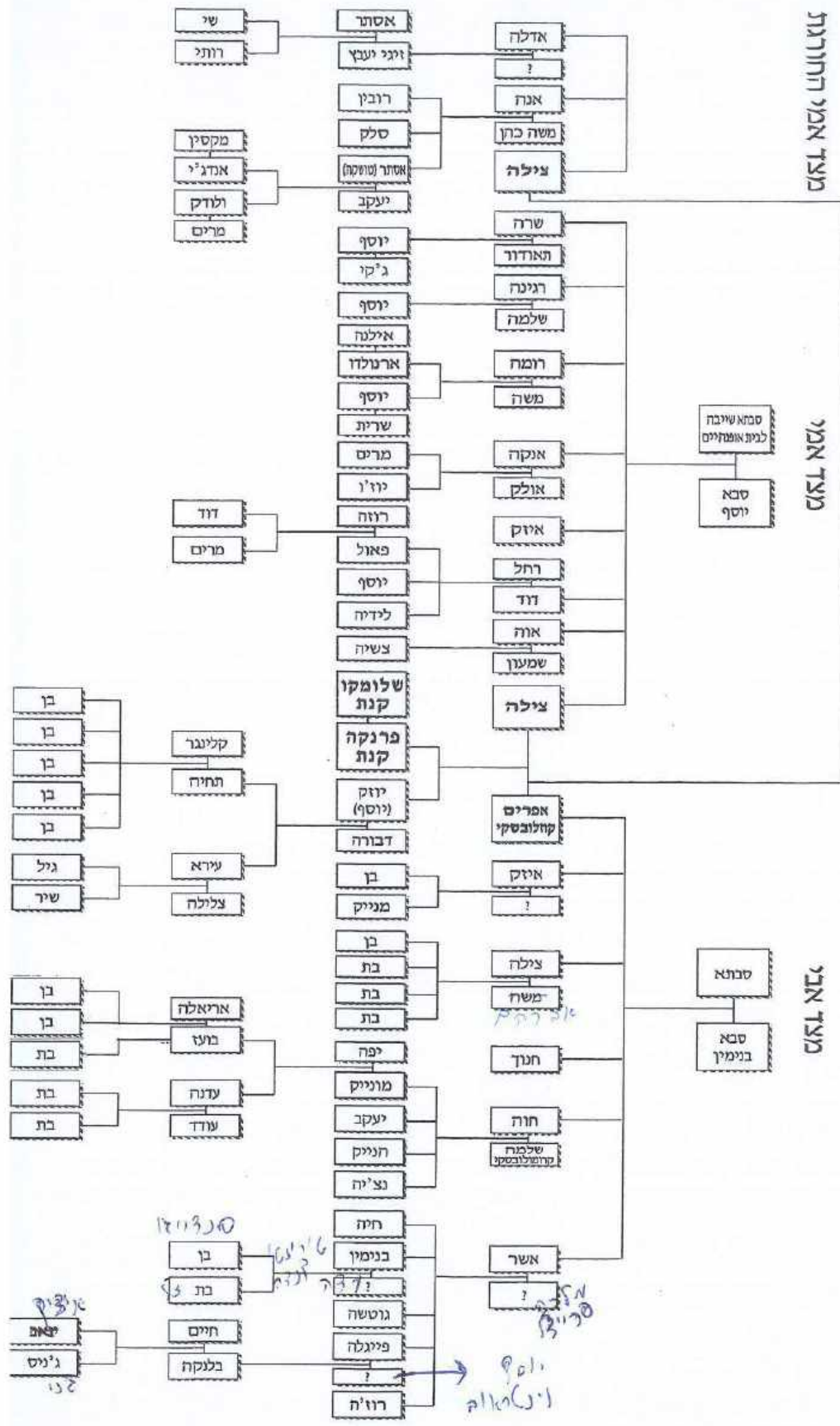

שושלת פרנקה קנת

מצד אמי החורגת

מצד אבי

מצד אבי

כתיבה, עריכה והפקה : א.ר.ת., 2002
052-257729, 04-8738015